

TURAN
UNIVERSITY

**Ministry of Science and Higher Education
of the Republic of Kazakhstan**

**EURASIAN JOURNAL OF CURRENT
RESEARCH IN PSYCHOLOGY
AND PEDAGOGY**

Scientific and practical journal

**№ 2(3)
2023
Almaty**

Certificate KZ81VPY00058517 dated 07.11.2022
Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan
Committee for Information

Owner: Establishment
Turan University

Released in December 2022.
once in quarter

EDITORIAL BOARD

Editor-in-Chief

Vasko Tatiana Pavlovna – PhD, Associate Professor, Turan University

Deputy Editor-in-Chief

Kasymzhanova Anargul Aliakparovna – Candidate of Psychological Sciences, Professor, Turan University

Responsible Editor

Zhappar Karlygash Zinilabidinovna – Candidate of Philological Sciences, PhD, Associate Professor, Turan University

Website Editor

Skuratova Irina Mihajlovna

1. Garber Alena Igorevna – Doctor of Psychology, Professor, Germany, Leipzig
2. Natalia Khon – PhD, Turan University
3. Zhienbaeva Nadezhda Bisenovna – Doctor of Pedagogical Sciences, KazNPU named after Abai
4. Perlenbetov Mukhan Atenovich – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Kaynar University
5. Tapalova Olga Bisenovna – Candidate of Pedagogical Sciences, KazNPU named after Abai
6. Musikhina Elena Vladimirovna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, UIB University
7. Topanova Gulmira Tuyakovna – Candidate of Pedagogical Sciences, KazNPU named after Abai
8. Kudaibergenova Sandugash Kansarovna – Candidate of Psychological Sciences, Al-Farabi Kazakh National University
9. Kabakova Maira Pobedovna – Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Higher Attestation Commission, Al-Farabi Kazakh National University
10. Aimaganbetova Olga Khabizhanovna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Al-Farabi Kazakh National University
11. Akhtaeva Nadiya Selikhanov – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Al-Farabi Kazakh National University
12. Sheryazdanova Khorlan Toktamysovna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, KazNWTTU

Scientific editors of sections

1. Psychology of personality, history of psychology – Yermentayeva Ardakh Rizabekovna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Turan University
2. Social Psychology – Sangilbayev Ospan Seidullayevich, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Turan University
3. Clinical and special psychology – Asimov Marat Abubakrievich, Doctor of Medical Sciences, Professor, Turan University
4. Applied Psychology and Pedagogy – Gulzira Abdullayeva, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Turan University
5. Psychological and pedagogical research – Mun Maria Vladimirovna, PhD, Turan University
6. Theory and methodology of teaching, upbringing, education – Myrzataeva Bibimariya Perdeshevna, PhD, Turan University

Turan University owns the exclusive rights to reprint
certain materials, publish and use the journal commercially

Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық даму министірлігі
Ақпарат комитетінің
07.11.2022 ж. KZ81VPY00058517 куәлігі

**Меншіктенуші: «Тұран»
Университеті» мекемесі**

**2022 ж. Желтоқсаннан бастап
тоқсанына бір рет шығады**

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Бас редактор

Васько Татьяна Павловна – PhD, «Тұран» университетінің қауымдастырылған профессоры

Бас редактордың орынбасары

Касымжанова Анаргүль Алиакпаровна – п.ғ.к., «Тұран» университетінің профессоры

Жауапты редактор

Жаппар Қарлығаш Зинилабидиновна – ф.ғ.к., PhD, «Тұран» университетінің қауымдастырылған профессоры

Сайт редакторы

Скуратова Ирина Михайловна

1. Гарбер Алена Игоревна – п.ғ.д., профессор, Германия, Лейпциг қ.
2. Хон Наталья Николаевна – PhD, «Тұран» университеті
3. Жиенбаева Үміт Бисенқызы – п.ғ.д., Абай атындағы ҚазҰПУ
4. Перленбетов Мухан Атенович – п.ғ.д., профессор, «Қайнар» университеті
5. Тапалова Ольга Бисеновна – п.ғ.к., Абай атындағы ҚазҰПУ
6. Мусихина Елена Владимировна – п.ғ.д., профессор, UIB университеті
7. Топанова Гүлмира Тұяқызы – п.ғ.к., Абай атындағы ҚазҰПУ
8. Кудайбергенова Сандугаш Кансаровна – п.ғ.к., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
9. Кабакова Майра Победовна – п.ғ.к., ЖАК доценті, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
10. Аймаганбетова Ольга Хабижановна – п.ғ.д., профессор, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
11. Ахтаева Надия Селихановна – п.ғ.д., профессор, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
12. Шерьязданова Хорлан Токтамысовна – п.ғ.д., профессор, КазНЖПУ

Секциялардың ғылыми редакторлары

1. Жеке тұлға психологиясы, психология тарихы – Ерментаева Ардах Ризабекқызы, п.ғ.д., «Тұран» университетінің профессоры
2. Әлеуметтік психология – Сангилбаев Оспан Сейдоллаұлы, п.ғ.д., «Тұран» университетінің профессоры
3. Клиникалық және арнайы психология – Асимов Марат Абулбакиевич, мед.ғ.д., «Тұран» университетінің профессоры
4. Қолданбалы психология және педагогика – Абдуллаева Гульзира Олжабековна, п.ғ.к., «Тұран» университетінің қауымдастырылған профессоры
5. Психологиялық-педагогикалық зерттеулер – Мун Мария Владимировна, п.ғ.к., «Тұран» университетінің қауымдастырылған профессоры
6. Оқыту, тәрбиелеу, білім беру, теориясы мен әдістемесі – Мырзатаева Бибымария Пердешовна, п.ғ.к., «Тұран» университетінің қауымдастырылған профессоры

«Тұран» университетінің жеке материалдарды қайта басуға, журналды басып шығаруға
және коммерциялық пайдалануға айрықша құқығы бар

Свидетельство № KZ81VPY00058517 от 07.11.2022 г.
Министерство информации и общественного развития Республики Казахстан
Комитет информации

Собственник: учреждение
«Университет «Туран»

Выходит с декабря 2022 г.
один раз в квартал

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Главный редактор

Васько Татьяна Павловна – PhD, ассоциированный профессор, университет «Туран»

Зам. главного редактора

Касымжанова Анаргүль Алиакпаровна – к.пс.н., профессор, университет «Туран»

Ответственный редактор

Жаппар Карлыгаш Зинилабидиновна – к.ф.н., PhD, ассоциированный профессор, университет «Туран»

Редактор сайта

Скуратова Ирина Михайловна

1. Гарбер Алена Игоревна – д.пс.н., профессор, Германия, г. Лейпциг
2. Хон Наталья Николаевна – PhD, университет «Туран»
3. Жиенбаева Надежда Бисеновна – д.пс.н., КазНПУ им. Абая
4. Перленбетов Мухан Атенович – д.пс.н., профессор, университет «Кайнар»
5. Тапалова Ольга Бисеновна – к.пс.н., КазНПУ им. Абая
6. Мусихина Елена Владимировна – д.п.н., профессор, университет UIB
7. Топанова Гульмира Туяковна – к.пс.н., КазНПУ им. Абая
8. Кудайбергенова Сандугаш Кансаровна – к.пс.н., КазНУ им. аль-Фараби
9. Кабакова Майра Победовна – к.психол.н., доцент ВАК, КазНУ им. аль-Фараби
10. Аймаганбетова Ольга Хабижановна – д.пс.н., профессор, КазНУ им. аль-Фараби
11. Ахтаева Надия Селихановна – д.пс.н., профессор, КазНУ им. аль-Фараби
12. Шерьязданова Хорлан Токтамысовна – д.пс.н., профессор, КазНЖПУ

Научные редакторы секций

1. Психология личности, история психологии – Ерментаева Ардах Ризабековна, д.пс.н, профессор, университет «Туран»
2. Социальная психология – Сангилбаев Оспан Сейдуллаевич, д.пс.н., профессор, университет «Туран»
3. Клиническая и специальная психология – Асимов Марат Абубакриевич, д.мед.н., профессор, университет «Туран»
4. Прикладная психология и педагогика – Абдуллаева Гульзира Олжабековна, к.п.н., ассоциированный профессор, университет «Туран»
5. Психолого-педагогические исследования – Мун Мария Владимировна, к.пс.н., университет «Туран»
6. Теория и методика обучения, воспитания, образования – Мырзатаева Бибымария Пердешовна, к.пс.н., университет «Туран»

Университету «Туран» принадлежат исключительные права на перепечатку
отдельных материалов, издание и коммерческое использование журнала

© Университет «Туран», 2023

1 PSYCHOLOGY OF PERSONALITY, HISTORY OF PSYCHOLOGY ТҰЛҒА ПСИХОЛОГИЯСЫ, ПСИХОЛОГИЯ ТАРИХЫ ПСИХОЛОГИЯ ЛИЧНОСТИ, ИСТОРИЯ ПСИХОЛОГИИ

МРНТИ 15.21.51
УДК 159.9

<https://doi.org/10.46914/2959-3999-2023-1-2-5-11>

Ж.М. АЛОВА,¹

магистрант.

e-mail: 22230050@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-2962-0524

Т.П. ВАСЬКО,^{*1}

PhD, ассоциированный профессор.

*e-mail: t.vasco@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-8901-1045

¹Университет «Туран»,

г. Алматы, Казахстан

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОБЛЕМЫ УДОВЛЕТВОРЕННОСТЬЮ ЖИЗНЬЮ И ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО БЛАГОПОЛУЧИЯ ЛИЧНОСТИ

Аннотация

Статья посвящена изучению теоретических основ проблемы удовлетворенностью жизнью и психологического благополучия личности. Известно, что психологическое благополучие является важным аспектом жизни каждого человека, поэтому важно раскрыть полное содержание этого понятия, его структурных компонентов, а также его соотношение с психологическим феноменом удовлетворенности жизнью. В связи с этим нами были рассмотрены различные подходы к пониманию этих двух феноменов, проанализированы различные аспекты и факторы, влияющие на них. Отмечается значимость социального окружения и психофизического здоровья индивида в ощущении личностью психологического благополучия.

Ключевые слова: психологическое благополучие личности, удовлетворенность жизнью, позитивные межличностные отношения, ощущение счастья, психологическое и физическое здоровье, факторы психологического благополучия.

Введение

В современном динамично меняющемся мире личности становится сложно ощущать жизнь во всей полноте. В связи с этим перед учеными различных социально-гуманитарных наук, в том числе перед психологами, встает задача разностороннего изучения феномена психологического благополучия личности. Актуальность проблемы ощущения личностью психологического благополучия и удовлетворенностью жизнью определяется тем, что психологическое благополучие является ключевым фактором для качественной жизни личности в современном обществе.

Психологическое благополучие и удовлетворенность жизнью представляют собой важные показатели, определяющие качество жизни личности. Множество факторов может оказывать влияние на эти конструкты, и их изучение представляет интерес для психологов, социологов и других исследователей. В этой статье мы рассмотрим несколько ключевых факторов, которые играют значительную роль в формировании психологического благополучия и уровня удовлетворенности жизнью личности.

В связи с быстро меняющимися условиями жизни и трудностями адаптации людей к ним и повышенным уровнем стресса личности в обществе необходимо изучение психологического благополучия как характеристики личной и социальной жизни.

Данная проблема является актуальной и в связи с тем, что она начала изучаться сравнительно недавно, т.е. с середины XX века, сначала как проблема удовлетворенности жизнью и затем уже в контексте исследований, связанных с субъективным, психологическим благополучием личности и качеством жизни человека.

Материалы и методы

В статье использованы следующие теоретические методы: анализ научно-методологической литературы по проблеме исследования; синтез; сравнение различных теоретических подходов; обобщение результатов теоретического исследования.

Основные положения

Понятия «психологическое благополучие» и «удовлетворенность жизнью» в психологии не имеют общей трактовки. В контексте когнитивной психологии эти явления рассматриваются в тесной взаимосвязи.

Психологическое благополучие включает следующие субъективные характеристики личности: когнитивные, эмоциональные и оценочные.

В проблеме изучения психологического благополучия и удовлетворенности жизнью важную роль имеет мотивационно-волевая сфера личности, т.е. поведенческий аспект. Так, многие ученые относят к факторам благополучия волевую, побудительную силу и направленность личности.

В некоторых психологических теориях отмечается нетождественность таких явлений, как психологическое благополучие и удовлетворенность жизнью. Однако они четко не разграничивают данные психологические феномены. Имеются концепции, в рамках которых удовлетворенность жизнью рассматривается как один из аспектов психологического благополучия.

Поэтому мы, основываясь на анализе различных теоретических подходов, предлагаем рассмотрение удовлетворенности жизнью как интегрального показателя субъективного психологического благополучия личности. Поскольку, на наш взгляд, именно такой подход к проблеме учитывает различные аспекты, а также дает возможность проследить системную детерминацию этих явлений различными факторами (личностными, социальными, этнокультурными).

Литературный обзор

В психологической науке проблема понимания и анализа психологического благополучия впервые была представлена Н. Брэдбёрном в 1969 г. благодаря его работе «Структура психологического благополучия» [1].

Вместе с развитием позитивной психологии повышается интерес ученых к проблеме психологического благополучия. Основоположником позитивной психологии Мартином Селигманом были выделены основные аспекты изучения данного явления: субъективное ощущение счастья и общей удовлетворенности, положительные черты личности, а также позитивные социальные структуры и процессы [2].

Кэрл Рифф считается основоположником эвдемонистического направления в понимании психологического благополучия, согласно которому подчеркивается значимость реализации человеком собственного потенциала, развития определенных устойчивых психологических черт, благоприятно влияющих на продуктивность его деятельности. Она выделила шесть базовых составляющих психологического благополучия: положительные отношения с другими, самостоятельность, управление средой, целеустремленность по жизни, личностное развитие, самопринятие. Широко известен опросник психологического благополучия К. Рифф, созданный на основе перечисленных характеристик [3].

Результаты и обсуждение

Для лучшего понимания того, что подразумевает собой данный феномен и какие его компоненты целесообразно изучить, следует обратиться к определениям авторов. С точки зрения

Л.И. Галиахметовой, психологическое благополучие представляет собой состояние удовлетворенности собой, своей жизнью и окружающей средой. Она утверждает, что психическое благополучие включает в себя уровень самооценки, чувство смысла жизни, позитивную эмоциональную составляющую, личностный рост и развитие, а также положительные отношения с другими людьми [4].

Известный психолог и автор книг о позитивной психологии Мартин Селигман определяет психологическое благополучие как состояние, когда человек испытывает удовлетворение от своей жизни в целом. Он рассматривает психологическое благополучие как комбинацию положительных эмоций, вовлеченности в жизнь, ощущения достижений, присутствия смысла и целеустремленности [5].

Кэрл Рифф, психолог, специализирующаяся в области счастья и благополучия, определяет психологическое благополучие как состояние, когда человек чувствует себя целостным, удовлетворенным и гармоничным. По ее мнению, психологическое благополучие включает уровень счастья, ясность ценностей и приоритетов, присутствие позитивных отношений и социальной связи, а также ощущение развития и самореализации [6].

Согласно Р. Мэй, данное явление следует рассматривать как взаимосвязь множества факторов – не только психологических, но и физических, духовных и социокультурных [7]. Также стоит учитывать, что состояние психологического благополучия воспринимается довольно субъективно, и каждый человек по-своему оценивает его, исходя из своих убеждений, системы ценностей и жизненного опыта.

Известные американские психологи Р. Райан и Э. Диси в авторской теории самодетерминации связывают личностное благополучие с основными психологическими потребностями [8]. К ним относятся потребность в самостоятельности, компетентности и развитии межличностных отношений. Р. Райан выделяет две теории к пониманию термина «психологическое благополучие»: экзистенциальные, уделяющие особое внимание личностному росту и самореализации как значимых детерминантов, и гедонистические, предполагающие анализ показателей удовлетворенности/неудовлетворенности.

Ученым Э. Динером субъективное благополучие личности интерпретируется как баланс отрицательных и положительных аффектов, испытываемых личностью. Оно состоит из трех компонентов: удовлетворение, приятные и неприятные эмоции [9]. Кроме того, Э. Динер выявил связь субъективного отношения личности к жизни с душевным и моральным удовлетворением жизнью, значительно влияющим на показатели психического здоровья. Таким образом, субъективное благополучие индивида зависит от когнитивной и эмоциональной оценки своей жизни.

Г.Л. Пучкова предлагает следующую классификацию структурных уровней личностного благополучия:

1. Уровень материального благополучия, связанный с личностной значимостью материальных благ для конкретного человека.
2. Уровень социального самоопределения, куда входит система межличностных связей и отношений, а также социальный статус человека.
3. Уровень профессионального благополучия акцентирует внимание на профессиональном самоопределении личности и удовлетворенности выбранной специальностью и должностью.
4. Уровень соматического и физического благополучия, предполагающий восприятие индивидом своего физического состояния и способностей к полноценной жизнедеятельности.
5. Уровень психологического благополучия, заключающийся в удовлетворенности или неудовлетворенности собственной жизнью, достижениями, аспектами личностного развития [10].

Рассмотрим основные факторы, оказывающие влияние на психологическое благополучие личности и ее уровень удовлетворенности жизнью. Основываясь на результатах множества исследований в области психологии, выделим следующие факторы: социальная поддержка, самооценка, позитивные межличностные отношения, связь с природой, достижение целей и саморазвитие, психофизическое здоровье и удовлетворенность условиями жизни и труда. Также учитываются важные вопросы, связанные с влиянием внешних обстоятельств, таких как мате-

риальный достаток и стабильность социального окружения на психологическое благополучие и удовлетворенность жизнью.

1. Социальная поддержка. Согласно исследованиям, социальная поддержка от близких людей, семьи, друзей и сообщества является существенным фактором, способствующим психологическому благополучию. Она предоставляет эмоциональную опору, поддержку в трудных ситуациях и ощущение принадлежности. Люди, которые имеют хорошие отношения с окружающими, обычно более удовлетворены жизнью и испытывают меньше стресса и тревоги.

2. Самооценка. Самооценка, по мнению исследователей, также сильно влияет на психологическое благополучие личности. Когда у человека есть положительное восприятие себя, это способствует уверенности, мотивации и удовлетворенности собой и жизнью в целом. Нравственная поддержка, развитие собственных навыков и достижение поставленных целей могут помочь в развитии положительной самооценки и благополучия.

3. Позитивные межличностные отношения. Качество отношений, которые личность имеет с другими людьми, также оказывает влияние на ее психологическое благополучие. Научно доказано, что установление и поддержание глубоких и эмоционально положительных связей с другими людьми обогащает жизнь и снижает вероятность возникновения психологических проблем.

4. Связь с природой. Исследования показывают, что контакт с природой оказывает положительное влияние на психологическое благополучие. Время, проведенное на открытом воздухе, в парке или в близости к природе, помогает снизить уровень стресса, повышает настроение и удовлетворенность жизнью. Чувствуя себя в гармонии с природой, человек обновляет запас внутренней энергии, избавляется от негативных мыслей и вбирает в себя положительную энергетику из окружающей среды.

5. Достижение целей и саморазвитие. Достижение поставленных целей и стремление к саморазвитию также являются факторами, способствующими психологическому благополучию и удовлетворенности жизнью. Установление реалистичных, измеримых и значимых целей, а также постоянный процесс улучшения и развития помогают личности испытывать чувство реализации и приносят смысл в ее жизнь. Личностный рост напрямую связан с данными процессами и их результатами.

6. Психическое, социальное и физическое здоровье. Рассматривая личность как биосоциальное существо, не следует пренебрегать таким фактором психологического благополучия, как психологическое и физическое состояние индивида. Помимо этого, учитывая потребность личности в коммуникации и взаимодействии с людьми и поддержке со стороны окружающих, в ключе социализации в обществе, можно говорить о социальном здоровье, которое влияет на общее психологическое самочувствие личности.

7. Удовлетворенность условиями жизни и труда. Человек с самого рождения живет в условиях, создаваемых социальной средой, начиная с семьи до государства в целом. Качество жизни личности в значительной мере зависит от обстоятельств ее жизнедеятельности и материального достатка. Благоприятный психологический климат в семье, в учебном или трудовом коллективе, а также наличие вспомогательных средств для полноценного развития повышают уровень удовлетворенности жизнью субъекта.

Вышеперечисленные факторы психологического благополучия продемонстрированы на рисунке 1 (стр. 9).

Заключение

Таким образом, под психологическим благополучием следует понимать совокупность различных личностных характеристик и состояний. Это комплексное понятие, включающее такие факторы, как эмоциональное состояние, самооценка, социальная поддержка и уровень удовлетворенности жизнью. Исследуя степень их выраженности и особенности проявления среди женщин того или иного этнического происхождения, можно выявить взаимосвязь между этнической идентичностью и уровнем психологического благополучия.

Рисунок 1 – Факторы психологического благополучия

Примечание: Составлено авторами.

Исходя из представленного обзора, социальная поддержка, самооценка, позитивные межличностные отношения, связь с природой, достижение целей и саморазвитие, условия жизнедеятельности, а также здоровье души и тела являются значимыми факторами, влияющими на психологическое благополучие и удовлетворенность жизнью личности. Понимание этих факторов помогает нам разрабатывать стратегии для повышения качества жизни и фокусироваться на развитии средств, которые могут способствовать психологической устойчивости и удовлетворенности собой и жизнью.

Проведенное нами исследование подтверждает необходимость учета всех сфер жизни личности и комплексного подхода к проблеме психологического благополучия. Понимание теоретических основ психологического благополучия личности может помочь психологам и социологам в разработке более эффективных стратегий поддержки и улучшения качества жизни и тем самым уровня психологического благополучия граждан. Исследования и разработка программ с учетом структурных компонентов и факторов психологического благополучия могут внести значимый вклад в улучшение жизни членов современного информационного общества.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Bradburn N. The Structure of Psychological Well-Being. N. Bradburn. Chicago: Aldine Pub. Co. 2009. 332 p.
- 2 Селигман М. Новая позитивная психология. – М.: София, 2006. – 347 с.
- 3 Ryff C.D. Explorations on the meaning of psychological wellbeing // Journ. Pers. Soc. Psychol. 1989. Vol. 57. P. 1069.
- 4 Галиахметова Л.И. Благополучие, субъективное благополучие, удовлетворенность жизнью: проблема взаимосвязи // Вестник Башкирского университета. – 2015. – Т. 20. – № 3.
- 5 Seligman M. Flourish: A Visionary New Understanding of Happiness and Well-being. Atria Books. 2012.

- 6 Ryff C., Keyes C., Ryff C. The Structure of Psychological Well-Being Revisited // Journal of Personality and Social Psychology. 2015.
- 7 Мэй Р. Экзистенциальная психология. – М.: Апрель Пресс&ЭКМО-Пресс, 2001. – 149 с.
- 8 Ryan R.M., Deci E.L. On happiness and human potentials: a Review of Research on Hedonic and Eudaimonic Well-Being // Annual Review of Psychology. 2001. Vol. 52. P. 141–166.
- 9 Diener E., Ryan K. Subjective well-being: A general overview // South African journal of psychology. 2019. No. 39(4). P. 391–406.
- 10 Пучкова Г.Л. Субъективное благополучие как фактор самоактуализации личности. Автореферат дис. канд. психол. наук / Г.Л. Пучкова. – Хабаровск, 2010. – 17 с.

REFERENCES

- 1 Bradburn N. (2009) The Structure of Psychological Well-Being. N. Bradburn. Chicago: Aldine Pub. Co. 332 p. (In English).
- 2 Seligman M. (2006) Novaja pozitivnaja psihologija. M.: Sofija, 347 p. (In Russian).
- 3 Ryff C.D. Explorations on the meaning of psychological wellbeing // Journ. Pers. Soc. Psychol. 1989. Vol. 57. P. 1069. (In English).
- 4 Galiahmetova L.I. (2015) Blagopoluchie, sub#ektivnoe blagopoluchie, udovletvorennost' zhizn'ju: problema vzaimosvjazi // Vestnik Bashkirskogo universiteta. T. 20. No. 3. (In Russian).
- 5 Seligman M. (2012) Flourish: A Visionary New Understanding of Happiness and Well-being. Atria Books. (In English).
- 6 Ryff S., Keyes S., Ryff C. (2015) The Structure of Psychological Well-Being Revisited // Journal of Personality and Social Psychology. (In English).
- 7 Mjej R. (2001) Jekzistencial'naja psihologija. M.: Aprel' Press&JeKSMO-Press, 149 p. (In Russian).
- 8 Ryan R.M., Deci E.L. (2001). On happiness and human potentials: a Review of Research on Hedonic and Eudaimonic Well-Being // Annual Review of Psychology. Vol. 52. P. 141–166. (In English).
- 9 Diener E., Ryan K. (2019) Subjective well-being: A general overview // South African journal of psychology. No. 39(4). P. 391–406. (In English).
- 10 Puchkova G.L. (2010) Sub#ektivnoe blagopoluchie kak faktor samoaktualizacii lichnosti. Avtoreferat dis. kand. psihol. nauk / G.L. Puchkova. Habarovsk, 17 p. (In Russian).

Ж.М. АЛОВА,¹

магистрант.

e-mail: 22230050@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-2962-0524

Т.П. ВАСЬКО,^{*1}

PhD, қауымдастырылған профессор.

*e-mail: t.vasco@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-8901-1045

¹«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

АДАМНЫҢ ӨМІРІНЕ ҚАНАҒАТТАНУ ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ӘЛ АУҚАТЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Андатпа

Мақала өмірге қанағаттану проблемасының теориялық негіздерін және тұлғаның психологиялық әл-ауқатын зерттеуге арналған. Психологиялық әл-ауқат әр адамның өмірінің маңызды аспектісі екені белгілі, сондықтан Тұжырымдаманың толық мазмұнын, оның құрылымдық компоненттерін, сондай-ақ оның өмірге қанағаттанудың психологиялық құбылысымен байланысын ашу маңызды. Осыған байланысты біз осы екі құбылысты түсінудің әртүрлі тәсілдерін қарастырдық, оларға әсер ететін әртүрлі аспектілер мен факторларды талдадық. Адамның психологиялық әл-ауқатын сезіну үшін адамның әлеуметтік ортасы мен психофизикалық денсаулығының маңыздылығы атап өтіледі.

Тірек сөздер: тұлғаның психологиялық әл-ауқаты, өмірге қанағаттану, жағымды тұлғааралық қарым-қатынас, бақыт сезімі, психологиялық және физикалық денсаулық, психологиялық әл-ауқат факторлары.

ZH.M. ALOVA,¹

Master's student.

e-mail: 22230050@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-2962-0524

T.P. VASKO,^{*1}

PhD, Associate professor.

*e-mail: t.vasco@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-8901-1045

¹Turan University,
Almaty, Kazakhstan

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE PROBLEM OF LIFE SATISFACTION AND PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF THE INDIVIDUAL

Abstract

The article is devoted to the study of the theoretical foundations of the problem of life satisfaction and psychological well-being of the individual. It is known that psychological well-being is an important aspect of every person's life, therefore it is important to reveal the full content of this concept, its structural components, as well as its relationship with the psychological phenomenon of life satisfaction. In this regard, we have considered various approaches to understanding these two phenomena, analyzed various aspects and factors affecting them. The importance of the social environment and the psychophysical health of the individual in the person's sense of psychological well-being is noted.

Key words: psychological well-being of the individual, life satisfaction, positive interpersonal relationships, feeling of happiness, psychological and physical health, factors of psychological well-being.

2 SOCIAL PSYCHOLOGY ӘЛЕУМЕТТІК ПСИХОЛОГИЯ СОЦИАЛЬНАЯ ПСИХОЛОГИЯ

FTAXP 15.41.39
ӨОЖ 159.942.22
JEL D91

<https://doi.org/10.46914/2959-3999-2023-1-2-12-22>

С.Т. БАПАЕВА,*¹

әлеуметтік ғылымдар магистры, сениор-лектор.

*e-mail: s.bapayeva@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-5650-3131

М.Б. АХМЕТЖАНОВА,¹

әлеуметтік ғылымдар магистры, сениор-лектор.

e-mail: m.akhmetzhanova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-4618-7355

¹«Тұран» университеті,
Алматы қ., Қазақстан

ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ЭМОЦИОНАЛДЫ ИНТЕЛЛЕКТІ МЕН ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЖЫНЫСЫНЫҢ ӨЗАРА БАЙЛАНЫСЫ

Андатпа

Мақалада жасөспірімдердің эмоционалды интеллектісінің дамуы, жасөспірім тұлғасының дамуындағы рөлі, психологиялық ерекшеліктері, модельдеріне теориялық талдау жасалынды. Эмоционалды интеллекттің құрамдас элементтері қарастырылады. Эмоционалды интеллектті зерттеудің әртүрлі тұрғылары мен модельдеріне талдау жасалынған. Сонымен бірге, жасөспірімдер тұлғасының эмоционалды интеллект параметрлерінің жыныстық ерекшеліктеріне, эмоционалды интеллектілері мен психологиялық жынысының арасындағы байланысқа талдау жасалынды. Эмоционалды интеллектті бағалау әдісі ретінде біз эмоцияларда бейнеленген жеке қатынастарды түсіну және шешім қабылдау негізінде эмоционалды саланы басқару қабілетін анықтау үшін Н. Холл әдісін қолданылды. Ал жасөспірімдердің психологиялық жынысын анықтау мақсатында С. Бемнің «Гендерлік сәйкестікті диагностикалау» әдістемесі қолданылды. Зерттеу нәтижелеріне сәйкес жасөспірімдердің көбісінің эмоционалды интеллектісінің деңгейі төмен екендігі анықталды. Жасөспірімдердің өзге адамдардың эмоциясын тану эмоционалды хабардарлық, эмоцияларды басқару, өзіндік мотивация, эмпатия, эмоционалды интеллектінің интегративті көрсеткіші факторларының айқындылық деңгейі бойынша ер балалар мен қыз балалардың арасында статистикалық маңызды айырмашылық анықталған жоқ. Эмоционалды хабардарлық және феминділік айнымалыларының арасында орташа қалыпты оң байланыс анықталды. Аталмыш мақала нәтижелері жасөспірімдердің эмоционалды интеллектісінің деңгейін дамыту жөніндегі зерттеу жұмыстарын жүзеге асыруда пайдалы болуы мүмкін.

Тірек сөздер: эмоционалды интеллект, жасөспірімдік кезең, эмоцияны сезіну, эмпатия, жыныстық айырмашылық, эмоцияны басқару.

Кіріспе

Жасөспірімдік шақ – тұлғааралық қарым-қатынас ерекше маңызды болып, жетекші іс-әрекет мәртебесіне ие болатын кезең. Қарым-қатынастың барлық компоненттерін (қарым-қатынас, интеракция, қабылдау) тиімді жүзеге асыру көбінесе эмоционалды интеллектке негізделген адамның эмоцияларын тануға, өз эмоцияларын білдіруге және қарым-қатынас серіктесінің эмоцияларын қабылдауға, бұл ақпаратты тұлғааралық өзара әрекеттесудің жалпы контекстіне қосуға қабілеттілігі. Эмоционалды интеллекттің қалыптасуы мектепке дейінгі кезеңнен қалыптаса бастайды да жасөспірім кезінде интегралдық қабілет ретінде ерекше мәнге

ие болады. Өз ерекшеліктері бойынша эмоционалды интеллект адамның өмір бойы дамып отыратын маңызды сипаттамасы ретінде айшықталып, тұлғаның үздіксіз дамуының заманауи тұрғысына сәйкес оны метақұзіреттілік ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Компьютерлендіруге, интернеттік байланыстың таралуына байланысты балалар мен жасөспірімдердің қазіргі өмір сүру жағдайлары қарым-қатынастың күрделі құрылымында коммуникация процесіне, дәлірек айтсақ, ақпараттың символдық берілуіне баса назар аударылатындығына әкелетінін атап өткен жөн. Берілетін-алынатын ақпарат санының оның сапалы түрлендіруінсіз ұлғаюы, жасөспірімдер мен жастар арасында танымал басқа да коммуникация арналарын ажырататын қарым-қатынас стилінің негізінде қазіргі заманғы адам, атап айтқанда жасөспірім, көптеген байланыстарға ие, бірақ сонымен бірге өз сезімдерін тану және білдіру, қарым-қатынастың эмоционалды компонентін реттеу кенжелеп қалуы мүмкін.

Аталмыш мәселелер эмоционалды интеллект пен оның жасөспірімдердің гендерлік айырмашылықтарымен байланысы мен айырмашылығын жан-жақты зерттеді қажет етеді.

Сол себепті біз жасөспірімдердің эмоционалды интеллектінің қыздар мен ұлдар арасындағы өзара айырмашылығын және эмоционалды интеллект пен оның жасөспірімдердің гендерлік айырмашылықтарымен байланысы айқындауды мақсат еткен болатынбыз.

Зерттеу жұмысымыздың барысында жасөспірімдердің эмоционалды интеллекттің интегралды индикаторының және оның құрамдас бөліктерінің даму деңгейінде гендерлік айырмашылықтар бар екеніне және олардың өзара байланысына талдау жасалынады.

Материалдар мен әдістер

Зерттелінушілердің сипаттамалары:

Зерттеу үлгісі 15 пен 18 жас аралығындағы 60 жасөспірімді құрады: 29 ұл және 31 қыз балалар, орташа жасы 16, 47-ге тең болды, нәтижесі 1-кестеде және 1-диаграммада көрсетілген. Зерттеу жұмысына Түркістан облысы Бәйдібек ауданы С. Әбдіжаппаров атындағы мектеп интернатының IX, X және XI сынып оқушылары қатысты.

Зерттеу жұмысымыздың бастапқы кезеңінде дискретті мәліметтердің баяндамалы үлес-тірілуін жасаймыз. Нақты мәнге ие белгінің бақылау нәтижелеріне сәйкес өзара байланысын анықтау үшін оның жиілігінің анықтамасын есептейміз.

Қолданылған әдістер мен әдістемелер: «Эмоционалды интеллектті бағалау» (Н. Холл) [1], «Гендерлік сәйкестікті диагностикалау» С. Бем [2] әдістемелері қолданылды. Н. Холл сауалнамасының көмегімен эмоционалды интеллекттің басқа адамдардың эмоцияларын түсіну, басқалардың эмоцияларын басқару, олардың эмоцияларын түсіну, эмоцияларын басқару, экспрессияны бақылау сияқты компоненттері ерекшеленіп, 30 тұжырымдамадан құралады. «EQ сауалнамасы» эмоционалды хабардарлықты (эмоцияларын түсіну), эмоцияларын басқаруды, өзіндік мотивацияны (эмоцияларын ерікті түрде басқару), эмпатияны, басқа адамдардың эмоцияларын тануды (басқа адамдардың эмоционалды жағдайына әсер ету қабілеті) көрсетеді.

«Гендерлік сәйкестікті диагностикалау» әдістемесін Сандра Бем (Sandra L. Bem, 1974) психологиялық жынысты диагностикалау үшін ұсынған және андрогиния, маскулиндік және феминдік дәрежесін анықтайды. Сауалнамада 60 пікір (қасиеттер) бар, олардың әрқайсысына сыналұшы «иә» немесе «жоқ» деп жауап береді, осылайша аталған қасиеттердің кездесу-кездеспеуіне қарай бағалайды.

Үлгідегі және жиынтықтағы мәндердің таралу ұқсастығының дәрежесін анықтау үшін Колмогоров-Смирновтың ықтималдық, статистикалық маңыздылығы және статистикалық критерийі қолданылды.

Салыстырылатын тәуелсіз үлгілер алынған екі популяцияның мәндері бір-бірінен ерекшеленеді деген гипотезаны тексеруге мүмкіндік беретін Колмогоров-Смирновтың параметрлік емес критерий, ал салыстырылатын тәуелсіз үлгілер алынған екі популяцияның орташа мәндері бір-бірінен ерекшеленеді деген гипотезаны тексеруге мүмкіндік беретін t студент (t, tst). параметрлік критерий қолданылды.

Зерттеу жұмысымыздың барысында алынған ақпараттар статистикалық өңдеуге арналған IBM SPSS Statistics-23 компьютерлік бағдарламасына жүктей отырып жүзге асырылды.

Әдебиетке шолу

Эмоционалды интеллект өнімділік сынақтарымен өлшеуге болатын немесе керісінше өзін-өзі бақылау арқылы өлшеуге болатын эмоционалды мәселелерді шешуге қатысатын ақыл-ой қабілеттерінің, қасиеттер мен қабылданған қабілеттер жиынтығы ретінде қарастырылатын модельдер бар (Brackett және т.б., 2011 [4]; Salovey & Mayer, 1990 [5]) ұсынған эмоционалды интеллект моделі икемділік пен мотивация сияқты интеллект айнымалыларының дәстүрлі көзқарасын толықтырды; кейінірек (Mayer және т.б., 2016 [6]; Mayer & Salovey, 1997 [7]) бұл модель когнитивті-эмоционалды түрде қайта қаралды және қазіргі эмоционалды интеллект «төрт тармақты моделі» ретінде қайта қаралды. Төрт тармақты Модель эмоционалды интеллект қабілеттерін келесі құрылым шеңберінде қарастырады: (А) эмоционалды қабылдау (эмоцияларды дәл қабылдау қабілеті); басқару (өзіндегі және басқалардағы эмоцияларды басқару қабілеті) (Mayer & Salovey, 1997 [7]). Төрт тармақты модель эмоцияны адамдарға мағынаны қалыптастыруға және осы мағынадан әлеуметтік ортаға бейімделуге көмектесетін орталық ресурс ретінде қарастырады (Salovey & Grewal, 2005 [8]).

Зерттеулер көрсеткендей, эмоционалды интеллект жасөспірімдерге олардың оқу және сыныптан тыс жұмыстарына әсер етеді (Brackett және т.б., 2006 [9]; Ciarrochi және т.б., 2001 [10]; Sánchez-Núñez және т.б., 2008 [11]; Trinidad & Johnson, 2002 [12]) және әртүрлі нәтижелерге ие. Мысалы, эмоционалды интеллекттің төмен қабілеттері тұлғааралық қатынастардағы қиындықтарға ықпал етеді (Fernández-Bertrócal & Ruiz, 2008 [13]) (Brackett және т.б., 2006 [9]; Lopes және т.б., 2005 [14]), психологиялық әл-ауқат және оқу үлгерімі (Fernández және т.б., 2005 [15]), сондай-ақ қоғамға қарсы мінез-құлық сияқты деструктивті мінез-құлықтың пайда болуы (Mestre және т.б., 2006; Petrides және т.б., 2004) және нашарлық көріністерінің кепілі болуы мүмкін (Brackett және т.б., 2004; Brackett & Mayer, 2003). Екінші жағынан, жоғары эмоционалды қабілеттер денсаулыққа, әлеуметтік қатынастарға, өнімділікке және психологиялық әл-ауқатқа қатысты оң нәтижелерді болжайды (Greven және т.б., 2008; Ruiz -Aranda және т.б., 2012; Schutte және т.б., 2007; Smith және т.б., 2008), психопатологиялық тенденцияларды басу және салауатты өмір салтын қалыптастыру сапаларына да жағымды ықпал етеді (Laborde және т.б., 2016; Peña -Sarrionandia және т.б., 2015).

Нәтижелер мен талқылау

Әдебиетте ұсынылған мәліметтердің негізінде екі зерттеу міндеті тұжырымдалды:

1. Эмоционалды интеллект көрсеткіштерінің жыныстық ерекшеліктерін зерттеу.
2. Эмоционалды интеллект көрсеткіштері мен жасөспірімдердің психологиялық жынысының арасындағы байланысты талдау.

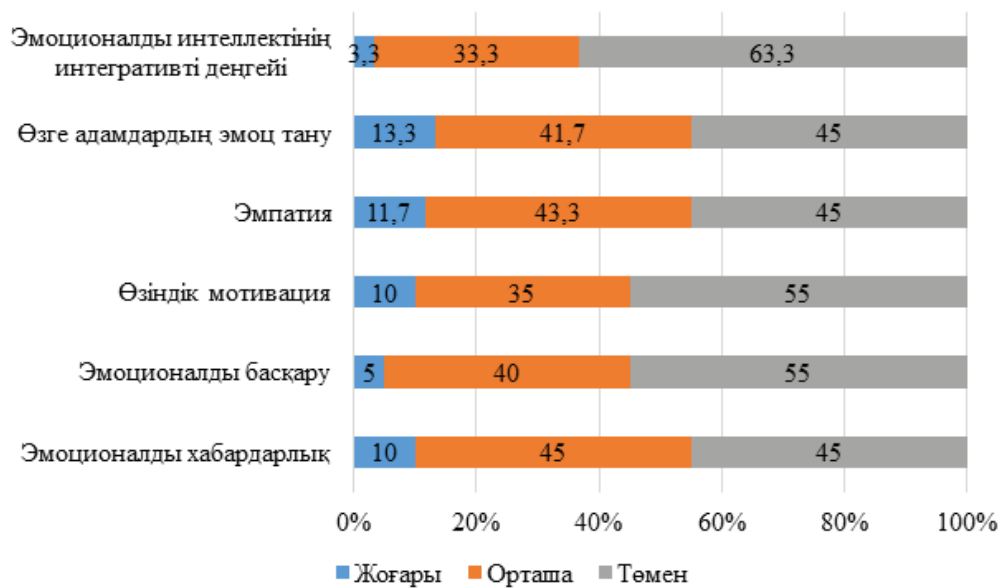
1-кестеде жасөспірімдердің эмоционалды интеллектісінің құрылымы бойынша пайыздық көрсеткіштері берілген.

«Эмоционалды интеллектті бағалау» (Н. Холл), «Гендерлік сәйкестікті диагностикалау» әдістемесі бойынша эмоционалды интеллекттің эмоционалды хабардарлық, эмоционалды басқару, өзіндік мотивация, эмпатия, өзге адамдардың эмоцияларын тану, эмоционалды интеллектінің интегративті деңгейі сияқты компоненттері бойынша респонденттердің нәтижелері 1-кестеде ұсынылған.

Кесте 1 – Жасөспірімдердің эмоционалды интеллектісі (%)

Көрсеткіштер	Деңгейі		
	Жоғары	Орташа	Төмен
Эмоционалды хабардарлық	10	45	45
Эмоционалды басқару	5	40	55
Өзіндік мотивация	10	35	55
Эмпатия	11,7	43,3	45
Өзге адамдардың эмоциясын тану	13,3	41,7	45
Эмоционалды интеллектінің интегративті деңгейі	3,3	33,3	63,3
Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.			

1-суретте жасөспірімдердің эмоционалды интеллектісінің құрлымы бойынша пайыздық көрсеткіштері берілген.

Сурет 1 – Жасөспірімдердің эмоционалды интеллектісі (%)

Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.

Эмоционалды хабардарлық жасөспірімдердің 10%-ға жоғары, 45%-ға орташа, 45%-ға төмен; эмоционалды басқару 5%-ға жоғары, 40%-ға орташа, 55%-ға төмен; өзіндік мотивация 10%-ға жоғары, 35%-ға орташа, 55%-ға төмен; эмпатия 11,7%-ға жоғары, 43,3%-ға орташа, 45%-ға төмен, өзге адамдардың эмоц тану 13,3%-ға жоғары, 41,7%-ға орташа, 45%-ға төмен; эмоционалды интеллектінің интегративті деңгейі 3,3%-ға жоғары, 33,3%-ға орташа, ал 63,3%-ға төмен екендігі анықталды. Диаграммдан көріп отырғанымыздай, эмоционалды интеллектінің барлық компоненттері бойынша жоғары деңгейді байқатқан жасөспірімдер үлесі аздық етеді, көпшілігінде төмен екендігі анықталды.

Үлгідегі және жиынтықтағы мәндердің таралу ұқсастығының дәрежесін анықтау үшін біз Колмогоров-Смирновтың ықтималдық, статистикалық маңыздылығы және статистикалық критерийі туралы түсініктерге жүгінуіміз керек.

Кесте 2 – Жасөспірімдердің психологиялық жынысының таралуы

		Маскулинділік	Феминділік	Психологиялық жыныс индексі
N		60	60	60
Қалыпты үлестіру өлшемдері, b	Орташа мәні	34.4667	40.1667	13.7667
	Орташа квадраттық ауытқу	31.77541	32.33572	336.90719
Ең үлкен экстремалды айырмашылықтары	Абсолютті шама	0.305	0.257	0.117
	Оң мәндер	0.305	0.257	0.083
	Теріс мәндер	-0.174	-0.160	-0.117
Критерий статистикасы		0.305	0.257	0.117
Асимптотикалық мәні (2 жақты)		0.000 ^c	0.000 ^c	0.041 ^c
a. тексерілетін үлестіру қалыпты				
b. деректерден есептелген.				
c. лильефорс мәнінің түзетілуі.				
d. шынайы маңыздылықтың төменгі шегі.				
Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.				

Алынған нәтиженің интерпретациясы келесі қадамдарды қамтиды.

Көп жағдайда λ критерийінің нақты мәні эмпирикалық таралудың қалыптылық дәрежесі туралы тұжырым жасау кезінде сипаттауға және есепке алуға жатпайды. Осыған байланысты бізде бар статистикалық өлшем мәнін есепке алу талап етілмейді.

Маскулиндік факторының асимптотикалық мәні (екі жақты) бойынша біз статистикалық қатенің мәні 0,0-ге тең болып, $p=0,05$ деңгейінен кіші екенін көреміз. λ критерийі үшін P деңгейінің интерпретациясы келесідей:

- егер $p \leq 0,05$ ықтималдығы болса, онда бұл эмпирикалық үлестіру қалыптыдан айтарлықтай ерекшеленеді;

- егер $p > 0,05$ ықтималдығы болса, онда бұл эмпирикалық үлестіру қалыптыдан айтарлықтай ерекшеленбейді, яғни оған шамамен сәйкес келеді.

Маскулиндік деңгейі $p \leq 0,05$ болғандықтан, біз жасөспірімдердің маскулиндік деңгейінің мәндерінің таралуы жалпы мәндердің таралуына сәйкес келмейді деген қорытындыға келеміз. Басқаша айтқанда – қалыпты таралуға сәйкес келмейді.

Феминділік факторының асимптотикалық мәні (екі жақты) бойынша біз статистикалық қатенің мәні 0,0-ге тең болып, $p=0,05$ деңгейінен кіші екенін көреміз. λ критерийі үшін P деңгейінің интерпретациясы келесідей: Феминділік деңгейі $p \leq 0,05$ болғандықтан, біз жасөспірімдердің феминділік деңгейінің мәндерінің таралуы жалпы мәндердің таралуына сәйкес келмейді деген қорытындыға келеміз. Басқаша айтқанда – қалыпты таралуға сәйкес келмейді.

Психологиялық жыныс индексі асимптотикалық мәні (екі жақты) бойынша біз статистикалық қатенің мәні 0.041-ге тең болып, $p=0,05$ деңгейінен кіші екенін көреміз. λ критерийі үшін P деңгейінің интерпретациясы келесідей: Психологиялық жыныс индексінің деңгейі $p \leq 0,05$ болғандықтан, біз жасөспірімдердің Психологиялық жыныс индексінің деңгейі мәндерінің таралуы жалпы мәндердің таралуына сәйкес келмейді деген қорытындыға келеміз. Басқаша айтқанда – қалыпты таралуға сәйкес келмейді.

Кесте 3 – Жасөспірімдердің эмоционалды интеллектісінің таралуы

		Эмоционалды хабардарлық	Эмоцияларды басқару	Өзіндік мотивация	Эмпатия	Өзге адамдардың эмоциясын тану	Эмоционалды интеллектінің интегративті деңгейі
N		60	60	60	60	60	60
Қалыпты үлестіру өлшемдері, b	Орташа мәні	8.0833	6.4167	6.8833	7.3833	7.7833	36.5500
	Орташа квадраттық ауытқу	4.52972	5.18894	4.91656	5.13245	5.52986	16.00680
Ең үлкен экстремалды айырмашылықтары	Абсолютті шама	0.106	0.101	0.065	0.112	0.120	0.081
	Оң мәндер	0.091	0.069	0.055	0.112	0.056	0.081
	Теріс мәндер	-0.106	-0.101	-0.065	-0.098	-0.120	-0.061
Критерий статистикасы		0.106	0.101	0.065	0.112	0.120	0.081
Асимптотикалық мәні (2 жақты)		0.090 ^c	0.200 ^{c,d}	0.200 ^{c,d}	0.060 ^c	0.032 ^c	0.200 ^{c,d}
a. тексерілетін үлестіру қалыпты							
b. деректерден есептелген.							
c. Лилефорс мәнінің түзетілуі.							
d. шынайы маңыздылықтың төменгі шегі.							
Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.							

Эмоционалды хабардарлық факторының асимптотикалық мәні (екі жақты) бойынша біз статистикалық қатенің мәні 0,090-ге тең болып, $p=0,05$ деңгейінен үлкен екенін көреміз. λ критерийі үшін P деңгейінің интерпретациясы келесідей: Эмоционалды хабардарлық деңгейі $p > 0,05$ болғандықтан, біз жасөспірімдердің эмоционалды хабардарлық деңгейінің мәндерінің таралуы жалпы мәндердің таралуына сәйкес келеді деген қорытындыға келеміз. Басқаша айтқанда – қалыпты таралуға сәйкес келеді.

Эмоцияларды басқару факторының асимптотикалық мәні (екі жақты) бойынша біз статистикалық қатенің мәні 0,200-ге тең болып, $p=0,05$ деңгейінен үлкен екенін көреміз. λ критерийі үшін P деңгейінің интерпретациясы келесідей: Эмоцияларды басқару деңгейі $p>0,05$ болғандықтан, біз жасөспірімдердің эмоцияларды басқару деңгейінің мәндерінің таралуы жалпы мәндердің таралуына сәйкес келеді деген қорытындыға келеміз. Басқаша айтқанда – қалыпты таралуға сәйкес келеді.

Өзіндік мотивация факторының асимптотикалық мәні (екі жақты) бойынша біз статистикалық қатенің мәні 0,200-ге тең болып, $p=0,05$ деңгейінен үлкен екенін көреміз. λ критерийі үшін P деңгейінің интерпретациясы келесідей: Өзіндік мотивация деңгейі $p > 0,05$ болғандықтан, біз жасөспірімдердің өзіндік мотивация деңгейінің мәндерінің таралуы жалпы мәндердің таралуына сәйкес келеді деген қорытындыға келеміз. Басқаша айтқанда – қалыпты таралуға сәйкес келеді.

Эмпатия факторының асимптотикалық мәні (екі жақты) бойынша біз статистикалық қатенің мәні 0,060-ге тең болып, $p=0,05$ деңгейінен үлкен екенін көреміз. λ критерийі үшін P деңгейінің интерпретациясы келесідей: Өзіндік мотивация деңгейі $p>0,05$ болғандықтан, біз жасөспірімдердің эмпатия деңгейінің мәндерінің таралуы жалпы мәндердің таралуына сәйкес келеді деген қорытындыға келеміз. Басқаша айтқанда – қалыпты таралуға сәйкес келеді.

Өзге адамдардың эмоциясын тану факторының асимптотикалық мәні (екі жақты) бойынша біз статистикалық қатенің мәні 0,032-ге тең болып, $p=0,05$ деңгейінен кіші екенін көреміз. λ критерийі үшін P деңгейінің интерпретациясы келесідей: Өзге адамдардың эмоциясын тану деңгейі $p \leq 0,05$ болғандықтан, біз жасөспірімдердің өзге адамдардың эмоциясын тану деңгейінің мәндерінің таралуы жалпы мәндердің таралуына сәйкес келмейді деген қорытындыға келеміз. Басқаша айтқанда – қалыпты таралуға сәйкес келмейді.

Эмоционалды интеллектінің интегративті факторының асимптотикалық мәні (екі жақты) бойынша біз статистикалық қатенің мәні 0,200-ге тең болып, $p=0,05$ деңгейінен үлкен екенін көреміз. λ критерийі үшін P деңгейінің интерпретациясы келесідей: Эмоционалды интеллектінің интегративті факторының деңгейі $p > 0,05$ болғандықтан, біз жасөспірімдердің Эмоционалды интеллектінің интегративті деңгейінің мәндерінің таралуы жалпы мәндердің таралуына сәйкес келеді деген қорытындыға келеміз. Басқаша айтқанда – қалыпты таралуға сәйкес келеді.

Деректерді статистикалық талдауды бастамас бұрын, параметрлік немесе параметрлік емес критерийлерді таңдауды анықтайтын екі негізгі шартқа сәйкес: іріктеу көлемі және таралу нормасына қарай: үлгі көлемі $n \geq 30$ болғандықтан және таралуы қалыпты болған мәндердің, атап айтқанда эмоционалды хабардарлық, эмоцияларды басқару, өзіндік мотивация, эмпатия және эмоционалды интеллектінің интегративті факторы үшін параметрлік критерийлерді таңдау туралы шешім қабылдадық; іріктеме көлемі $n \geq 30$ болып, ал мәндердің таралуы қалыптыға сәйкес келмеген үшін, атап айтқанда өзге адамдардың эмоциясын тану мәндері үшін параметрлік емес критерийлерді таңдау туралы шешім қабылдадық.

Салыстырылатын тәуелсіз үлгілер (жынысы бойынша) алынған екі популяцияның (эмоционалды интеллект компонентері) мәндері бір-бірінен ерекшеленеді деген гипотезаны тексеруге мүмкіндік беретін Колмогоров-Смирновтың параметрлік емес критерий, ал салыстырылатын тәуелсіз үлгілер алынған екі популяцияның орташа мәндері бір-бірінен ерекшеленеді деген гипотезаны тексеруге мүмкіндік беретін t студент (t , tst) параметрлік критерий қолданылды.

Кесте 4 – Жасөспірімдердің өзге адамдардың эмоциясын тану көрсеткіштерінің статистикалық критерийі

		Өзге адамдардың эмоциясын тану
Ең үлкен айырмашылықтар	Абсолютті	0.321
	Оң	0.032
	Теріс	-0.321
Z Колмогоров-Смирнов		1.244
Асимптотикалық маңыздылығы (2 жақты)		0.090
а. Топтау айнымалысы: Жынысы		
Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.		

Зерттеу нәтижелеріне сәйкес өзге адамдардың эмоциясын тану айналымы бойынша ұл балалар мен қыз балалардың арасында мәнді айырмашылық анықталған жоқ.

Кесте 5 – Жасөспірімдердің эмоционалды интеллект көрсеткіштерінің статистикалық критерийі

		Ливин дисперсия-сының теңдік критерийі		t-орташа теңдік критерийі		
		F	Мәні	t	еркіндік дәрежесі	Мәні (екі жақты)
Эмоционалды хабардарлық	Тең дисперсиялар қабылданады	0.390	0.535	0.250	58	0.804
	Тең дисперсиялар қабылданбайды			.251	57.269	0.802
Эмоцияларды басқару	Тең дисперсиялар қабылданады	2.286	.136	1.101	58	0.275
	Тең дисперсиялар қабылданбайды			1.096	55.500	0.278
Өзіндік мотивация	Тең дисперсиялар қабылданады	0.599	0.442	0.032	58	0.974
	Тең дисперсиялар қабылданбайды			0.032	56.767	0.975
Эмпатия	Тең дисперсиялар қабылданады	0.006	0.940	0.860	58	0.394
	Тең дисперсиялар қабылданбайды			0.863	57.765	0.391
Эмоционалды интеллектінің интегративті көрсеткіші	Тең дисперсиялар қабылданады	0.041	0.841	1.551	58	0.126
	Тең дисперсиялар қабылданбайды			1.557	57.822	0.125
Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.						

Эмоционалды хабардарлық, эмоцияларды басқару, өзіндік мотивация, эмпатия, эмоционалды интеллектінің интегративті көрсеткіші айналымы үшін: р-Ливин критерийінің деңгейі $>0,05$ болғандықтан, біз дисперсия теңдігі қабылданатын t критерийінің түрін таңдадық. Біздің зерттеуімізде р-t критерийінің деңгейі $>0,05$ болғандықтан эмоционалды хабардарлық, эмоцияларды басқару, өзіндік мотивация, эмпатия, эмоционалды интеллектінің интегративті көрсеткіші факторларының айқындылық деңгейі бойынша ер балалар мен қыз балалардың арасында статистикалық маңызды айырмашылық анықталған жоқ.

Зерттеуіміздің келесі кезеңінде жасөспірімдердің психологиялық жынысы мен эмоционалды интеллектілерінің арасындағы өзара байланысын талдау үшін Пирсонның корреляциясы қолданылады.

Эмоционалды хабардарлық және феминділік айналымын корреляциялық талдау процесінде эмоционалды хабардарлықтың даму деңгейі мен феминділік арасында $p \leq 0,05$ кезінде – R-Пирсон = 0.265 орташа қалыпты оң байланыс анықталды. Демек, жасөспірімдердің эмоционалды хабардарлық дәрежесі неғұрлым жоғары болса феминділік дәрежесі де соншалықты жоғары болады. Жасөспірімнің бойында сезімталдық, нәзіктік, адалдық, жанашырлық, қамқорлық айқындалатын феминділік көрсеткіштері жоғары болса, олардың түрлі жағдайларда өз эмоцияларын түсіну және ұғыну дағдылары байқалады.

Кесте 6 – Жасөспірімдердің эмоциялық интеллектісі мен психологиялық жынысының өзара байланысы

		Маскулинділік	Феминділік
Маскулинділік	Пирсон Корреляциясы	1	-0.121
	Мәні (екі жақты)		0.355
	N	60	60
Феминділік	Пирсон Корреляциясы	-0.121	1
	Мәні (екі жақты)	0.355	
	N	60	60
Психологиялық жыныс индексі	Пирсон Корреляциясы	-0.185	0.102
	Мәні (екі жақты)	0.157	0.440
	N	60	60
Эмоционалды хабардарлық	Пирсон Корреляциясы	0.193	0.265*
	Мәні (екі жақты)	0.140	0.040
	N	60	60
Эмоцияларды басқару	Пирсон Корреляциясы	0.180	-0.194
	Мәні (екі жақты)	0.168	0.138
	N	60	60
Өзіндік мотивация	Пирсон Корреляциясы	0.105	0.089
	Мәні (екі жақты)	0.422	0.498
	N	60	60
Эмпатия	Пирсон Корреляциясы	0.111	0.155
	Мәні (екі жақты)	0.400	0.238
	N	60	60
Өзге адамдардың эмоциясын тану	Пирсон Корреляциясы	0.204	0.140
	Мәні (екі жақты)	0.118	0.285
	N	60	60
Эмоционалды интеллект	Пирсон Корреляциясы	0.251	0.138
	Мәні (екі жақты)	0.053	0.295
	N	60	60
Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.			

Қорытынды

Жасөспірімдердің психологиялық жынысы толықтай андрогиндік екендігі анықталды. Андрогинді типтегі жасөспірімдерге жұмсақтық, әлеуметтік байланыстардағы тұрақтылық және қарым-қатынастағы айқын доминантты-агрессивті тенденциялардың болмауы өзіне деген сенімділіктің төмендеуімен байланысты емес, керісінше жоғары өзін-өзі құрметтеу, өзіне деген сенімділік пен өзін-өзі қабылдау аясында көрінеді. Андрогиндердің жалпы өзін-өзі бағалау деңгейінде де, академиялық жетістіктер мен өзіндік келбеттің өзін-өзі бағалау деңгейінде де (физикалық өзіндік) маскулиндік түрінен кем түспейтіндігі көрсетілген.

Зерттеу нәтижелеріне сәйкес жасөспірімдердің эмоционалды интеллектінің эмоционалды хабардарлық, эмоционалды басқару, өзіндік мотивация, эмпатия, өзге адамдардың эмоцияларын тану, эмоционалды интеллектінің интегративті компоненттері көпшілігінде төмен екендігі анықталды.

Жасөспірімдердің өзге адамдардың эмоциясын тану эмоционалды хабардарлық, эмоцияларды басқару, өзіндік мотивация, эмпатия, эмоционалды интеллектінің интегративті көрсеткіші факторларының айқындылық деңгейі бойынша ер балалар мен қыз балалардың арасында статистикалық маңызды айырмашылық анықталған жоқ.

Эмоционалды хабардарлық және феминділік айналымын корреляциялық талдау процесінде эмоционалды хабардарлықтың даму деңгейі мен феминділік арасында орташа қалыпты оң байланыс анықталды. Демек, жасөспірімдердің эмоционалды хабардарлық дәрежесі неғұрлым жоғары болса феминділік дәрежесі де соншалықты жоғары болады. Жасөспірімнің бойында сезімталдық, нәзіктік, адалдық, жанашырлық, қамқорлық айқындалатын феминділік көрсеткіштері жоғары болса, олардың түрлі жағдайларда өз эмоцияларын түсіну және ұғыну дағдылары байқалады.

Болашақта жасөспірімдердің психологиялық жынысы мен эмоционалды интеллектісінің дамуы туралы зерттеулерді әлі де толықтыра түскен жөн деп есептейміз.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Е.П. Ильин. Эмоции и чувства // Серия «Мастера психологии». – СПб: Питер, 2011. – 752 с.
- 2 Bem S.L. The measurement of psychological androgyny // Journal of consulting and clinical psychology. 1974. No. 42(2). P. 155–162. URL: <https://doi.org/10.1037/h0036215>
- 3 Практикум по гендерной психологии. Под ред. И.С. Клециной. – СПб., 2003. – С. 277–280.
- 4 Brackett M.A., Rivers S.E., Salovey P. Emotional intelligence: Implications for personal, social, academic, and workplace success // Social and Personality Psychology Compass. 2011. No. 5(1). P. 88–103.
- 5 Salovey P., Mayer J.D. Emotional Intelligence // Imagination, Cognition and Personality. 1990. No. 9(3). P. 185–211.
- 6 Mayer J.D., Caruso D.R., Salovey P. The ability model of emotional intelligence: Principles and updates // Emotion Review. 2016. No. 8(4). P. 290–300.
- 7 Mayer J.D., Salovey P. What is emotional intelligence? // P. Salovey, D.J. Sluyter (Eds.). Emotional development and emotional intelligence: Educational implications. 1997. P. 3–34.
- 8 Salovey P., Grewal D. The science of emotional intelligence // Current Directions in Psychological Science. 2005. P. 14(6). P. 281–285.
- 9 Brackett M.A., Rivers S.E., Shiffman S., Lerner N., Salovey P. Relating emotional abilities to social functioning: A comparison of self-report and performance measures of emotional intelligence // Journal of Personality and Social Psychology. 2006. No. 91(4). P. 780–795.
- 10 Ciarrochi J., Chan A.Y.C., Bajgar J. Measuring emotional intelligence in adolescents // Personality and Individual Differences. 2001. No. 31(7), P. 1105–1119.
- 11 Sánchez-Núñez M.T., Fernández-Berrocal P., Montañés J., Latorre J.M. Does emotional intelligence depend on gender? The socialization of emotional competencies in men and women and its implications // Electronic Journal of Research in Educational Psychology. 2008. No. 6(2). P. 455–474.
- 12 Trinidad D.R., Johnson C.A. The association between emotional intelligence and early adolescent tobacco and alcohol use // Personality and Individual Differences. 2002. No. 32(1). P. 95–105.
- 13 Fernández-Berrocal P., Ruiz D. Emotional intelligence in education // Electronic Journal of Research in Educational Psychology. 2008. No. 6(15). P. 421–436.
- 14 Lopes P.N., Salovey P., Côté S., Beers M. Emotion regulation abilities and the quality of social interaction // Emotion. 2005. No. 5(1). P. 113–118.
- 15 Fernández-Berrocal P., Alcaide R., Extremera N., Pizarro D. The role of emotional intelligence in anxiety and depression among adolescents // Individual Differences Research. 2006. No. 4(1). P. 16–27.

REFERENCES

- 1 E.P. Il'in. (2011) Jemocii i chuvstva // Serija «Mastera psihologii». SPb: Piter, 752 p. (In Russian).
- 2 Bem S.L. (1974) The measurement of psychological androgyny // Journal of consulting and clinical psychology. No. 42(2). P. 155–162. URL: <https://doi.org/10.1037/h0036215>. (In English).
- 3 Praktikum po gendernoj psihologii. Pod red. I.S. Klecinoj. SPb., 2003. P. 277–280. (In Russian).
- 4 Brackett M.A., Rivers S.E., Salovey P. (2011) Emotional intelligence: Implications for personal, social, academic, and workplace success // Social and Personality Psychology Compass. No. 5(1). P. 88–103. (In English).
- 5 Salovey P., Mayer J.D. (1990) Emotional Intelligence // Imagination, Cognition and Personality. No. 9(3). P. 185–211. (In English).

- 6 Mayer J.D., Caruso D.R., Salovey P. (2016) The ability model of emotional intelligence: Principles and updates // *Emotion Review*. No. 8(4). P. 290–300. (In English).
- 7 Mayer J.D., Salovey P. (1997) What is emotional intelligence? // P. Salovey, D.J. Sluyter (Eds.). *Emotional development and emotional intelligence: Educational implications*. P. 3–34. (In English).
- 8 Salovey P., Grewal D. (2005) The science of emotional intelligence // *Current Directions in Psychological Science*. No. 14(6). P. 281–285. (In English).
- 9 Brackett M.A., Rivers S.E., Shiffman S., Lerner N., Salovey P. (2006) Relating emotional abilities to social functioning: A comparison of self-report and performance measures of emotional intelligence // *Journal of Personality and Social Psychology*. No. 91(4). P. 780–795. (In English).
- 10 Ciarrochi J., Chan A.Y.C., Bajgar J. (2001) Measuring emotional intelligence in adolescents // *Personality and Individual Differences*. No. 31(7). P. 1105–1119. (In English).
- 11 Sánchez-Núñez M.T., Fernández-Berrocal P., Montañés J., Latorre J.M. (2008) Does emotional intelligence depend on gender? The socialization of emotional competencies in men and women and its implications // *Electronic Journal of Research in Educational Psychology*. No. 6(2). P. 455–474. (In English).
- 12 Trinidad D.R., Johnson C.A. (2002) The association between emotional intelligence and early adolescent tobacco and alcohol use // *Personality and Individual Differences*. No. 32(1). P. 95–105. (In English).
- 13 Fernández-Berrocal P., Ruiz D. (2008) Emotional intelligence in education // *Electronic Journal of Research in Educational Psychology*. No. 6(15). P. 421–436. (In English).
- 14 Lopes P.N., Salovey P., Côté S., Beers M. (2005) Emotion regulation abilities and the quality of social interaction // *Emotion*. No. 5(1). P. 113–118. (In English).
- 15 Fernández-Berrocal P., Alcaide R., Extremera N., Pizarro D. (2006) The role of emotional intelligence in anxiety and depression among adolescents // *Individual Differences Research*. No. 4(1). P. 16–27. (In English).

С.Т. БАПАЕВА,*¹

магистр социальных наук, сениор-литор.

*e-mail: s.bapayeva@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-5650-3131

М.Б. АХМЕТЖАНОВА,¹

магистр социальных наук, сениор-литор.

e-mail: m.akhmetzhanova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-4618-7355

¹Университет «Туран»,

г. Алматы, Казахстан

ВЗАИМОСВЯЗЬ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА И ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ПОЛА ПОДРОСТКОВ

Аннотация

В данной статье рассматривается проблема эмоционального интеллекта подростка. Раскрыто понятие эмоционального интеллекта, этапы и значимость развития проблемы. Определена роль и влияние эмоционального интеллекта в жизнедеятельности подростка. Рассмотрены составные элементы эмоционального интеллекта. Представлены разные подходы и модели в изучении эмоционального интеллекта, а также результаты исследования эмоционального интеллекта, психологического пола подростков. Исследованы особенности эмоционального интеллекта, его роль и влияние в формировании личности подростка, взаимосвязь эмоционального интеллекта и психологического пола подростка. Для выявления способности понимать отношения личности, репрезентируемые в эмоциях, и управлять эмоциональной сферой на основе принятия решений в качестве метода оценки эмоционального интеллекта была использована методика Н. Холла. С целью определения психологического пола подростков была использована методика С. Бем «Диагностика гендерной идентичности». Согласно результатам исследования у большинства подростков наблюдается низкий уровень эмоционального интеллекта. Статистически значимой разницы между мальчиками и девочками по уровню выраженности факторов эмоциональной осведомленности, управления эмоциями, самооценки, эмпатии, интегративного показателя эмоционального интеллекта у подростков не выявлено. Выявлена умеренно нормальная положительная связь между переменными эмоциональной осведомленности и феминностью. Результаты данной статьи могут быть полезны при осуществлении исследовательской работы по развитию уровня эмоционального интеллекта подростков.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, подростковый возраст, эмоции, эмпатия, половые различия, управление эмоциями.

S.T. BAPAYEVA,*¹

master of Social Sciences, senior lecturer.

*e-mail: s.bapayeva@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-5650-3131

M.B. AKHMETZHANOVA,¹

master of Social Sciences, senior lecturer.

e-mail: m.akhmetzhanova@turan-edu.kz

ORCID ID: /0000-0002-4618-7355

¹Turan University,

Almaty, Kazakhstan

THE RELATIONSHIP BETWEEN EMOTIONAL INTELLIGENCE AND PSYCHOLOGICAL GENDER OF ADOLESCENTS

Abstract

The article deals with the problems of emotional intelligence of a teenager. The concept of emotional intelligence, stages and significance of the problem development are revealed. The role and influence of emotional intelligence in the life of a teenager is determined. The constituent elements of emotional intelligence are considered. Different approaches and models in the study of emotional intelligence are presented. The article presents the results of the study of emotional intelligence, psychological gender of adolescents. The features of emotional intelligence, its role and influence in the formation of a teenager's personality, the relationship of emotional intelligence and the psychological gender of a teenager have been studied. To identify the ability to understand personal relationships represented in emotions and to manage the emotional sphere on the basis of decision-making, the method of N. Hall was used as a method for assessing emotional intelligence. In order to determine the psychological gender of adolescents, we used the methodology of S. Bem "Diagnostics of gender identity". According to the results of the study, it was found that most adolescents have a low level of emotional intelligence. There was no statistically significant difference between boys and girls in terms of the severity of factors of emotional awareness, emotion management, self-esteem, empathy, and an integrative indicator of emotional intelligence in adolescents. A moderately normal positive relationship between variables of emotional awareness and femininity was revealed. The results of this article can be useful in carrying out research work on the development of the level of emotional intelligence of adolescents.

Key words: emotional intelligence, adolescence, emotions, empathy, gender differences, emotion management.

3 CLINICAL AND SPECIAL PSYCHOLOGY
КЛИНИКАЛЫҚ ЖӘНЕ АРНАЙЫ ПСИХОЛОГИЯ
КЛИНИЧЕСКАЯ И СПЕЦИАЛЬНАЯ ПСИХОЛОГИЯ

МРНТИ 15.81.57
УДК 159.9
JEL Z00

<https://doi.org/10.46914/2959-3999-2023-1-2-23-32>

Д.Ю. ТЕМНИКОВ,¹

магистрант.

e-mail: dmitry.temnickov@yandex.kz

ORCID ID: 0009-0004-0612-6576

Е.Б. ДУПЛЯКИН,^{*1}

к.м.н., профессор.

*e-mail: e.duplyakin@turana.edu.kz

ORCID ID: 0009-0005-8417-1978

¹Университет «Туран»,

г. Алматы, Казахстан

УКРЕПЛЕНИЕ РЕЖИМА НЕРАСПРОСТРАНЕНИЯ
ЯДЕРНОГО ОРУЖИЯ КАК СПОСОБ СНИЖЕНИЯ УРОВНЯ
РАДИОФОБИИ В ОБЩЕСТВЕ

Аннотация

В данной статье рассматривается режим нераспространения ядерного оружия как фактор, влияющий на распространение радиофобии в обществе. По мнению автора статьи, укрепление режима нераспространения ядерных технологий в целом и ядерного оружия в частности способно существенно снизить уровень радиофобии в обществе. Целью данной статьи является рассмотрение ряда предложений, способных укрепить режим нераспространения ядерного оружия, повышения доверия между ведущими ядерными державами и снижения страха применения ОМП в обществе. Научная значимость работы заключается в том, что исследование не ставит под сомнение практическую пользу ядерных технологий, также не ставит своей целью полный запрет их использования. Осознавая пользу ядерных технологий в энергетике, медицине и космических исследованиях, работа ставит своей целью поиск безопасных способов использования мирного атома и минимизацию рисков применения этих технологий в деструктивных целях. При написании работы использованы такие научные методы исследования, как общетеоретический, анализ, синтез, логический, сравнительно-правовой, исторический, а также метод анализа и толкования правовых актов. В данной работе проведен анализ военных доктрин основных ядерных держав, в результате сделан вывод о необходимости разработки ряда универсальных мер, укрепления режима нераспространения ядерного оружия. Ценность исследования заключается в том, что в нем присутствует ряд конкретных предложений, которые могут способствовать укреплению режима ядерного нераспространения.

Ключевые слова: радиофобия, режим нераспространения ядерного оружия, ОМП – оружие массового поражения, мирный атом, линейная беспороговая гипотеза.

Введение

Радиофобия – это тревожное расстройство психики, которое выражается в боязни различных источников ионизирующего излучения (радиации). Сегодня человека окружает огромное множество источников подобного ионизирующего излучения. Наши телефоны, телевизоры, микроволновые печи, огромное количество медицинских приборов и вышки сотовой связи являются источниками ионизирующего излучения, с которыми мы сталкиваемся ежедневно. И каждый из этих источников ионизирующего излучения способен вызвать страх и тревогу у

людей. Так, многие люди склонны отказываться от определенных медицинских исследований из страха перед радиацией, даже если они могут спасти им жизнь [1]. Но одной из самых ярких технологий в контексте данного вопроса является технология деления атомного ядра. Пусть мы и не сталкиваемся каждый день с ядерными реакторами или ядерным оружием, вопросы использования как мирного, так и военного атома вызывают тревогу у людей. И угроза применения ядерного оружия в военных конфликтах или же различными террористическими организациями способна встревожить практически любого человека.

Актуальность данной работы продиктована растущим в XXI веке интересом к ядерным технологиям, ростом их доступности, что в значительной мере повышает вероятность возникновения инцидентов гражданского, военного и террористического характера, что, в свою очередь, способно породить сильное напряжение в обществе.

В рамках данной работы выделяются следующие проблемы международного режима нераспространения ядерного оружия, укрепление которого является фактором снижения радиophobia:

- ♦ политика ядерных держав как членов Договора о нераспространении ядерного оружия, так и государств, обладающих ядерным оружием, но не являющихся членами данного договора;
- ♦ размытость формулировок в ядерных доктринах, которая не дает четкого понимания, в каких случаях государства допускают применение ядерного оружия;
- ♦ стремление экстремистских организаций получить доступ к ЯО, а также сомнения в сохранности накопленных многими странами ядерных материалов

Научная новизна проекта заключается в том, что исследование не ставит под сомнение практическую пользу ядерных технологий и не ставит своей целью полный запрет их использования. Осознавая пользу ядерных технологий в энергетике, медицине и космических исследованиях, авторы ставят своей целью поиск безопасных способов использования мирного атома и минимизацию рисков применения этих технологий в деструктивных целях, что должно способствовать снижению уровня радиophobia в обществе.

Целью работы является выработка инициатив по укреплению режима ядерного нераспространения.

В качестве ожидаемых результатов работы ставится разработка предложений по укреплению режима нераспространения, снижению вероятности применения ядерного оружия, а также выработка мер, стимулирующих добровольный отказ от ядерных программ и привлечение инвестиций в разработку технологий по утилизации опасных ядерных отходов.

Результаты работы могут быть использованы для последующей разработки и исследований по внешней и внутренней политике Казахстана.

Материалы и методы

Статья была написана на основе научных трудов по рассматриваемой теме казахстанских и зарубежных ученых, созданных в период с 2010 по 2023 гг., а также на основе анализа международных правовых актов в сфере ядерного нераспространения и военных доктрин стран ядерного клуба. При написании работы использованы такие научные методы исследования, как общетеоретический анализ, синтез, логический, сравнительно-правовой, исторический, а также метод анализа и толкования правовых актов.

Основные положения

Радиophobia – это фобическое расстройство, которое тормозит развитие науки, промышленности, а также наносит людям вред больший, чем само ионизирующее излучение [2].

Для снижения уровня радиophobia необходима комплексная просветительская работа специалистов, работающих как в сфере психологии, так и медицины, юриспруденции, естественных наук, журналистики и др.

Особого внимания требует укрепление режима ядерного нераспространения как важного фактора снижения социально-психологической напряженности в обществе

Обзор литературы

Проблема радиофобии отражена в публикациях многих ученых, работающих в различных областях знаний, таких как медицина, культурология, антропология, политология, право, психология и др. Значительная часть этих исследований ставит своей целью снижение уровня радиофобии путем просвещения и развенчания некоторых мифов о ядерных технологиях и устаревших научных концепций, а также увеличения безопасности самих ядерных объектов, что, в свою очередь, снижает уровень радиофобии.

В контексте увеличения безопасности ядерных объектов можно отметить работу коллектива авторов: Елтокова М., Жарлиганова Д., Шайдаров М., Бахтин М., Казымбет П., Тел Л., Досаханов А., Кожакбаева М., Хоши М., которая была посвящена созданию информационно-аналитической системы (ИАС) и находится на стадии разработки для управления данными, полученными в ходе экспериментов и исследований для обоснования безопасности атомной энергии, которые Национальный ядерный центр Республики Казахстан (РГП ННЦ РК) проводит уже более 30 лет [3].

В свою очередь, Ропейк Д. отмечает широкую распространенность глубокого страха перед радиацией, однако исследования биологических эффектов радиации показывают, что уровень тревоги намного превышает реальную опасность. Радиофобия уходит корнями в страх перед ядерным оружием, но была значительно усилена и воспламенена авариями на атомных электростанциях. Радиофобия наносит гораздо больший вред здоровью человека, чем радиация, выделяемая в результате ядерных аварий. В некоторых случаях вред является результатом реагирования на стихийные бедствия. Влияние радиофобии на энергетический выбор общества создает большие дополнительные опасности [2].

В 2016 году Веллерштейн А. отметил огромную психологическую мощь ядерного оружия. По его мнению, ядерное оружие и ядерная энергия исторически ассоциировались как с апокалиптическим страхом, так и с надеждой на спасение. Автор доказывает, что ядерный страх – это обоюдоострый меч: он может быть мобилизован для снижения рисков, но он также может исказить восприятие риска. Существует бесчисленное множество примеров того, как люди, даже эксперты, неправильно просчитывают риски, и любой подход, основанный на простом «информировании людей о фактах», может привести к общественному непониманию, недоверию и негативной реакции. С другой стороны, инстинкт и человеческое воображение также могут привести к неправильным решениям [4].

Изучение радиофобии имеет огромное значение в медицине, так как провоцирует у многих людей сильный страх, по причине которого они готовы отказаться от важных медицинских процедур из страха перед радиацией. Так, коллектив специалистов: Сигел Дж. А., Брукс А.Л., Фишер Д.Р., Занзонио Б., Досс М., О'Коннор М.К., Зильберштейн Э.Б., Уэлш Дж. С., Гринспен Б.С. – провел критическую оценку линейной беспороговой гипотезы. Общество ядерной медицины и молекулярной визуализации создало целевую группу для изучения доказательств риска канцерогенеза от воздействия низких доз радиации и оценки доказательств в научной литературе, связанных с общей достоверностью гипотезы линейного беспорогового значения (LNT) и ее применимостью для использования в оценке риска и радиационной защите. В области низких доз и мощности дозы группа пришла к выводу, что гипотеза LNT недействительна, поскольку она не подтверждается имеющимися научными данными и вместо этого фактически опровергается опубликованной эпидемиологией и радиационной биологией [1]. А в 2013 году в журнале UN Chron (хроники ООН) Сюзанна Даунс опубликовала статью «Атомная энергетика спасает жизни», в которой привела множество примеров, доказывающих важность и полезность мирного атома для жизни и развития человеческого общества [5].

Результаты и обсуждение

На сегодня одной из сложнейших и неразрешенных проблем как международной политики, так и международного права является проблема нераспространения ядерного оружия и ядерного разоружения.

В рамках одной работы невозможно рассмотреть все проблемы ядерного разоружения и укрепления режима нераспространения ядерного оружия, в связи с чем работа сосредоточена на изучении двух вопросов, связанных с распространением ядерного оружия, а именно на проблеме международных договоров в сфере запрещения ядерного оружия и в сфере контроля ядерного оружия и проблеме утилизации ядерных отходов и рисков попадания ядерных отходов в руки различных террористических организаций, которые могли бы использовать данные материалы для создания так называемых грязных ядерных бомб. Ядерное оружие является изобретением, способным стать причиной полного вымирания человечества. На сегодня, по данным ICAN (International Campaign to Abolish Nuclear Weapons), на вооружении находится не менее 13 400 готовых к применению боеголовок [6], при этом общий тоннаж ядерного оружия неизвестен. И даже если предположить, что мощность большинства из них не превышает 100 кт, имеющегося запаса ядерного оружия более чем достаточно для уничтожения всех городов-миллионников на планете. Следующей важной датой, необходимой для понимания дуализма ядерных технологий, является 27 июня 1954 года, день запуска в эксплуатацию Обнинской АЭС, первой в мире промышленной атомной электростанции. На сегодняшний день атомная энергетика является одним из наиболее перспективных направлений современной науки, и, по словам некоторых экспертов, она способна решить проблемы энергетического голода [5].

Как невозможно отрицать положительный вклад ядерных технологий в развитие современной медицины, энергетической безопасности исследования космоса, невозможно не учитывать постоянную угрозу применения ядерного оружия различных типов в международных конфликтах или же в террористических актах, а также ту тревогу и апокалиптический страх, который испытывает общество при мысли о ядерной войне [4]. И поскольку ядерное оружие является единственным за нашу историю оружием, способным окончательно уничтожить биосферу планеты, вопросы его регулирования будут актуальны до тех пор, пока существует само оружие данного типа.

Одним из наиболее логичных вариантов разрешения данной ситуации и ликвидации опасности применения ядерного оружия в военных конфликтах является полный отказ от ядерного оружия. Одним из важнейших этапов в деле всеобщего ядерного разоружения стал принятый 7 июля 2017 года Договор о запрещении ядерного оружия, который является международным соглашением, направленным на запрет разработки, испытания, хранения, приобретения, транспортировки и использования ядерного оружия [7]. Этот договор нашел отклик у множества государств земного шара, в том числе и у Казахстана, который находится в числе государств, ратифицировавших это соглашение. Но, к сожалению, этот договор не нашел поддержки у государств так называемого ядерного клуба, а именно у США, Российской Федерации КНР, Великобритании, Франции, Индии, Пакистана, КНДР и Израиля. И ни одна из подобных инициатив не будет иметь эффекта до тех пор, пока ее не поддержат все государства, владеющее ядерным оружием. Что, в свою очередь, представляется невозможным в текущей политической обстановке. Несмотря на определенную разрядку, наступившую после окончания холодной войны, недоверие между великими державами все еще остается высоким, и ни одно из государств, имеющих в своих арсеналах ядерное оружие, не пойдет на отказ от него.

Но в наши дни проблема ядерного оружия, стоящего на боевом дежурстве армий признанных государств, является не единственной достойной внимания. В то время как создание классического ядерного оружия требует невероятных научных достижений и промышленной мощи, достаточной для обогащения урана и строительства дорогостоящих средств доставки наподобие стратегических бомбардировщиков, баллистических ракет сухопутного и морского базирования, существует иной вид ядерного оружия, который не требует высокой квалификации от своих создателей. Этот тип вооружения называется радиологическим, также известным как «грязная бомба». В то время как к поражающим факторам классических ядерных боеприпасов относятся ударная волна, тепловое, электромагнитное, световое и радиоактивное излучение, главным поражающим фактором грязной бомбы является именно радиация. Использование подобного оружия крупными ядерными державами является нецелесообразным, но интерес к подобному типу вооружения проявляют разного рода террористические организации. И поскольку в качестве сырья для создания грязных бомб часто рассматриваются отходы ядерной

промышленности, к которым можно отнести отработанное топливо атомных электростанций, перед нами встает вопрос охраны, регулирования и, конечно же, утилизации подобных отходов. Теоретически подобная проблема, как и многие другие, могла быть решена полным отказом от использования ядерных технологий, но этот вариант, по мнению авторов, является нереалистичным. Технологии мирного атома несут в себе огромную пользу для медицины, энергетики и космических исследований. В качестве примеров гражданского применения ядерных технологий мы можем упомянуть радиотерапию, применяемую для лечения онкологических заболеваний, атомные электростанции, обеспечивающие города дешевой и чистой с точки зрения выбросов углерода энергией, и ядерные реакторы, применяемые в космосе в ситуациях, когда получение необходимого объема энергии невозможно с помощью солнечных батарей или изотопных источников энергии. Сегодня ни одна другая технология не способна заменить технологии мирного атома на этих направлениях, из чего следует, что отказ от них не представляется возможным. В процессе исследования делается вывод, что более реалистичным является вариант утилизации существующих ядерных отходов, поскольку уничтожение сырья для создания грязных бомб уже само по себе ликвидирует возможность их появления в руках террористических группировок. Здесь необходимо отметить важность повышения безопасности на самих ядерных объектах, что также окажет положительный эффект как в вопросе ядерных исследований в целом, так и в вопросе защиты ядерных материалов [3].

В данной статье предлагается рассмотреть несколько инициатив, направленных на укрепление режима нераспространения ядерного оружия, минимизацию вероятности применения ядерного оружия, а также его появления в руках лиц, представляющих опасность для общества.

И для рассмотрения первой инициативы необходимо вернуться к тезису о невозможности полного запрета ядерного оружия на сегодняшнем этапе развития человечества. Поскольку США, РФ, КНР и другие ядерные державы не готовы отказаться от своих ядерных арсеналов, предполагая, что вероятный противник может оставить за собой право на сокрытие определенного количества ядерных боеприпасов у себя на вооружении, дабы потом с помощью оружия диктовать свою волю другим державам, не обращая внимания на прошлые договоры и апеллируя исключительно «правом силы». Исходя из произнесенных тезисов будут изложены инициативы, направленные не столько на ликвидацию ядерного оружия, сколько на минимизацию вероятности его применения. Для этого необходимо рассмотреть позиции ядерных держав по вопросу применения ОМП.

Таблица 1 – Применение ядерного оружия в военных доктринах стран мира

№	Страна	Применение ядерного оружия в военной доктрине
1.	США	Для любого Президента использование ядерного оружия рассматривается исключительно в самых крайних обстоятельствах для защиты наших жизненно важных интересов и интересов наших союзников. Ядерные силы в первую очередь направлены на сдерживание агрессии и сохранение мира. Наша цель состоит в том, чтобы убедить противников, что они ничего не выиграют и все потеряют от применения ядерного оружия [8].
2.	Россия (до 1991 года – СССР)	Российская Федерация оставляет за собой право использования ядерного оружия в ответ на применение против нее и (или) ее союзников ядерного и иных видов оружия массового поражения, а также в случае агрессии против Российской Федерации с применением обычного оружия, в случае если под угрозу поставлено само существование государства [9].
3.	Соединенное Королевство	Ядерное оружие Великобритании является оперативно независимым, только премьер-министр может разрешить его применение. Мы рассматривали бы возможность применения нашего ядерного оружия только в крайних случаях самообороны, включая оборону наших союзников по НАТО. Великобритания намерена двусмысленно подходить к вопросу о том, когда, как и в каких масштабах мы будем рассматривать применение ядерного оружия [10].

Продолжение таблицы 1

4.	Франция	Применение ядерного оружия возможно только в экстремальных условиях самообороны. Таким образом, сдерживание является конечной гарантией безопасности, защиты и независимости нации [11].
5.	КНР	Официального документа под названием «Военная (или ядерная) доктрина» в КНР не существует. На основе имеющейся информации были выделены следующие особенности ядерной стратегии КНР: - КНР не применит ядерное оружие первой. Никогда и ни при каких обстоятельствах она не станет применять ядерное оружие и не будет угрожать его применением неядерным государствам или странам, находящимся в зонах, свободных от ядерного оружия. - Как средство сдерживания ядерный потенциал КНР должен обладать способностью гарантированно нанести потенциальному противнику неприемлемый для него ущерб в ответном ударе [12].
«Молодые» ядерные державы		
6.	Индия	В январе 2003 г. был обнародован краткий вариант ядерной доктрины Индии, в котором нашли отражение концепции минимального сдерживания, ненанесения первого ядерного удара, применение ЯО только в ответ на ядерное нападение на территорию страны или ее вооруженные силы. Ответный ядерный удар согласно этому документу будет рассчитан на нанесение противнику невосполнимого ущерба и может быть совершен лишь по указанию политического руководства. Недопустимо использовать ЯО против неядерных стран. В финальной редакции применение ЯО признано возможным и в случае нападения на Индию с использованием любого оружия массового уничтожения [13].
7.	Израиль	Израиль придерживается политики неопределенности в ядерной сфере, согласно которой государство не признает, но и не отрицает наличия у себя ядерного оружия [14]. Статус ядерного потенциала не определен.
8.	Пакистан	Ядерная программа не представлена в виде официального документа. Исламабад придерживается следующих ключевых принципов в этой сфере: - минимальное ядерное сдерживание, сконцентрированное на Индии; - массивное возмездие; - возможность применения ядерного оружия (ЯО) первыми; - децентрализованная структура системы управления ядерными силами. По оценкам западных специалистов, Исламабад сформулировал следующие факторы, при которых возможно применение ЯО: - нападение Индии на Пакистан с использованием обычного и ядерного оружия; - уничтожение большей части сухопутных или военно-воздушных сил ИРП; - нанесение значительного экономического ущерба или экономическая блокада Пакистана; - осуществление политической дестабилизации или крупной диверсии внутри страны [15].
9.	КНДР	Неопубликована
Примечание: Составлено на основе источников [8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15].		

Как видно из таблицы, ядерные державы по-разному смотрят на вопросы применения оружия массового поражения. В большинстве случаев государства предполагают использование ядерного оружия в качестве средства ответного удара, который может произойти только в том случае, если против государства было применено оружие массового поражения, но размытость формулировок о применении ядерного оружия «только в крайних случаях самообороны», а также отсутствие у некоторых государств опубликованной позиции по применению ядерного оружия вызывают определенную настороженность.

Первая инициатива заключается в создании проекта международного договора, согласно которому государства, подписавшие и ратифицировавшие этот договор, обязуются принять на себя следующие обязательства:

- ♦ применение ядерного оружия возможно исключительно в качестве ответного шага, вызванного агрессией с применением оружия массового поражения;
- ♦ публикация ядерной доктрины или иного документа, регламентирующего ядерную политику государства;
- ♦ запрет и осуждение стратегии превентивного удара с использованием ОМП.

В случае принятия подобного договора державы, с одной стороны, не ослабляют свою обороноспособность, а с другой – отказываются от применения ядерного оружия первыми. И в данной ситуации само применение ядерного оружия является нарушением норм международного права и договора, принятого этими государствами. И логично предположить, что если ни одно из государств не будет наносить первый удар с помощью ядерного оружия, то ни у одного другого государства не появится необходимости отвечать на этот удар с помощью своего ядерного арсенала.

Следующее предложение направлено на работу в направлении так называемого грязного ядерного оружия и ядерных отходов. Данное предложение в определенном смысле было вдохновлено углеродными налогами, целью которых является стимулирование снижения выбросов углекислого газа с целью добиться углеродной нейтральности и снизить до нуля выбросы углекислого газа к 2050 г. По мнению автора, данный налоговый проект Евросоюза является так называемым кнутом, цель которого – заставить государство снизить выбросы углерода из-за сильного снижения прибыли, вызванного необходимостью платить дополнительные налоги за углеродный след. Подобной стратегией пользовались некоторые державы в прошлом, когда ставили перед собой цель ликвидации ядерных программ, у претендентов на вступление в «ядерный клуб». Государств, которые ставили себе цель овладеть ядерными технологиями. В качестве примеров подобных «кнутов» мы можем вспомнить санкции, которые накладывались Соединенными Штатами Америки и многими другими государствами на ядерные программы Ирана и КНДР. Эти санкции в итоге были направлены на то, чтобы заставить государство отказаться от ядерных программ из-за экономических и политических издержек, возникших из-за санкционного режима.

И в рамках второй инициативы предлагается создание международного договора и комплекса международных мер, которые могли бы стать «пряником» для государств, которые готовы самостоятельно отказаться от ядерных программ, а также для государств, которые готовы вложить значительные средства в проекты по переработке ядерных отходов. В качестве поощрения добровольного отказа от ядерного оружия и ядерных программ государством может быть предложена программа льготного кредитования для строительства на их территории передовых атомных реакторов ведущими ядерными державами. Таким образом, государства, которые желали заполучить в свои руки технологии мирного атома для укрепления своих экономических позиций, могут получить проверенные и высокоэффективные ядерные объекты, не увеличивая риск распространения ядерных технологий среди третьих лиц. И точно так же в рамках предложенной инициативы с помощью экономических и политических преференций возможно стимулировать разработку новых технологий по переработке ядерных отходов.

Также в качестве отдельной инициативы возможно создание договора, распространяющего подобные преференции не только на государства, которые приняли решение об отказе от ядерной программы и ядерного оружия после заключения договоров, но и на те государства, которые проявили сознательность и добровольно отказались от ядерных технологий до появления данной инициативы. Таким образом, государства вроде Казахстана могли бы также получить право на льготные программы по строительству на их территории безопасных ядерных энергетических станций, которые бы, в свою очередь, могли значительно уменьшить себестоимость электроэнергии на территории этих государств, тем самым положительно повлияв на рост их экономики.

Заключение

Радиофобия является значимым явлением, влияющим как на психологическое здоровье человека, так и на развитие экономики отдельных стран и мира в целом. В этой статье были рассмотрены прошлые исследования, нацеленные на изучение и снижение радиофобии в обществе. Основная же ее часть была нацелена на то, чтобы взглянуть на один из факторов радиофобии с юридической точки зрения.

В статье рассматриваются способы снижения угрозы возникновения конфликтов с применением ядерного оружия с целью снижения тревоги в обществе. В следующей статье радиофобия будет исследована более подробно, уже с привязкой к казахстанскому обществу. В ней будет проведен ряд экспериментов, нацеленных на изучение и снижение радиофобии.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Siegel J.A. et al. A Critical Assessment of the Linear No-Threshold Hypothesis // Clin Nucl Med. 2019, vol. 44, no. 7, pp. 521–525.
- 2 Ropeik D. The dangers of radiophobia // Bulletin of the Atomic Scientists, 2016, vol. 72, no. 5, pp. 311–317.
- 3 Vurim N., Mukhamedova A., Baklanova Y., Syssaletin A., Akayev A. Information and Analytical System for Processing of Research Results to Justify the Safety of Atomic Energy // Applied Sciences. 2022, vol. 12, no. 19, p. 9705.
- 4 Wellerstein A. The psychological power of nuclear weapons // Bulletin of the Atomic Scientists. 2016, vol. 72, no. 5, pp. 298–303.
- 5 Downs S. Atomic power – Saving lives // UN Chron. 2013, vol. 52, no. 3, pp. 46–48.
- 6 Countries with nuclear weapons – ICAN. URL: https://www.icanw.org/nuclear_arsenals.
- 7 Договор о запрещении ядерного оружия (Нью-Йорк, 7 июля 2017 года). 2017. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32689660.
- 8 Обзор ядерной политики. Аппарат министра обороны. 2018.
- 9 Военная доктрина Российской Федерации. Президент России. 2010. URL: <http://www.kremlin.ru/supplement/461>
- 10 Integrated Review of Security, Defence, Development and Foreign Policy 2021: nuclear deterrent – GOV.UK. 2021. URL: <https://www.gov.uk/guidance/integrated-review-of-security-defence-development-and-foreign-policy-2021-nuclear-deterrent>
- 11 Livre blanc défense et sécurité nationale–2013. 2013.
- 12 Шлындов А. Пекин стремится обеспечить себе статус сверхдержавы // Независимая газета, 2014. URL: https://nvo.ng.ru/nvo/2014-05-23/4_pekin.html
- 13 Мурсаметов В. Ядерная доктрина Индии // Fact Military. 2009. URL: http://factmil.com/publ/strana/indija/jadernaja_doktrina_indii_2009/92-1-0-516
- 14 Реутов А. Чтобы да, так нет – Мир – Коммерсантъ. 2010. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/1511512>
- 15 Белов Н., Кошкин А. Военная доктрина Пакистана // Fact Military. 2016. URL: http://factmil.com/publ/strana/pakistan/voennaja_doktrina_pakistana_2016/118-1-0-950

REFERENCES

- 1 Siegel J.A. et al. (2019) A Critical Assessment of the Linear No-Threshold Hypothesis // Clin Nucl Med. vol. 44, no. 7, pp. 521–525. (In English).
- 2 Ropeik D. (2016) The dangers of radiophobia // Bulletin of the Atomic Scientists, vol. 72, no. 5, pp. 311–317. (In English).
- 3 Vurim N., Mukhamedova A., Baklanova Y., Syssaletin A., Akayev A. (2022) Information and Analytical System for Processing of Research Results to Justify the Safety of Atomic Energy // Applied Sciences, vol. 12, no. 19, p. 9705. (In English).
- 4 Wellerstein A. (2016) The psychological power of nuclear weapons // Bulletin of the Atomic Scientists, vol. 72, no. 5, pp. 298–303. (In English).

- 5 Downs S. (2013) Atomic power – Saving lives // UN Chron, vol. 52, no. 3, pp. 46–48. (In English).
- 6 Countries with nuclear weapons – ICAN. URL: https://www.icanw.org/nuclear_arsenals. (In English).
- 7 Dogovor o zapreshhenii jadernogo oruzhija (N'ju-Jork, 7 ijulja 2017 goda). 2017. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32689660. (In Russian).
- 8 Obzor jadernoj politiki. Apparat ministra oborony. 2018. (In Russian).
- 9 Voennaja doktrina Rossijskoj Federacii. Prezident Rossii. 2010. URL: <http://www.kremlin.ru/supplement/461>. (In Russian).
- 10 Integrated Review of Security, Defence, Development and Foreign Policy 2021: nuclear deterrent – GOV.UK. 2021. URL: <https://www.gov.uk/guidance/integrated-review-of-security-defence-development-and-foreign-policy-2021-nuclear-deterrent>. (In English).
- 11 Livre blanc défense et sécurité nationale–2013. 2013. (In English).
- 12 Shlyndov A. Pekin stremitsja obespechit' sebe status sverhderzhavy // Nezavisimaja gazeta, 2014. URL: https://nvo.ng.ru/nvo/2014-05-23/4_pekin.html. (In Russian).
- 13 Mursametov V. Jadernaja doktrina Indii // Fact Military. 2009. URL: http://factmil.com/publ/strana/indija/jadernaja_doktrina_indii_2009/92-1-0-516. (In Russian).
- 14 Reutov A. (2010) Chtoby da, tak net – Mir – Kommersant#. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/1511512>. (In Russian).
- 15 Belov N., Koshkin A. (2016) Voennaja doktrina Pakistana // Fact Military. URL: http://factmil.com/publ/strana/pakistan/voennaja_doktrina_pakistan_2016/118-1-0-950. (In Russian).

Д.Ю. ТЕМНИКОВ,¹

магистрант.

e-mail: dmitry.temnickov@yandex.kz

ORCID ID: 0009-0004-0612-6576

Е.Б. ДУПЛЯКИН,^{*1}

м.ғ.к., профессор.

*e-mail: e.duplyakin@turan-edu.kz

ORCID ID: 0009-0005-8417-1978

¹«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

ҚОҒАМДАҒЫ РАДИОФОБИЯ ДЕҢГЕЙІН ТӨМЕНДЕТУ ТӘСІЛІ РЕТІНДЕ ЯДРОЛЫҚ ҚАРУДЫ ТАРАТПАУ РЕЖИМІН НЫҒАЙТУ

Аңдатпа

Бұл мақалада ядролық қаруды таратпау режимі қоғамда радиофобияның таралуына әсер ететін фактор ретінде қарастырылады. Мақала авторының пікірінше, жалпы ядролық технологияларды, атап айтқанда ядролық қаруды таратпау режимін нығайту қоғамдағы радиофобия деңгейін айтарлықтай төмендетуге қабілетті. Бұл мақаланың мақсаты ядролық қаруды таратпау режимін нығайтуға, жетекші ядролық державалар арасындағы сенімді арттыруға және қоғамда ЖМК қолдану қорқынышын төмендетуге қабілетті бірқатар ұсыныстарды қарастыру болып табылады. Жұмыстың ғылыми маңыздылығы-зерттеу ядролық технологиялардың практикалық пайдасына күмән келтірмейді және оларды пайдалануға толық тыйым салуды мақсат етпейді. Энергетика, медицина және ғарыштық зерттеулердегі ядролық технологиялардың пайдасын түсіне отырып, жұмыс бейбіт атомды пайдаланудың қауіпсіз жолдарын іздеуді және осы технологияларды деструктивті мақсаттарда қолдану қаупін азайтуды мақсат етеді. Жұмысты жазу кезінде зерттеудің ғылыми әдістері қолданылады: жалпы теориялық, талдау, синтез, логикалық, салыстырмалы құқықтық, Тарихи, статистикалық, сондай-ақ құқықтық актілерді талдау және түсіндіру әдісі. Бұл жұмыста негізгі ядролық державалардың әскери доктриналарына талдау жүргізіліп, нәтижесінде бірқатар әмбебап шараларды әзірлеу, ядролық қаруды таратпау режимін нығайту қажеттілігі туралы қорытынды жасалды. Бұл зерттеудің құндылығы оның ядролық қаруды таратпау режимін нығайтуға ықпал ететін бірқатар нақты ұсыныстары бар.

Тірек сөздер: радиофобия, ядролық қаруды таратпау режимі, жаппай қырып-жою қаруы, бейбіт атом, сызықтық шекті емес гипотеза.

D.Y. TEMNIKOV,¹

Master's student.

e-mail: dmitry.temnickov@yandex.kz

ORCID ID: 0009-0004-0612-6576

YE.B. DUPLYAKIN,*¹

c.m.sc., professor.

*e-mail: e.duplyakin@turan-edu.kz

ORCID ID: 0009-0005-8417-1978

¹Turan University,

Almaty, Kazakhstan

STRENGTHENING THE NUCLEAR NONPROLIFERATION REGIME AS A WAY TO REDUCE THE LEVEL OF RADIOPHOBIA IN SOCIETY

Abstract

This article examines the nuclear nonproliferation regime as a factor influencing the spread of radiophobia in society. According to the author of the article, strengthening the non-proliferation regime of nuclear technologies in general, and nuclear weapons in particular, can significantly reduce the level of radiophobia in society. The purpose of this article is to consider a number of proposals that can strengthen the nuclear nonproliferation regime, increase trust between the leading nuclear powers, and reduce the fear of the use of WMD in society. The scientific significance of the work lies in the fact that the study does not question the practical benefits of nuclear technologies, and does not aim to completely ban their use. Realizing the benefits of nuclear technologies in energy, medicine and space research, the work aims to find safe ways to use Peaceful atom, and minimize the risks of using these technologies for destructive purposes. When writing the work, such scientific research methods as: general theoretical, analysis, synthesis, logical, comparative legal, historical, statistical, as well as the method of analysis and interpretation of legal acts were used. In this work, an analysis of the military doctrines of the main nuclear powers was carried out, and as a result, it was concluded that it was necessary to develop a number of universal measures to strengthen the nuclear nonproliferation regime. The value of this study lies in the fact that it contains a number of specific proposals that can contribute to strengthening the nuclear non-proliferation regime.

Key words: radiophobia, nuclear nonproliferation regime, weapons of mass destruction, peaceful atom, linear threshold-free hypothesis.

МРНТИ 15.81.99
УДК 159.99
JEL Z00

<https://doi.org/10.46914/2959-3999-2023-1-2-33-42>

А.А. УТЕУЛОВА,¹

докторант.

e-mail: Askarovna888@gmail.com

ORCID ID: 0009-0004-8375-1260

А.М. АСИМОВ,^{*1}

д.мед.н., профессор.

*e-mail: marat@assimov.net

ORCID ID: 0000-0003-2067-3010

¹Университет «Туран»,

г. Алматы, Казахстан

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ У МЕДИЦИНСКИХ СЕСТЕР

Аннотация

Цель статьи – рассмотреть факторы, влияющие на формирование коммуникативных навыков у медицинских сестер. Коммуникативные навыки являются одной из ключевых компетенций современного медика. При обучении коммуникативным навыкам (КН) специалисты по КН не уделяют особого внимания личностным особенностям обучающихся. При этом формирование КН зависит не только от технологий обучения, но и от личностных характеристик обучающегося. Данная работа посвящена изучению факторов, влияющих на развитие коммуникативной компетенции у медицинских сестер.

Ключевые слова: коммуникация, коммуникативные навыки, медицинский персонал, пациент, здоровье.

Введение

Взаимодействуя, пациент и медицинская сестра ищут общие пути к выздоровлению, обсуждают лечение заболевания и выбирают оптимальные условия выполнения лечебных и профилактических процедур. Учитывая современные требования построения отношений между медицинским персоналом и пациентом, его родственниками, а также социально-психологические особенности пациентов, медицинской сестре необходимы КН для построения партнерских отношений [1, 2, 3].

Особенность философии партнерских отношений между медиком и пациентом предполагает разделение ответственности за диагностику, лечение, профилактику заболеваний, в целом за формирование у потребителей ответственности за свое здоровье. Коммуникативные навыки медицинского персонала во многом определяются психическим и/или психологическим состоянием, его социальным положением. При достаточно высоком уровне коммуникативной компетентности медицинского персонала у него появляется возможность правильно преподнести информацию о тяжелом состоянии здоровья пациента или неблагоприятном прогнозе. Правильное построение диалога с клиентом позволяет расположить его к лечению даже в тяжелых случаях течения болезни, что положительно повлияет на его выздоровление [4].

Пациентоориентированный подход терапии в современной системе здравоохранения Республики Казахстан находится на пути своего становления. Подобная тенденция делает весьма востребованной и актуальной тему развития коммуникативных навыков медицинских сотрудников. Анализируя публикации казахстанских исследователей, занимающихся проблемой коммуникации медицинских работников и их клиентов, можно сделать выводы, что по сей день существует проблема необходимости развития коммуникативных навыков у медицинских работников [5, 6, 7, 8].

Коммуникативная компетентность как важная составляющая общения в медицинской среде. Социальная включенность медицинского работника, является необходимой базовой составляющей при формировании коммуникативной компетенции (КК). По мнению В.П. Дубровой, существует пять основных факторов, детерминирующих необходимость развития социальных навыков у медицинских сотрудников:

1. Высокая значимость психологических факторов в протекании болезни;
2. Профессиональные установки медицинских специалистов, рассматривающих пациента как определенное среднее значение из большого пласта показателей, что, несомненно, создает дискомфорт для пациента, угнетает его уникальность;
3. Особенности деятельности в рамках системы «человек – человек», что предъявляет дополнительные требования к медицинскому персоналу с точки зрения не только профессиональной компетентности, но и социально-психологической подготовленности;
4. Существование определенных коммуникативных, а порой и конфликтных проблем в таких системах построения отношений, как «врач – медицинская сестра», «врач – пациент», «врач – врач», «административный персонал – медицинский персонал», «медицинский персонал – родственники больного»;
5. Высокий уровень психического напряжения медицинских работников, связанный с особенностями профессиональной деятельности, которую они выполняют. Ввиду этого медицинский персонал вынужден поддерживать высокую эффективность труда в течение длительного времени, что естественным образом сказывается на поведении личности, делая ее более неврастеничной [9].

Основные положения

Коммуникативную компетентность медицинского сотрудника, по утверждению Склярова Т.В., можно систематизировать согласно уровневой системе на следующие ступени:

1. Базовый уровень – уровень профессионального понимания медицинского сотрудника. Данный уровень является наиболее устойчивым и основывается на имеющихся знаниях личности. На данном уровне личность систематизирует собственные знания для дальнейшего представления.
2. Содержательный уровень – данный уровень опирается не столько на знания, сколько на социальный опыт общения личности. На данном уровне происходит преобразование определенной профессиональной информации в коммуникативно воспринимаемые формы для клиента
3. Инструментальный уровень – данный уровень подразумевает не только владение необходимым знанием, но и полноценные способности к применению в качестве инструмента взаимодействия (построения межличностных отношений) [10].

С точки зрения Леонтьева А.А., коммуникативную компетентность можно дифференцировать на следующие необходимые наборы умений:

1. Скорость адаптации к условиям коммуникативной среды, в которой происходит общение;
2. Грамотное построение речевых оборотов в процессе взаимодействия, соблюдение основных правил языка, на котором происходит общение;
3. Использование способов, наиболее полно помогающих достичь цели взаимодействия с другим лицом;

Поддерживать и обеспечить возможность ответа от собеседника [11].

Литературный обзор

Опираясь на особенности построения отношений между медицинским персоналом и клиентами, Харди И. была разработана типология медицинских сестер.

Сестра-рутинер. Особенность профессиональной деятельности данного типа медицинских сестер состоит в акцентировании на осуществлении повседневно-бытовых (рутинных) дел. В данном случае медицинская сестра выполняет собственные функции без эмоционального от-

клика, посему клиенты медицинского заведения чувствуют себя неучтенными. Они воспринимают полученную помощь лишь как механическое действие без необходимого социального компонента.

Сестра, играющая заученную роль. В данном случае медицинская сестра характеризуется автоматизмом в действиях и большой степенью неискренности, что ощущает клиент, обратившийся за помощью. Нельзя сказать, что медицинская сестра плохо выполняет порученные задания, но социальный компонент оказания помощи в данном случае является лишь определенной ролью.

Сестра нервная. В данном систематическом типе наблюдаются черты невротизации личности. Нервная медицинская сестра может проявлять ипохондриальные, эпилептоидные и истерические черты личности в общении с клиентами. Для клиентов данное взаимодействие может оказывать негативный эффект на их психоэмоциональное состояние, а в некоторых случаях усугублять течение хронического или острого заболевания. Общение с подобным типом медицинского персонала является напряженным вплоть до развития конфликтной ситуации.

Сестра мужеподобная. В чертах личности преобладают маскулинные черты. Обращение с клиентами прямолинейное, в общении данный тип медицинских сестер проявляет настойчивость. В условиях недостаточной развитости степени коммуникативной компетентности может проявлять себя как агрессивная, конфликтная и чрезмерно прямолинейная личность.

Сестра-специалист. Данный тип личности опирается на собственные профессиональные навыки и узкую квалификацию. Наиболее часто данный тип можно встретить в лаборатории или лабораторных комплексах. Они прекрасно знают свое дело и умело обращаются с профессиональными заданиями и поручениями.

Сестра-мать. Медицинская сестра проявляет высокий уровень эмпатичности к клиентам, обратившимся к ней за помощью.

При этом стоит отметить, что личность медицинской сестры динамична и не останавливается на определенном этапе на перманентной основе. В процессе профессиональной деятельности она способна изменять собственное положение в данной классификации [14].

Правильно сформированная профессиональная атмосфера способствует уменьшению количества внутренних конфликтов и повышает качество оказываемых услуг ввиду того, что специалисты находятся в тесном контакте и лучше понимают компетенции других медицинских работников [15].

Взаимодействуя в рамках профессиональной деятельности, медицинские сотрудники будут сталкиваться с профессиональными конфликтами. Профессиональные конфликты являются важным звеном в развитии социально-компетентной стороны коллектива. Конфликт является источником развития и позволяет в последующем усугубить социальные отношения между сотрудниками или позволить добиться более высокого уровня взаимопонимания между ними. Согласно классификации К. Томаса, можно дифференцировать пять основных стратегий поведения в конфликтной ситуации:

Уклонение от конфликтной ситуации позволяет избежать начала конфликта, но никаким образом не позволяет разрешить саму причину, по которой произошло возникновение конфликта. Данная стратегия может считаться оптимальной в случае, если причина является незначительной и потенциальная выгода от разрешения конфликта не окажет значительного влияния на его участников.

Приспособление выражается в стремлении одной из сторон адаптироваться под точку зрения противоположной стороны. Условием данной стратегии является то, что одна из сторон жертвует собственными притязаниями для разрешения конфликта. Данная стратегия считается эффективной в случае высокой значимости предиктора конфликта для одной из сторон с учетом небольшой значимости для противоположной стороны.

Конфронтация сторон происходит в случае непримиримого конфликта ценностных ориентаций сторон, когда стороны не имеют возможности отступить и всеми способами пытаются доказать собственную правоту. Данный тип конфликта чаще всего ведет к обострению отношений между сторонами и зачастую приводит к деструктивным последствиям для профессионального коллектива.

Компромисс является одной из оптимальных стратегий выхода из конфронтации, когда обе стороны выстраивают систему условий, где каждый теряет определенную часть притязаний, но и в то же время получает то, что ему было необходимо в данном конфликте. Данная стратегия позволяет выйти из сложных ситуаций, но наличие необходимости идти на вынужденные условия оставляет негативный осадок у сторон.

Сотрудничество представляет собой наиболее оптимальную стратегию поведения в конфликте и позволяет найти общее решение существующей проблемы при условии полного взаимодействия между сторонами. Данная стратегия является наиболее продуктивной, но требует высокого уровня коммуникативных навыков личности медицинских сотрудников [16, 17].

Умение медицинских работников выстраивать собственные отношения с трудовым коллективом и клиентами медицинской организации является основой для определения их уровня коммуникативной компетентности.

Основной целью исследования является выявление личностных и коммуникативных особенностей медицинских сестер с последующим анализом и возможностью разработки психокоррекционных мероприятий, направленных на улучшение данных показателей в случае необходимости.

Материалы и методы

Диагностика межличностных отношений Т. Лири. Данная методика была разработана в 1954 г. Т. Лири, Г. Лефорджем и Р. Сазеком. Методика предназначена для определения межличностных ориентаций личности и определения наличия и выраженности внутреннего конфликта. Зачастую при определении межличностных отношений используются два показателя «дружелюбие – агрессивность» и «доминирование – подчиненность».

Методика включает в себя 128 предложенных характеристик, которые могут соответствовать или не соответствовать индивиду или его представлению о себе. Проводится методика в два этапа.

Данный метод демонстрирует высокую эффективность в случае индивидуальной работы, а не групповой, так как трудозатраты и большой объем времени, необходимые для анализа результатов даже одного индивида, слишком ресурсоемки и не подходят для определения результатов группы людей. Для более оптимального выявления результатов может быть использован метод, опирающийся на математику. Как можно заметить, разность между «Я-идеальным» и «Я-реальным» можно увидеть при наложении двух графических представлений друг на друга, а также можно рассчитать математически и привести к модулю, который покажет значение разницы натуральных чисел.

Диагностика эмоциональных барьеров в межличностном общении (В.В. Бойко).

Диагностика эмоциональных барьеров в межличностном общении в данном исследовании выполняет функцию выявления уровня развития коммуникативных навыков личности. Данная методика включает в себя 25 вопросов, и особенностью методики является ее направленность на эмоциональную сферу личности. При рассмотрении эмоциональной стороны взаимодействия личностей раскрывается также и отношение сторон к данному общению. Само отношение определяет и вектор общения, который способен в итоге проявиться как конструктивный или деструктивный. Опираясь на методические указания к методике и теоретические познания о коммуникативной компетентности личности, можно обнаружить связь между данными феноменами. Личность с высокой способностью к коммуникации стремится устранить барьеры в общении («помехи» по Бойко В.В.) и наладить эмоциональный контакт. В среде медицинских сотрудников умение формировать эмоциональный контакт с клиентом или коллегой является важным показателем для дальнейшего их совместного сотрудничества и определяет успешность предстоящей деятельности.

16-факторный личностный опросник Кеттела Р.

Методика включает в себя набор из 105 вопросов. В каждом из которых предложены три варианта ответа. Конечные результаты приводятся в формате стенов для уравнивания шкальных значений.

В исследовании приняли участие медицинские сотрудники КГП на ПХВ «Городская поликлиника № 12». Общее количество участников исследования – 35 респондентов. Гендерное соотношение внутри выборки – 43/57% (15 мужчин / 20 женщин). Возраст испытуемых находится в диапазоне 27–35 лет (средний возраст – 29,4). Средний возраст каждой гендерной группы различается на менее чем на 5% (28,9 у женщин / 29,9 у мужчин).

Теоретико-методологической основой работы стали труды Церковского А.Л., Дубровой В.П. и Надирбековой А.О. В своих работах авторы раскрывают особенности и значимость развития коммуникативных навыков среди медицинских сотрудников, предлагают собственные пути разрешения проблемы развития коммуникативных навыков среди медицинских работников.

Результаты и обсуждение

В данном экспериментальном исследовании первоначальной задачей было выявление особенностей коммуникативной сферы медицинских сотрудников и диагностика наличия проблем с межличностным взаимодействием.

Среднее арифметическое значение с учетом стандартного отклонения и медиальное значение находятся в диапазоне 5-го уровня по эффективности общения. Согласно интерпретации Бойко В.В. для данного уровня характерно наличие эмоциональных барьеров, ограничивающих эффективное взаимодействие между сторонами общения.

Таблица 1 – Результаты, полученные в ходе диагностики эмоциональных барьеров в общении по методу Бойко В.В.

	Среднее	Медиана	Станд. отклонение
Неумение управлять эмоциями	3,83	4	1,15
Неадекватное проявление эмоций	3,33	3	1,19
Ригидность эмоций	3,39	3	1,17
Доминирование негативных эмоций	3,42	3	1,06
Нежелание сближаться	3,44	3	1,26
Суммарные значения	17,41	16	–
Примечание: Составлено авторами.			

Наличие столь неустойчивых шкальных показателей, граничащих между диапазонами высокой степени проявления и умеренной степени проявления эмоциональных барьеров общения, актуализирует необходимость проанализировать общий массив данных по каждой шкале и сделать выводы об особенностях проявления эмоциональных барьеров у каждого индивида и соотношения данных показателей с общегрупповыми тенденциями (рисунок 1, стр. 38).

Опираясь на вышеизложенные результаты, можно сделать вывод о наличии проблемы в суммарном проявлении эмоциональных барьеров общения у медицинских работников.

Среди обследованных посредством методики Лири Т. было обнаружено 24 медицинских сотрудника с высоким уровнем выраженности внутреннего конфликта. Внутренний конфликт личности является следствием дисбаланса между самооценкой личности и ее уровнем притязаний по отношению к самому себе.

Шкала	Баллы	Частоты	Проценты
Неумение управлять эмоциями	1	0	0,00
	2	5	14,29
	3	9	25,71
	4	5	14,29
	5	16	45,71
Итого		35	100
Неадекватное проявление эмоций	1	2	5,71
	2	8	22,86
	3	10	28,57
	4	4	11,43
	5	11	31,43
Итого		35	100
Ригидность эмоций	1	0	0,00
	2	10	28,57
	3	10	28,57
	4	6	17,14
	5	9	25,71
Итого		35	100
Доминирование негат. эмоций	1	4	11,43
	2	6	17,14
Доминирование негат. эмоций	3	10	28,57
	4	7	20,00
	5	10	28,57
Итого		35	100
Нежелание сближаться	1	5	14,29
	2	8	22,86
	3	3	8,57
	4	8	22,86
	5	11	31,43
Итого		35	100

Рисунок 1 – Особенности проявления эмоциональных барьеров

Примечание: Составлено авторами.

Важным аспектом является уточнение генерализации внутриличностного конфликта. Согласно концепции внутреннего конфликта Лири Т. выделяется восемь основных стратегий поведения, которые формируют направленность отношения личности. В ходе анализа было обнаружено, что конфликт в исследуемой выборке генерализован во всех стратегиях поведения.

Таблица 2 – Анализ результатов значений по шкалам по методике Лири Т.

Стратегии	Среднее значение «Я-реальное»	Среднее значение «Я-идеальное»	Разница	Конфликт
Авторитарный	5,97	10,03	4,06	+
Эгоистичный	7,54	10,63	3,09	+
Агрессивный	7,17	11,11	3,94	+
Подозрительный	7,00	10,74	3,74	+

Продолжение таблицы 2

Подчиняемый	6,29	9,57	3,28	+
Зависимый	7,17	10,37	3,20	+
Дружелюбный	7,11	11,11	4,00	+
Альтруистический	7,54	9,86	2,32	–
Примечание: Составлено авторами.				

Медицинские сотрудники испытывают притязания на более авторитарный стиль поведения, большую эгоистичность и агрессивность поведения. Источником подобных тенденций, вероятно, является компенсация особенностей профессиональной деятельности медицинских работников. В работе медицинские сотрудники проявляют заботу о собственных клиентах, порой пренебрегая собственными потребностями или интересами.

Посредством методики, разработанной Кеттелом Р., были получены данные о личностных особенностях исследуемых медицинских работников. Было обнаружено, что в исследуемой выборке в значительной мере выражены признаки низкой самооценки, замкнутости, эмоциональной нестабильности, склонности к покорности и робости, консерватизма и эмоциональной напряженности. Подобные особенности, вероятно, являются следствием профессиональной деятельности медицинских сотрудников.

Таблица 3 – Анализ результатов значений по шкалам методики Р. Кеттела

Шкалы	Среднее	Медиана	Станд. отклонение
MD	3,03	3,00	1,89
A	2,97	2,00	2,19
B	4,11	4,00	2,84
C	3,57	4,00	1,69
E	4,54	4,00	3,14
F	6,69	6,00	2,10
G	6,54	6,00	2,55
H	3,63	4,00	2,18
I	4,17	4,00	2,49
L	5,74	5,00	3,27
M	5,97	7,00	3,28
N	4,23	4,00	2,80
O	5,20	5,00	3,36
Q1	3,26	4,00	2,25
Q2	3,71	4,00	2,50
Q3	3,71	4,00	2,16
Q4	7,37	8,00	2,04
Примечание: Составлено авторами.			

Полученные результаты представляют собой количественные показатели, что дает возможность проведения статистического анализа. Для выявления наличия взаимосвязи между явлением выраженности внутреннего конфликта и развитием эмоциональных барьеров общения будет использован непараметрический χ^2 -критерий Спирмена. Данный критерий предназначен для выявления статистической взаимосвязи между двумя явлениями.

Заключение

Коммуникативная компетентность является важной составляющей профессиональной деятельности медицинского сотрудника. Необходимость развития навыков коммуникации с коллегами и клиентами является одним из предметов исследования медицинской психологии. В настоящий момент можно выделить несколько факторов, влияющих на развитие коммуникативных навыков у медицинских работников. Личностные особенности являются основным психологическим фактором. Личность, находящаяся в состоянии эмоциональной гармонии с самим собой, имеет более высокие шансы продемонстрировать высокий уровень развития коммуникативных способностей в профессиональной деятельности. Наличие внутренних проблем детерминирует склонность к отчужденности и агрессивности в поведении у личности.

Проведенное экспериментальное исследование позволило выявить факторы, влияющие на развитие эмоциональных барьеров в общении. Среди данных факторов с помощью корреляционного анализа были выявлены разница между уровнем притязаний и реальных возможностей (внутриличностный конфликт), самооценка, уровень общительности, склонность к доминантному поведению, степень сенситивности, склонность к прямолинейности, тревожность и степень эмоциональной напряженности.

Основываясь на полученных данных, была разработана специализированная психокоррекционная программа.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Асимов М.А., Багиярова Ф.А. Концепция пациент-центрированного подхода в медицине // Вестник КазНМУ. – 2019. – № 2. – С. 306–308.
- 2 Рубцова Е.В. Особенности коммуникации медицинских работников // Региональный вестник. – 2020. – № 3(42). – С. 69–71.
- 3 Гапанович-Кайдалов Н.В. Факторы эффективности профессиональной коммуникации врачей в информационном обществе // Материалы международной научной конференции к 30-летию факультета философии и социальных наук Белорусского государственного университета. – Минск. – 2019. – С. 654–659.
- 4 Vaiphei SD, Sisodia DS. The emerging needs of effective communication in palliative end-of-life care: a qualitative review // Journal of Clinical Medicine of Kazakhstan. 2019. No. 3(53). Doi: 10.23950/1812-2892-JCMK-00704.
- 5 Жунусова М.М. Оценка эффективности внедрения системы управления качеством медицинской помощи // Вестник КазНМУ. – 2019. – №3. – С. 279–284.
- 6 Багиярова Ф.А., Аимбетова Г.Е., Мартыкенова Д.С., Джумагазиева О.Д. Роль медицинской сестры в мультидисциплинарной команде психосоциального профиля // Вестник КазНМУ. – 2019. – № 4. – С. 537–539.
- 7 Tlebaldin R., Abirov M., Mustafayeva A.Zh., Ergeshov E., Bissenbayeva Zh.N. Methods of formation of public speaking skills in medical students // Вестник КазНМУ. – 2021. – № 2. – С. 253–256.
- 8 Гергилов Р.Е. Стыд. Философско-антропологическая перспектива. – СПб.: Свое издательство, 2016. – 250 с.
- 9 Авдулова, Т.П. Агрессивность в подростковом возрасте: практическое пособие. 2-е изд., испр. и доп. – Москва: Издательство Юрайт, 2019. – 126 с.

- 10 Склярова Т.В. Возрастная педагогика и психология. Учеб. пособие для студентов пед.вузов. – М.: Покров, 2004. – 143 с.
- 11 Абрамова Г.С. Возрастная психология. Учеб. пособие для студ. вузов. 4-е изд. – М.: Академия, 1999. – 672 с.
- 12 Шапошникова Т.Е. Возрастная психология и педагогика: учебник и практикум для СПО. 2-е изд., испр. и доп. – М.: Юрайт, 2019. – 219 с.
- 13 Александер Ф. Психосоматическая медицина. Принципы и применение. Пер. с англ. Старовойтов В.В. – М.: Институт общегуманитарных исследований, 2017. – 250 с.
- 14 Фетискин Н., Козлов В., Мануйлов Г. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. Учебное пособие. – Саратов: Изд-во «Вузовское образование», 2014. – 390 с.
- 15 Надирбекова А.О. Методика развития коммуникативных навыков в профессиональной деятельности среднего медицинского персонала. Патент № 924 РК. URL: <https://copyright.kazpatent.kz> (дата обращения 06.12.2021)

REFERENCES

- 1 Asimov M.A., Bagijarova F.A. (2019) Konceptija pacient-centrirovannogo podhoda v medicine // Vestnik KazNMU. No. 2. P. 306–308. (In Russian).
- 2 Rubcova E.V. (2020) Osobennosti kommunikacii medicinskih rabotnikov // Regional'nyj vestnik. No. 3(42). P. 69–71. (In Russian).
- 3 Gapanovich-Kajdalov N.V. (2019) Faktory jeffektivnosti professional'noj kommunikacii vrachej v informacionnom obshhestve // Materialy mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii k 30-letiju fakul'teta filosofii i social'nyh nauk Belorusskogo gosudarstvennogo universita. Minsk. P. 654–659. (In Russian).
- 4 Vaiphei SD, Sisodia DS. (2019) The emerging needs of effective communication in palliative end-of-life care: a qualitative review // Journal of Clinical Medicine of Kazakhstan. No. 3(53). Doi: 10.23950/1812-2892-JCMK-00704.
- 5 Zhunusova M.M. (2019) Ocenka jeffektivnosti vnedrenija sistemy upravlenija kachestvom medicinskoj pomoshhi // Vestnik KazNMU. No. 3. P. 279–284. (In Russian).
- 6 Bagijarova F.A., Aimbetova G.E., Martykenova D.S., Dzhumagazieva O.D. (2019) Rol' medicinskoj sestry v mul'tidisciplinarnoj komande psihosocial'nogo profilja // Vestnik KazNMU. No. 4. P. 537–539. (In Russian).
- 7 Tlebalidin R., Abirov M., Mustafayeva A.Zh., Ergeshov E., Bissenbayeva Zh.N. (2021) Methods of formation of public speaking skills in medical students // Vestnik KazNMU. No. 2. P. 253–256.
- 8 Gergilov R.E. (2016) Styd. Filosofsko-antropologicheskaja perspektiva. SPb.: Svoe izdatel'stvo, 250 p. (In Russian).
- 9 Avdulova, T.P. (2019) Agressivnost' v podrostkovom vozraste: prakticheskoe posobie. 2-e izd., ispr. i dop. Moskva: Izdatel'stvo Jurajt, 126 p. (In Russian).
- 10 Skljjarova T.V. (2004) Vozrastnaja pedagogika i psihologija. Ucheb. posobie dlja studentov ped.vuzov. M.: Pokrov, 143 p. (In Russian).
- 11 Abramova G.S. (1999) Vozrastnaja psihologija. Ucheb. posobie dlja stud. vuzov. 4-e izd. M.: Akademiya, 672 p. (In Russian).
- 12 Shaposhnikova T.E. (2019) Vozrastnaja psihologija i pedagogika: uchebnik i praktikum dlja SPO. 2-e izd., ispr. i dop. M.: Jurajt, 219 p. (In Russian).
- 13 Aleksander F. (2017) Psihosomaticeskaja medicina. Principy i primenenie. Per. s angl. Starovojtov V.V. – M.: Institut obshhegumanitarnyh issledovanij, 250 p. (In Russian).
- 14 Fetiskin N., Kozlov V., Manujlov G. (2014) Social'no-psihologicheskaja diagnostika razvitija lichnosti i malyh grupp. Uchebnoe posobie. Saratov: Izd-vo «Vuzovskoe obrazovanie», 390 p. (In Russian).
- 15 Nadirbekova A.O. Metodika razvitija kommunikativnyh navykov v professional'noj dejatel'nosti srednego medicinskogo personala. Patent No. 924 RK. URL: <https://copyright.kazpatent.kz> (data obrashhenija 06.12.2021). (In Russian).

A.A. УТЕУЛОВА,¹

докторант.

e-mail: Askarovna888@gmail.com

ORCID ID: 0009-0004-8375-1260

A.M. АСИМОВ,^{*1}

мед.ғ.д., профессор.

*e-mail: marat@assimov.net

ORCID ID: 0000-0003-2067-3010

¹«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

МЕЙІРБИКЕЛЕРДЕ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУҒА ӘСЕР ЕТЕТІН ФАКТОРЛАР

Аңдатпа

Қарым-қатынас сау адамның өмірінде маңызды орын алады. Өзара әрекеттесе отырып, адамдар өзара қажетті ақпаратпен алмасады, өз әрекеттерін үйлестіреді. Медициналық мекемелерге барған кезде медициналық қызметкерлермен байланыс бірқатар қызметтерді сәтті алу үшін маңызды. Кез келген әлеуметтік процесс сияқты, қарым-қатынас уақыт өте келе белгілі бір өзгерістерге ие болады, ол қандай мәдениетте болатынына байланысты. Медицина қызметкерлері мен олардың қызметтерін алатын тұлғалардың қарым-қатынас процесін ескере отырып, пациенттің рөлін ізгілендіру үрдісін анықтауға болады. Науқас – кінәлі әлеуметтік рөл, оның өмірі мен денсаулығы толығымен медицина қызметкеріне байланысты. Емдеуге заманауи көзқарас медицина қызметкері мен олардың қызметін алатын субъектінің өзара әрекеттесуіне дәстүрлі көзқарастан өзгеше көзқарасты қамтиды.

Тірек сөздер: байланыс, медициналық персонал, пациент, денсаулық.

A.A. UTEULOVA,¹

PhD student.

e-mail: Askarovna888@gmail.com

ORCID ID: 0009-0004-8375-1260

A.M. ASIMOV,^{*1}

doctor of medical sciences, professor.

*e-mail: marat@assimov.net

ORCID ID: 0000-0003-2067-3010

Turan University,

Almaty, Kazakhstan

FACTORS INFLUENCING THE FORMATION OF COMMUNICATION SKILLS IN NURSES

Abstract

Communication plays an important role in the life of a healthy individual. Through interaction, people exchange necessary information and coordinate their actions. When visiting healthcare organizations, communication with medical personnel is essential for successfully receiving a range of services. Like any social process, communication undergoes certain changes over time, influenced by the culture in which it takes place. Examining the communication process between healthcare professionals and individuals receiving their services, a tendency towards humanizing the role of the patient can be observed. The patient represents a dependent social role, whose life and health are entirely dependent on the medical worker. The modern approach to treatment involves a different perspective on the interaction between medical personnel and the subjects receiving their services.

Key words: communication, medical staff, patient, health.

4 APPLIED PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY ҚОЛДАНБАЛЫ ПСИХОЛОГИЯ ЖӘНЕ ПЕДАГОГИКА ПРИКЛАДНАЯ ПСИХОЛОГИЯ И ПЕДАГОГИКА

FTAXP 15.81.57

ЭОЖ 159.9.07

<https://doi.org/10.46914/2959-3999-2023-1-2-43-52>

Г.Т. ЫСҚАҚ,*¹

докторант.

*e-mail: marchin.2@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-5623-7598

О.С. САНГИЛБАЕВ,¹

психол.ғ.д., профессор.

e-mail: ospan_seidulla@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-2067-3010

М.Б. АХМЕТЖАНОВА,¹

әлеуметтік ғылымдар магистрі, сениор-лектор.

e-mail: m.akhmetzhanova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-4618-7355

¹«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНДЕГІ КӘСІБИ ҚАЖУДЫ ЗЕРТТЕУ: ТЕОРИЯЛЫҚ ТАЛДАУ

Андатпа

Бұл мақаланың басты мақсаты құқық қорғау қызметкерлерінің кәсіби қажу мәселесі туралы заманауи шетелдік зерттеулерге шолу жасау болып табылады. Эмоционалды қажу полиция қызметкерлерінің жеке психологиялық ерекшеліктерінің өзгеруіне әкелетін жағдай ретінде қарастырылады, мысалы: невротизация және мазасыздық. Бұл жағдайда эмоционалды қажу кәсіби қызметтің ерекшелігін көрсететін сыртқы жағдайларға реакция ретінде анықталады. Зерттеу нәтижелері шетелдік зерттеушілер эмоциялық қажу деңгейлерін анықтау барысында негізінен В.В. Бойко әдісін (ширығу, қарсылық, сарқылу) қолданатындығын көрсетті. Зерттеу қорытындылары зерттелушілердің психифизиологиялық көрсеткіштері, жеке сипаттамалары мен олардағы қажу арасындағы маңызды байланысты анықтады. Осылайша, бұл зерттеу, қажуды зерттеудегі жеке айырмашылықтарды және де жас ерекшеліктерді ескерудің маңыздылығын көрсетеді. Зерттеу нәтижелері қазақстандық ғалымдарды кәсіби қажуды тек педагогика және медицина саласының өкілдерінде зерттеп қана қоймай сондай ақ құқық қорғау органдары қызметкерлеріндегі қажу мәселесін дамытуға теориялық түсініктері мен аналитикалық мүмкіндіктерін кеңейтуге қызмет етеді.

Тірек сөздер: эмоция, психикалық күйлер, эмоционалды қажу, мазасыздық, тұлға, жеке психологиялық ерекшеліктер, кәсіби қызмет.

Кіріспе

Зерттеудің өзектілігі. Полиция қызметкерлерінің қызметтік іс-әрекетінің ерекшелігі – оның орындалуы әртүрлі жағдайларда болжанбайтын нәтижемен жүреді, сонымен қатар өздерінің әрекеттері үшін жоғары жауапкершілікпен, әртүрлі санаттағы азаматтармен мәжбүрлі қарым-қатынаспен, тұрақты физикалық және психикалық шамадан тыс жүктемелермен байланысты. Бұл мамандық иелеріне деген міндеттердің кең ауқымды, үнемі өз қауіпсіздігін тәуекелге тігеді, жұмыс режимдері тұрақсыз және әлеуметтік сұраныс пен қоғамдық бақылау үрдісі өсуде, сондай-ақ, оның ішінде полиция қызметкерлерінің жеке психологиялық сипаттамаларына қойылатын талаптар да артуда. Құқық қорғау қызметкерлерінің кәсіби іс-әрекетінің осы ерекшеліктерінің

барлығы өз іс-әрекеттерін, өзін-өзі бақылауды қажет етеді. Бұл қажу синдромын зерттеудің өзектілігін және оның полиция қызметкерлерінде алдын алу әдістерін анықтайды.

Құқық қорғау органдарының өкілдері үшін ортақ және полиция қызметкерлеріне тән қызметтің жағымсыз жақтары полицейлердің моральдық-психологиялық жағдайына теріс әсер етеді және көбінесе эмоционалды қажу белгілерінің көрінуіне, сондай-ақ кәсіби стресс пен кәсіби деформация реакцияларына ықпал етеді.

Қоғамдық маңыздылықтың артуы және кәсіби қызметтің жауапкершілігіне қойылатын елеулі талаптар да оның айқын күйзеліске ұшырауына әкеп соғады [1].

Мақалада кәсіби қажудың әртүрлі психологиялық факторлары мен идеялары қарастырылады. Сондай-ақ, мақалада қажудың негізгі факторлары үш топқа жинақталды. Бірінші эмоционалды ахуал тобы, оған күйзеліс, депрессиялық белгілер, психикалық ахуал және стресс кіреді. Екінші, тұлғааралық фактор басқалармен, басшылықпен әлеуметтік өзара әрекеттесуге байланысты және одан туындайтын факторларды қамтиды (қабылданған ауыртпалық, бұзылған тиістілік, әлеуметтік қолдау, әлеуметтік перфекционизм). үшінші тұлға тобы оптимизм, стресске төзімділік және тұрақтылық сияқты тұрақты тұлғалық қасиеттермен байланысты.

Полиция қызметкерлерінің эмоционалды жол бермейтін құралдарды дамыту қажеттілігі ішкі істер органдарының қызметін моральдық-психологиялық қамтамасыз етудегі қайшылықтардан туындайды. Полиция қызметкерлерінің кәсіби іс-әрекетінің ерекшеліктерінен тыс жүзеге асырылатын эмоционалды қажудың психологиялық алдын алудың көптеген әдістері мен бағдарламалары бар. Нәтижесінде ғылыми-теориялық тұрғыдан да, практикалық тұрғыдан да осы бағдарламаларды әзірлеуге сұраныс өзекті болып қала береді. қолданыстағы әдебиеттер негізінде жаңа теориялық ережелерді әзірлеу және ұсыну. Қажудың мәнін теориялық және практикалық мақсатта зерттеу «эмоционал қажу» ұғымының мәні мен құрылымын, оның қалыптасу механизмдерін, сондай-ақ кәсіби қызметпен анықталған басқа күйлермен байланысын зерттеуді қажет етеді.

Бастапқыда бұл жағдай «қарым-қатынас ауруы» ретінде қарастырылды, тек кейінірек аудармасы «қызметкерлер жанды (сгорел)» деген термин пайда болды. Бұл мәселені зерттеудің бастамашысы Х.Дж. Фрейденберг болды, ол кәсіби қызметте тәлімгерлермен, клиенттермен белсенді өзара әрекеттесуге тап болған адамдардағы симптомдардың себептерін жаңа тұжырымдамамен белгіледі. [2] Осы процесті сипаттайтын «burnout» ұғымын жасаған К. Маслач тереңірек зерттеумен айналысты. Оның түсінігінде қажу жалпы эмоционалды сарқылу аясында қажетсіз сезімді сезіну ретінде әрекет етеді [3].

Алайда зерттеушілердің көпшілігі қажу – бұл ұзақ мерзімді стресстік жағдайларға бейімделу реакциясының бір түрі, оның құрамына физикалық, психологиялық және мінез-құлық компоненттері кіреді деген пікірде болды [4]. Басқа зерттеушілер қажуды адам мен оның жұмысы арасында болатын және үш кезеңнен тұратын динамикалық транзакциялық процесс ретінде анықтады [5].

Материалдар мен әдістер

Шетелдік зерттеулерге шолу шеңберінде мынадай интернет ресурстармен жұмыс жүргізілді: Scopus ең ірі бірыңғай дерекқорымен, PsycINFO, ResearchGate ғылыми жұмыстарын іздеу және алмасу мүмкіндігі бар тегін әлеуметтік желімен, ашық қолжетімділікте шетелдік коллекциялар қаралды: Elibrary.ru., Frontiersin.org., Webofsciens, Dissercart.com., Dslib.net., Rsl.ru. және басқалар.

Кәсіби қажуды көптеген авторлар зерттеді, бірақ ол соңына дейін толық ашылмады. Бүгінгі таңда бұл мәселе қоғамды жаңғыртуға және ІІМ қызметкерлеріне үлкен жауапкершілік жүктеуге және қызметтік іс әрекеттің ерекшелігіне байланысты өзекті болды. Ішкі істер органдары қызметкерлерінің кәсіби қызметі ерекше. Қызметтік міндеттерін орындау кезінде қызметкер азғындық, қоғамға жат әрекеттерге және адамдар тарапынан жамандықтарға тап болады, сонымен қатар қабылданған шешімдер үшін үлкен жауапкершілікке ие. Егер орындалатын қызмет әріптестердің өзара көңілін қалдырса, нәтижесінде бұл бөлімшеге әсер етуі мүмкін қолайсыз психологиялық ахуал қалыптасады, осыған байланысты ІІМ қызметкерлерінің кәсіби қажу дәрежесін анықтау қажет.

Әдебиетке шолу

Эмоционалды қажуды түсінудің дәстүрлі әрекеттері, ең алдымен, жеке әсер етуші факторлардың мәнін түсінуді меңзейді. Эмоционалды қажудың қазіргі теориялық модельдері психологиялық және әлеуметтік факторлардың өзара әрекеттесуін бөліп көрсетеді [6].

Зерттеушілер «қажудың» ең көп тараған салдарының қатарына мыналарды жатқызады: өзіндік тұжырымдаманың деформациясы («Менге» қатысты негативизмнің жоғарылауы), ашуланшақтың, цинизм, күдік, депрессия, шамадан тыс сенімділік, қаттылық және тұлғаның психо-әлеуметтік денсаулығына тікелей қатысты бейімделудің әртүрлі формалары. Қажу құбылысы жалпыға бірдей таныс болғаннан кейін, оның «қауіп» факторлары-қажудың ықтимал «себепкерлері» туралы сұрақ туындады. Бірқатар зерттеушілердің мәліметтері бойынша (Форманюк Т.В., 1994), «адам-адам» сияқты кәсіптерде «қажу» синдромының дамуына белгілі бір әсер ететін айнымалылардың үш тобын ажыратуға болады: тұлғалық, мәртебелік рөлдік және корпоративті (кәсіби-ұйымдастырушылық). Қажу қаупінің тұлғалық факторларына мыналар жатады:

- ♦ интроверсияға бейімділік (әлеуметтік белсенділік пен бейімделу және әлеуметтік батыл-дықтың төменділігі, мүдделердің ішкі әлемге бағытталуы және т.б.);
- ♦ реактивтілік (эмоционалды реакцияның күші мен жылдамдығында көрінетін темпераменттің динамикалық сипаттамасы);
- ♦ төмен немесе тым жоғары эмпатия (басқа адамдардың эмоционалды жағдайын түсіну, олардың психикалық тәжірибелерінің әлемін түсіну, жанашырлық және т.б.);
- ♦ басқаларға қатысты қаталдық пен авторитаризм; өзін-өзі сыйлау мен өзін-өзі бағалаудың төмен деңгейі [7].

Эмоционалды қажудың теориялық модельдерін талдай отырып, осы саладағы теориялардың бірі – бұл теория психофизиологиялық ерекшеліктер мен полиция қызметкерлерінің эмоционалды қажудың байланысы. Бұл модельдің негізгі идеясы – құқық қорғау қызметінің күйзелісі қылмыстың өсуімен, қызметтік міндеттерін орындау кезінде зардап шеккен полиция қызметкерлерінің санының артуымен, төтенше жағдайлар аймақтарына іссапарлардың болуымен анықталады. Ішкі істер органдары қызметкерлерінің кәсіби қызметінің экстремалдылығы әртүрлі психофизиологиялық бұзылулардың, жүйке-психикалық бұзылулардың, жағымсыз психикалық күйлердің пайда болуына әсер етеді. Алайда, психосоматикалық бұзылулардың жиілігі мен деңгейі осы қауіпті кәсіптегі адамдарда әр түрлі [4, 56 б]. Осыған байланысты полиция қызметкерлерінің эмоционалды қажуын қалыптастырудағы басқа факторлардың рөлін анықтау мәселесі практикалық маңызға ие.

Кейбір зерттеушілер қызметтің мазмұндық аспектілеріне қатысты үшінші топты да қосымша айқындады. К. Маслачтың пікірінше, қажу қызметкерлердің психологиялық ерекшеліктеріне қарағанда іс-әрекет жағдайларына байланысты. Алайда, қажуға ықпал ететін себептер бар екендігі туралы дәлелдер алынды. Кәсіби қызметтің стресс факторлары адамның әлеуметтік ортасының бүкіл жүйесіне, оның кәсіби өмірінің сапасына әсер етуі мүмкін, бірақ дара бейімделу бұзылыстарының пайда болу қаупінде маңызды рөл атқарады. Шын мәнінде, қажу себебін қызметкерлердің психологиялық сипаттамаларының, олардың тұлғааралық қарым-қатынас жүйесінің кәсіби жағдайымен күрделі өзара әрекеттесуінің нәтижесі ретінде қарастыруға болады. Бастапқыда қажуға бейім адамдарға дәрігерлер, мұғалімдер, әлеуметтік қызметкерлер мен адвокаттар кірді, бұл «көмекші мамандардың» өзіндік ерекшеліктерімен түсіндірілді. Қазіргі уақытта осы қауіпке ұшыраған мамандықтар ауқымы кеңейді. Бұл мамандардың жұмысы Р. Лазарустың «созылмалы күнделікті күйзелістер» тұжырымдамасына сәйкес ерекше патогендік болып табылатын тұлғааралық қарым-қатынастың жоғары эмоционалды байлығы мен танымдық күрделілігіне байланысты тұрақты нейропсихикалық шиеленіспен сипатталады. Қажу мәселесіне арналған зерттеулерді жалпылау негізінде В.Е. Орел екі негізгі блоктан тұратын факторлардың жұмыс схемасын ұсынды: жеке және ұйымдастырушылық факторлар. Жеке факторлар әлеуметтік-демографиялық (жас, жыныс, жұмыс өтілі және т.б.) және мамандардың жеке ерекшеліктері деп бөлінеді [8].

Негізгі ережелер

Жас ерекшеліктің қажуға әсері екі түрлі. Осы көрсеткіштер арасындағы тығыз байланысты растайтын деректер бар, басқа зерттеулерде қажудың жасқа тәуелділігі анықталған жоқ. Жасы үлкен адамдардың қажуында сезімталдық байқалды. Кейбір авторлар жас жұмысшылардың қажу тенденциясын нақты жағдайдың олардың үміттеріне сәйкес келмеуінен, көңілі қалумен түсіндіреді. Жасы үлкен және тәжірибелі жұмысшылардың қажу деңгейі төмен екендігі көрсетілген, өйткені олар нақты жағдайға сәйкес өздерінің үміттерін немесе күтімдерін өзгертеді. Тәжірибе мен қажу арасындағы байланыс туралы мәліметтер де қарама-қайшы. Кейбір жағдайларда осы айнымалылар арасында маңызды қатынастардың жоқтығы байқалады, басқа жұмыстарда олардың арасында теріс тәуелділіктің болуы туралы айтылады.

Жыныс пен қажу көрсеткіштерінің арасындағы байланыста ғалымдар екі жақты көзқараста болды. Кейбір зерттеулер қажу көрсеткіштері мен гендерлік айырмашылық арасында корреляцияның жоқтығы айқындалды. Ер адамдар қажуға бейім екендігі туралы деректер бар, ал басқа зерттеулерде қарама-қарсы нәтижелер алынды. Мұндай қарама-қайшылықты көзқарастарды жыныстың қажу компоненттеріне әсер ету ерекшеліктерін және делдалдық факторлардың болуын, атап айтқанда жыныстық-рөлдік бағдарларды ескере отырып түсіндіруге болады. Әйелдердің эмоционалды сарқылуына көбірек бейім екендігі анықталса, ал ер адамдарға кәсіби жетістікке жоғары баға беру және иесіздендіру тән. Бұл ер адамдарда аспаптық (инструменталды) құндылықтар басым, ал әйелдер эмоционалды түрде жауап береді дегенді білдіреді. Қажу қаупі жұмысшылардың атқаратын қызметтері олардың жыныстық бағдарына қаншалықты сәйкес келетініне байланысты. Отбасы жағдайы мен қажу арасындағы байланыстың болуы туралы да мәліметтер алынды. Аталып өткендей, некеде тұрмаған адам көбінесе қажуға бейім. Бұл әсіресе ер адамдар кездеседі. Бойдақтарда ажырасқан еркектерге қарағанда қажу қаупі жоғары, бұл қосымша факторлардың әсерінен болады.

Көптеген зерттеушілер қажу синдромының дамуында мамандардың жеке сипаттамаларына баса назар аударады, бұл адамның кәсіби қызметтегі стресстік жағдайларға қатынасын анықтайтын жеке фактор екенін атап өтті. Қажуға ықпал ететін жеке факторлардың арасында, ең алдымен, бақылау орны, өзін-өзі бағалау және дағдарыстық жағдайларды жеңудің таңдаулы стратегиялары, тұлғалық төзімділік сияқты көрсеткіштер ерекшеленеді.

Стресстің негізгі сипаттамаларының бірі – стресстік реакцияларды жеңуде маңызды рөл атқаратын және көбінесе жағдайды бақылау. Бақылау локусы адамның оқиғаларды өзінің (ішкі) бақылауында немесе сыртқы жағдайлардың (сыртқы) бақылауында деп қабылдауға бейімділігін көрсетеді. Б.Е. Хобб «жеке бақылауды» стресстік әсерлерге төзімділікті анықтайтын маңызды ішкі күрес ресурстарына жатқызады. Жоғары ішкі бақылау локусы бар адамдар стресске белсенді түрде қарсы тұрады, проблемаларды шешуде тиімді жолды таңдау қабілетіне ие. Сыртқы бақылау ұйымы бар адамдар, керісінше, қайғылы жағдайлармен кездеседі, үлкен алаңдаушылықты сезінеді, дәрменсіздік сезімін көрсетеді және депрессиялық жағдайларға көбірек бейім. Көптеген зерттеулердің нәтижелері бақылау локусы мен қажу арасындағы тығыз байланысты көрсетеді [9].

Бақылаудың сыртқы локусы эмоционалды сарқылумен және иесізденумен (деперсонализация) оң байланысты. Ал кәсіби тиімділік бақылаудың ішкі локусымен оң өзара байланысты, алайда бұл үрдіс тек ерлердің үлгісіне ғана тән. Дәрігерлердің үлгісінде жүргізілген зерттеу барысында жұмыс стресстерінің олардың өміріне әсер ету дәрежесін жоғары бағалайтын дәрігерлердің тұлғааралық саладағы сыртқы бағыты және өндіріс саласындағы сыртқы тенденциясы анықталды. Бұл осы салалардағы стресстік әсерлерге осалдықтың жоғарылауын, сондай-ақ олардың субъективті басымдылығының төмендеуін көрсетеді, бұл қажудың дамуына ықпал етуі мүмкін. Жеке тұлғаның тағы бір маңызды психологиялық сипаты – бұл өзін-өзі бағалау, өзіне немесе оның жеке қасиеттеріне деген көзқарасын көрсетеді. Өзін-өзі бағалау адамның маңызды әлеуметтік байланыстар жүйесіндегі орнын түсіну нәтижесінде қалыптасады және қиын өмірлік жағдайларда өзін-өзі реттеу функциясын орындайды. Б.Д. Карвасарскийдің пікірінше, өзін қарым-қатынасқа қатысушы ретінде бағалау тұлғааралық байланыстағы мінез-құлықтың маңызды реттеушісі болып табылады [10]. В.А. Бодров өзін-өзі бағалаудың стрессті жеңілдетудің тиімділігімен тығыз байланысын көрсетеді. Қиындықтардан

аулақ болатын өзін-өзі бағалауы төмен адамдар стресске көбірек ұшырайды [11]. В.А. Винокур және О.В. Рыбина 2002 жылдан 2005 жылға дейін жүргізген кәсіби стресс деңгейімен әр түрлі әлеуметтік қатынастарда көрінетін жеке қасиеттерді өзін-өзі бағалаудың өзара байланысын зерттеуге сәйкес, кәсіби стрессті бастан кешіретін дәрігерлер өздерін әлеуметтік байланыстарда тартымсыз деп санайды, олардың өзін-өзі бағалауы айтарлықтай төмендейді. Өзін-өзі бағалауды арттыру және олардың сенімділігінің орнын толтыру үшін бұл мамандар өздеріне және әріптестеріне жоғары талап қояды [12]. Ал бірқатар зерттеулерде өзін-өзі бағалау мен қажу компоненттері арасындағы теріс байланыс анықталды. Зерттеу нәтижелері Н.А. Сирота ішкі бақылау локусы мен жоғары өзін-өзі бағалау психоәлеуметтік бейімделуде маңызды рөл атқаратынын көрсетті. Позитивті өзін-өзі бағалаудың ішкі бақылау локусымен байланысы анықталды. Д.Дж. Терри мәліметтері бойынша жоғары өзін-өзі бағалау және ішкі бақылау локусы мінез-құлықты жеңудің конструктивті стильдерімен байланысты. Стресс қазіргі заманғы адамның кәсіби қызметінің ажырамас бөлігі болғандықтан, зерттеушілер стресске төзімділік пен стресс синдромдарын, соның ішінде кәсіби қажу синдромын жеңу мәселесіне көбірек көңіл бөле бастады. Стресстік жағдайларға жауап берудің маңызды нысандарының бірі стрессті басқару тетіктері болып саналады. Р. Лазарустың пікірінше, күйзелісті жеңу – психикалық денсаулық пен кәсіби бейімделудің басты мәселесі [13]. Стресстік жағдайдағы күрес мінез-құлқының моделі («күресу мінез-құлқы») психосоматикалық аурулардың даму ықтималдығын анықтайтын маңызды факторлардың бірі болып табылады. Ол танымдық, эмоционалды және мінез-құлық салаларында көрінеді және белсенді (конструктивті) және пассивті (конструктивті емес) болуы мүмкін.

Көптеген зерттеулердің нәтижелері қажудың жоғары деңгейі стресске қарсы тұрудың пассивті тактикаларымен керісінше байланысты екенін көрсетеді. Әсіресе пассивті болдырмау стратегиялары мен эмоционалды сарқылу мен жеке жетістіктердің төмендеуі арасында тығыз байланыс бар. Е.С. Старченкова қажу қаупі конструктивті емес стратегияларды болдырмау, қоғамға қарсы, агрессивті және манипуляциялық мінез-құлықты қолданумен байланысты екендігі туралы мәліметтер алды. В.А. Винокур мен О.В. Рыбинаның мәліметтері бойынша дәрігерлер кәсіби күйзеліс жағдайында конструктивті қолданудың төмендегенін және эмоционалды салада конструктивті емес копингтердің артқанын көрсетеді. Теріс эмоцияларды бақылауды және оқшаулауды қамтитын «басу» конструктивті емес стратегиясын кәсіби қатынастар саласындағы сыртқы бақылау локусы бар дәрігерлер өздерінің әлеуметтік қасиеттерін төмен бағалайды. Күрес тәсілдеріндегі гендерлік айырмашылықтар анықталды – әйелдер ерлерге қарағанда қиын жағдайларды болдырмау стратегиясын жиі қолданады [7]. Басқа жеке факторлардың қажумен байланысы негізінен жеке тұлғаның белгілі бір тұжырымдамасы аясында қарастырылды. Осы бағыт шеңберінде П. Коста және Р. Макрейдің тұлғаның бес факторлы моделі кеңінен таралды, оң бес жеке қасиеті бар: нейротизм, экстраверсия, тәжірибеге ашықтық, ынтымақтастық, адалдық. Бірқатар зерттеулер бес факторлы модельдің барлық компоненттерінің қажумен тығыз байланысын көрсетеді. Қажу мен мазасыздық арасында оң байланыс, агрессивтілік пен топтық үйлесімділік теріс байланыс табылды. Қажудың психологиялық ерекшеліктерін зерттеудегі перспективалы бағыт жеке тұлғалық сипаттамалардың өзара байланысын анықтау және жеке құрылым мен қажу синдромы арасындағы байланысты талдау болып табылады. Қажудың ұйымдастырушылық факторларына келетін болсақ, бұл мәселе ең кеңінен дамыған. Ұйымдастырушылық стресстің жалпы себебі ретінде ұйымның талаптары мен қызметкердің күтулері және нақты мүмкіндіктері арасындағы ішкі қақтығыстың болуын қарастыруға болады. Ұзақ стресстің салдары жұмысқа байланысты қажу жағымсыз тәжірибелердің жиынтығы ретінде көрініс табуы мүмкін. Ұйымдастырушылық факторлар тобы құрамы жағынан әр түрлі және көптеген параметрлерді қамтиды: жұмыс жағдайлары, жұмыс мазмұны және қызметтің әлеуметтік-психологиялық жағдайлары. Жұмыс жағдайларын зерттеу кезінде қызметтің уақытша параметрлеріне және жұмыс көлеміне баса назар аударылды. Осы бағытта жүргізілген барлық зерттеулердің нәтижелері жоғары жүктеме мен артық жұмыс қажудың дамуына ықпал ететіндігін көрсетеді. Кәсіби қажу – бұл проблемалардың ауырлығы, байланыстардың ұзақтығы мен қарқындылығы сияқты факторлардың әсерінен адамдармен эмоционалды өзара әрекеттесу аясында пайда болатын белгілі бір синдром. Ұйымдастырушылық стресстің ерекше санаты жоғары жеке жауапкершілік факторы болып табылады. Жоғары жауапкершілікті адамдар кәсіби

қажуға көбірек бейім екендігі көрсетілген [14]. Белгісіздік немесе жауапкершіліктің болмауы оның дамуына да әсер етеді. Қажу жағдайындағы маңызды фактор – бұл өз бетінше шешім қабылдау мүмкіндігі.

Нәтижелер мен талқылау

Қажу мәселесін жеңуде әлеуметтік-психологиялық ресурстар үлкен маңызға ие және ең алдымен әлеуметтік қолдау бұл практикалық көмекке, қорғауға және т.б. қажеттілік сияқты әлеуметтік қажеттіліктерді қанағаттандыру дегенді білдіреді. Бұл адамның мәселені шешуге деген сенімін нығайтады және стресстің алдын алуға көмектеседі. Қиын жағдайда басқалардан қолдау таба білу – бұл адамның стресстік жағдайының маңызды сипаттамасы. Р. С. Лазарус және С. Фолкман әлеуметтік қолдаудың болуы стресстік оқиғаларды аса қиын жағдай емес деп бағалауға мүмкіндік береді деп санайды. Қажуды дамытудағы әлеуметтік қолдаудың рөлі туралы барлық зерттеулерде мәліметтер арасындағы теріс байланыс анықталды. М.П. Ляйтер мәліметтері бойынша, жеке қолдау жеке жетістіктердің төмендеуіне жол бермейді, ал кәсіби қолдау қосарланған рөлді атқарады: бір жағынан, бұл кәсіби жетістіктің күшті сезімімен, екінші жағынан, эмоционалды сарқылумен байланысты. Жеке қолдау неғұрлым көп болса, эмоционалды шаршау мен иесіздену қаупі соғұрлым аз болады. Әдебиеттерде әлеуметтік қолдау мен қажу арасындағы кері байланыс туралы деректер де бар. Бірқатар авторлар әлеуметтік қолдаудың жоғары деңгейі күшті эмоционалды сарқылумен байланысты екенін айтады. Олар мұны кәсіби стресстің қажуды жеңу үшін әлеуметтік қолдау ресурстарын жұмылдыруға әкелетіндігімен түсіндіреді. Кәсіби қажудың дамуына ықпал ететін негізгі факторларды анықтаумен қатар, зерттеушілердің ерекше назары осы синдромның салдарын зерттеуге бағытталған. Дәстүрлі түрде оларға қызметтің тиімділігі, жұмысқа қанағаттану, жұмысқа деген көзқарас, өзін ұйыммен сәйкестендіру, жұмыстан босату, денсаулық жағдайы кіреді [15].

Қажу мен жұмысқа қанағаттану арасында тығыз байланыс анықталды. Бұл параметр қажудың барлық компоненттерімен оң байланысқа ие. Қажу мен қызмет тиімділігі арасында маңызды байланыстар анықталған жоқ. Бұл әлеуметтік кәсіптердегі тиімділіктің объективті сандық өлшемдерін табу өте қиын, ал сараптамалық бағалауды қолдану әлсіз корреляцияны береді. Рас, кейбір авторлар эмоционалды сарқылу мен жұмыс тиімділігі арасында оң байланыс бар екенін көрсетеді. Қарама-қайшы көрініс қажу мен кадрлардың ауысуы арасындағы байланысты бағалау кезінде байқалады: кейбір зерттеулер осы параметрлер арасында оң байланыстың болуын растайды, ал басқаларында кері әсер байқалады. Мұның себебі жұмысты өзгерту ниеті мен оны жүзеге асыру арасындағы қайшылық. Мансаптың басында «қажыған» мамандар жұмысты өзгертуге аз қызығушылық танытқан және қажу белгілері жоқ қызметкерлермен салыстырғанда оған икемді болған. Сондай-ақ қажудың қызметкерлердің денсаулық жағдайымен байланысына қатысты деректер алынды. Жиі қажудың салдары шекаралық нейропсихиатриялық бұзылулар, жүрек-тамыр жүйесі аурулары, иммунитеттің әлсіреуі болып табылады. Жұмыс стрессімен және қажумен байланысты аффективті бұзылулардың көріністерінің бірі – олардың соматизациясы. Зерттеу бойынша В.А. Винокур және О.В. Рыбина «шамадан тыс эмоционалды шиеленіспен дәрігерлер әл-ауқатқа көбірек көңіл бөледі және дененің жеке жүйелерінің функцияларына шамадан тыс назар аударады. Сонымен қатар, кәсіби стресс жағдайын бастан кешіретін дәрігерлер аффективті бұзылулардың «соматизациясы» соматоформалық шағымдар санының көбеюі түрінде көрінді» деген.

Адамдар арасында жалпы мазасыздықтың, стресстің және денсаулыққа қатысты алаңдаушылықтың өсуі ғана емес, сонымен қатар зерттеушілер де әртүрлі және маңызды проблемаларға тап болады. Оқшаулау отбасылық динамиканы нашарлатты, бұл отбасылық жанжалдар мен әйелдердің отбасылық зорлық-зомбылық туралы хабарламаларының айтарлықтай өсуіне әкелді.

Жоғарыда айтылып кеткендей қажуға әсер ететін факторлар бойынша, біріншісі «зорығу» фазасы эмоционалды қажудың бастапқы элементі төрт түрлі белгіде көрініс береді: психожарақаттық жағдайды бастан өткергенде, өз-өзіне көңілі толмаушылық, мазасыздық және депрессия. Корреляциялық талдаудың көмегімен тұлғаның психофизиологиялық көрсеткіштері мен эмоционалды қажу белгілерінің арасында оң байланыс бар екендігі анықталды.

Сонымен қатар, корреляциялық байланыс бойынша еңбек өтілі аз қызметкер қажуға бейім екендігін көрсетеді. Әрине мұның салдары оның кәсіби қызметтік іс-әрекетті орындау сапасы мен нәтижесіне кері әсерін тигізеді. Осыған байланысты бөлімшелерде кәсіби қалыптасудың бастапқы сатысында-ақ қызметкердің эмоционалды қажуын диагностикалау және алдын алуға бағытталған іс-шараларды ұйымдастырғанды ескерген жөн.

Ғалымдар созылмалы психоэмоционалды стресстің ұйқының бұзылуына, иммунитет тапшылығын, невроздарды, эндокриндік бұзылуларды, жүректің ишемиялық ауруы, гипертония инфаркт, инсульт, асқазан-ішек жолдарының ойық жарасы, ісік ауруларына алып келетінін дәлелдеді. Эмоционалды қажуды тудыруы мүмкін маңызды әлеуметтік-психологиялық факторлардың қатарына адам жұмыс істейтін ұйымдағы қарым-қатынастар, әріптестерінен әлеуметтік қолдау (бөлектету), тұлғаның жұмыс ортасында өзіне деген көңілі толұшылық. Осылайша, қызметкерлердің эмоционалды қажуы олардың еңбек ортасындағы әлеуметтік-психологиялық климаты ұйымның жалпы тіршілігін және қызметін анықтайды.

Эмоционалды қажуға әсер ететін әлеуметтік факторларды зерттеу нәтижелері көрсеткендей, құқық қорғау органдары қызметкерлерінің кәсіби қызметіндегі жетекші стресс факторлары объективті факторлар (еңбекті материалдық ынталандырудың төмендігі, нашар ұйымдастыру және еңбек жағдайларының ерекшеліктері) және субъективті факторлар (қызметкерлердің қажеттіліктеріне тиісті көңіл бөлінбеуі; еңбек ынтасының төмендігі; жұмыстың түпкілікті нәтижесіне қызығушылықтың болмауы) олардың кәсіби күйзелісінің интенсивтілігін анықтайтын тәртіп болып табылады.

Тұлғалық факторды анықтауға қатысты зерттеулердің көрсетуінше қызметкерге қатысты сыртқы болып табылады. Бұл зерттелушінің кәсіби қызметке реакциясы, онымен күресу қабілеті мен дайындығының көрсеткіші. Ал мазасыздық пен невротизация ішкі психологиялық қасиеттер. Қажу сыртқы фактор болғанымен, тұлғаның ішкі қасиеттерінің өзгеруі кәсіби қызметтегі қиындықтардан туындайды. Осыған байланысты зерттеу нәтижелері полиция қызметкерінің сыртқы әсерлерге деген жағымсыз реакциясы, эмоционалды қажуда көрінеді және невротизация мен мазасыздық деңгейінің жоғарылауында көрінетін ішкі жеке өзгерістерге әкеледі. Көбінесе мамандықтың жеке тұлғаға әсерін зерттеуде эмоционалды қажу соңғы нүкте ретінде қарастырылады. Яғни, бұл бізде нәтижеде пайда болатын негатив. Бірақ зерттеу деректерінің көрсетуінше, қажу қалу – кәсіби саладағы қолайсыздықтан туындайтын күрделі психологиялық мәселелердің бастамасы ғана.

Қорытынды

Зерттеу нәтижелеріне сүйінер болсақ жоғарыда айтылып кеткендей қажуға әсер ететін факторлардың арасында эмоционалды қажумен оң байланыстар бар екендігін растайды.

Эмоционалды қажу және онымен күресу полиция қызметкерлерінің тиімділігіне, олардың физикалық және психикалық денсаулығына әсер ететін маңызды психологиялық құрылымдар болып табылады. Осылайша, зерттеушілер бұл конструкцияларды және олардың өзара байланысын полиция қызметінің ерекшеліктеріне бейімделген құралдарды пайдалана отырып зерттеуі керек.

Полиция қызметкерлерінің күйіну сипатына қатысты бірқатар тұжырымдарды атап өтуге болады. Зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып, бұл қажу эмоционалды күйді немесе эмоционалды реакцияны көрсету мүмкін емес болған кездегі эмоционалды өзара әрекеттесудің болмауының салдары болып табылады. Мәселе мынада, полиция қызметкерлері эмоцияларға тосқауыл қояды және олармен өмір сүрудің жолын таппайды. Бұл, бір жағынан, кәсіби дайындық кезінде тиісті қабілеттерін дамыту қажеттілігін көрсетеді, яғни қажетті арнайы дағдыларды дамыту және жаттықтыру. Екінші жағынан, құқық қорғау жүйесінде күйіп қалудың алдын алу үшін психологтың ресми түрде, мысалы, диагностикалық жұмысын ғана емес, сонымен қатар эмоционалды күйінуін түзетуге және алдын алуға ықпал ететін эмоционалды реакцияны дамытуға бағытталған жұмысты қамтамасыз етуі маңызды. Полиция қызметкерлерінің қажуының алдын алу жұмыстары психологиялық және психологиялық емес (ұйымдастырушылық-басқарушылық) сипаттағы шараларды қамтиды.

Қажу мәселесін талдау оның қалыптасу тетіктері, кәсіптің ерекшеліктерін де, қызметкерлердің жеке сипаттамаларын да қамтитын факторлардың тұтас кешенімен байланысты екенін көрсетті. Оның дамуындағы стресске төзімділік дәрежесін анықтайтын жеке фактор ерекше рөлге жатады. Қажу синдромының дамуы кәсіби мамандардың денсаулық жағдайына теріс әсер етеді, бұл қызметкерлердің жеке ерекшеліктері мен бейімделу ресурстарын ескере отырып, осы синдромды уақытылы диагностикалауға, алдын алуға және түзетуге бағытталған кешенді шараларды жүргізу қажеттілігін көрсетеді.

Құқық қорғау органдары қызметкерлерінің эмоционалды қажу мәселесіне қатысты Қазақстандық еңбектер аз деп айтуға болады. Сондықтан да осы сұрақ төңірегіндегі қызығушылық біздің ізденісімізді арттыруда.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Пряхина М.В. Эмоциональное выгорание сотрудников полиции: феноменология и профилактика // Прикладная психология и педагогика. 2021. – Том 6. – № 4.
- 2 Freudenberger H.J. Staff burn out // Journal of social sciences. 1974. No. 30. P. 159–166.
- 3 Maslach C. Burnout: The Cost of Caring // Engelwood Cliffs. NJ: Prentice Hall, 1982. P. 276.
- 4 Водопьянова Н.Е., Старченкова Е.С. Синдром выгорания: диагностика и профилактика. – СПб.: Питер, 2008. – 336 с.
- 5 Кобозев И.Ю. Психопрофилактика и коррекция профессионального стресса сотрудников ОВД // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2016. – № 1(69). – С. 205–209.
- 6 Нагоски Ж., Нагоски Э. Выгорание: новый подход к избавлению от стресса. – Москва, 2020. – 24 с.
- 7 Психология здоровья. Учебник для вузов / Под ред. Никифорова Г.С. – СПб., 2006. – 607 с.
- 8 Агапова Е.В. Психологические особенности синдрома профессионального выгорания у государственных служащих / Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук. – Санкт-Петербург, 2016. – 28 с.
- 9 Асеева И.Н. Взаимосвязь синдрома эмоционального выгорания и стратегий преодоления стресса у работников социальных служб // Работник социальной службы. – 2008. – № 1. – С. 75–103.
- 10 Карвасарский Б.Д. Психотерапия. Учебник для вузов / Изд. 2-е, перераб. – СПб.: Питер, 2002. – 672 с.
- 11 Бодров В.А. Психологический стресс: развитие и преодоление / В.А. Бодров. – М.: ПЕР СЭ, 2006. – 528 с.
- 12 Винокур В.А., Рыбина О.В. Интегративные механизмы формирования профессионального стресса у врачей // Интегративная медицина. Материалы II национального конгресса. – СПб., 2005. – С. 36–39.
- 13 Лазарус Р. Теория стресса и психофизиологические исследования // Труды международного симпозиума. Под ред. Л. Леви. – Л., 1970. – С. 178–209.
- 14 Старченкова Е.С. Психологические факторы профессионального «выгорания» (на примере деятельности торгового агента) / Автореф. дис. канд. психол. наук. – СПб.: СПбГУ, 2002. – 22 с.
- 15 Орел В.Е. Феномен «выгорания» в зарубежной психологии: эмпирические исследования и перспективы // Психологический журнал. – 2001. – Т. 22. – № 1. – С. 90–101.

REFERENCES

- 1 Prjahina M.V. (2021) Jemocional'noe vygoranie sotrudnikov policii: fenomenologija i profilaktika // Prikladnaja psihologija i pedagogika. V. 6. No. 4. (In Russian).
- 2 Freudenberger H.J. (1974) Staff burn out // Journal of social sciences. No. 30. P. 159–166. (In English).
- 3 Maslach C. (1982) Burnout: The Cost of Caring // Engelwood Cliffs. NJ: Prentice Hall. P. 276. (In English).
- 4 Vodop'janova N.E., Starchenkova E.S. (2008) Sindrom vygoranija: diagnostika i profilaktika. SPb.: Piter, 336 p. (In Russian).
- 5 Kobozev I.Ju. (2016) Psihoprofilaktika i korrekciya professional'nogo stressa sotrudnikov OVD // Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta MVD Rossii. No. 1(69). P. 205–209. (In Russian).

- 6 Nagoski Zh., Nagoski Je. (2020) Vygoranie: novyj podhod k izbavleniju ot stressa. Moskva, 24 (In Russian).
- 7 Psihologija zdorov'ja. Uchebnik dlja vuzov / Pod red. Nikiforova G.S. SPb., 2006, 607 p. (In Russian).
- 8 Agapova E.V. (2016) Psihologicheskie osobennosti sindroma professional'nogo vygoranija u gosudarstvennyh sluzhashhih / Dissertacija na soiskanie uchenoj stepeni kandidata psihologicheskikh nauk. Sankt-Peterburg, 28 p. (In Russian).
- 9 Aseeva I.N. (2008) Vzaimosvjaz' sindroma jemocional'nogo vygoranija i strategij preodolenija stressa u rabotnikov social'nyh sluzhb // Rabotnik social'noj sluzhby. No. 1. P. 75–103. (In Russian).
- 10 Karvasarskij B.D. (2002) Psihoterapija. Uchebnik dlja vuzov / Izd. 2-e, pererab. SPb.: Piter, 672 p. (In Russian).
- 11 Bodrov V.A. (2006) Psihologicheskij stress: razvitie i preodolenie / V.A. Bodrov. M.: PER SJe, 528 p. (In Russian).
- 12 Vinokur V.A., Rybina O.V. (2005) Integrativnye mehanizmy formirovanija professional'nogo stressa u vrachej // Integrativnaja medicina. Materialy II nacional'nogo kongressa. SPb. P. 36–39. (In Russian).
- 13 Lazarus R. (1970) Teorija stressa i psihofiziologicheskie issledovanija // Trudy mezhdunarodnogo simpoziuma. Pod red. L. Levi. L. P. 178–209. (In Russian).
- 14 Starchenkova E.S. (2002) Psihologicheskie faktory professional'nogo «vygoranija» (na primere dejatel'nosti torgovogo agenta) / Avtoref. dis. kand. psihol. nauk. SPb.: SPbGU, 22 p. (In Russian).
- 15 Orel V.E. (2001) Fenomen «vygoranija» v zarubezhnoj psihologii: jempiricheskie issledovanija i perspektivy // Psihologicheskij zhurnal. V. 22. No. 1. P. 90–101. (In Russian).

Г.Т. ЫСКАК,*¹

докторант.

*e-mail: marchin.2@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-5623-7598

О.С. САНГИЛБАЕВ,¹

д.психол.н., профессор.

e-mail: ospan_seidulla@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-2067-3010

М.Б. АХМЕТЖАНОВА,¹

магистр социальных наук, сениор-лектор.

e-mail: m.akhmetzhanova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-4618-7355

¹Университет «Туран»,

г. Алматы, Казахстан

ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ВЫГОРАНИЯ СОТРУДНИКОВ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация

Целью данной статьи является обзор современных зарубежных исследований по проблеме профессионального выгорания сотрудников правоохранительных органов. Эмоциональное выгорание рассматривается как состояние, которое приводит к изменению индивидуальных психологических особенностей полицейских, таких как невротизация и тревога. В этом случае эмоциональное выгорание определяется как реакция на внешние обстоятельства, отражающие специфику профессиональной деятельности. Результаты исследования показали, что при определении уровней эмоционального выгорания зарубежные исследователи в основном применяют метод В.В. Бойко (напряжение, сопротивление, истощение). Выводы исследования выявили существенную связь между психофизиологическими показателями, индивидуальными характеристиками испытуемых и их выгоранием. Таким образом, это исследование в изучении выгорания подчеркивает важность учета индивидуальных различий также возрастных особенностей. Результаты исследования послужат Казахстанским ученым расширению теоретических представлений и аналитических возможностей будущих исследований в области профессионального выгорания не только у представителей педагогической и медицинской сферы, но и у сотрудников правоохранительных органов.

Ключевые слова: эмоция, психические состояния, эмоциональное выгорание, невротизация, тревожность, личность, индивидуально-психологические особенности, профессиональная деятельность.

G.T. ISKAK,*¹

PhD student.

*e-mail: marchin.2@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-5623-7598

O.S. SANGILBAYEV,¹

d.ps.s., professor.

e-mail: ospan_seidulla@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-2067-3010

M.B. AHMETZHANOVA,¹

master of social sciences, senior lecturer.

e-mail: m.akhmetzhanova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-4618-7355

Turan University,

Almaty, Kazakhstan

STUDY OF PROFESSIONAL BURNOUT OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS: THEORETICAL ANALYSIS

Abstract

The purpose of this article is to review modern foreign studies on the problem of professional burnout of law enforcement officers. Emotional burnout is considered as a condition that leads to a change in the individual psychological characteristics of police officers, such as: neuroticism and anxiety. In this case, emotional burnout is defined as a reaction to external circumstances reflecting the specifics of professional activity. The results of the study showed that when determining the levels of emotional burnout, foreign researchers mainly use the V.V. Boyko method (tension, resistance, exhaustion). The findings of the study revealed a significant relationship between psychophysiological indicators, individual characteristics of the subjects and their fatigue. Thus, this study in the study of burnout emphasizes the importance of taking into account individual differences and age characteristics. The results of the study will serve Kazakhstani scientists to expand the theoretical concepts and analytical capabilities of future research in the field of professional burnout not only among representatives of the pedagogical and medical spheres, but also among law enforcement officers.

Key words: emotion, mental states, emotional burnout, neuroticism, anxiety, personality, individual psychological characteristics, professional activity.

5 PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL RESEARCH ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

FTAXP 15.21.45

ӘОЖ 159.9.07

<https://doi.org/10.46914/2959-3999-2023-1-2-53-62>**Қ.О. АХАН,*¹**

докторант.

*e-mail: karkara.akhan@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3144-5494

А.А. КАСЫМЖАНОВА,¹

психол.ғ.к., профессор.

e-mail: a.kassymzhanova@turana-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-5802-5129

¹«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

СТУДЕНТТЕРДІҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІНІҢ КОГНИТИВТІ-ӘРЕКЕТТІК СТИЛІНЕ ӘСЕР ЕТУІ

Аңдатпа

Мақалада студенттердің шығармашылық қабілеттерінің когнитивті-әрекеттік стиліне әсер етуін эмпирикалық зерттеудің нәтижелері қамтылған. Ғылыми әдебиеттерге шолу жасалынып, тақырыптың өзектілігі көрсетілген. Зерттеу Алматы қаласы ЖОО-ның 80 қазақ тілді студентіне жүргізілді. Зерттеу барысында Тұлғалық шығармашылық диагностикалау (F. Williams, модификация: Е.Е. Туник) және Когнитивті-әрекеттік стильді зерттеу (Л. Ребекка; $\alpha = 0,927$) әдістемелері қолданылды. Алғаш рет қазақ тілінде қолданылып тұрған Тұлғалық шығармашылық диагностикалық әдістемесінің α -Кронбах коэффициенті 0,7 екені анықталып, сенімділігі статистикалық тұрғыда дәлелденді. Корреляциялық талдау нәтижесінде тәуекелге бейімділік, қызығушылық, күрделілік және қиял сияқты шығармашылық қабілет өлшемдері мен когнитивті-әрекеттік стиль түрлері арасында тікелей оң байланыстар анықталды. Ал, Крускал-Уоллес критерийі қолдану арқылы әр шкала бойынша когнитивті-әрекеттік стиль моделі анықталды. Зерттеу нәтижесін педагог-психологтар мен зерттеушілер қазақ тілді білім алушылармен жұмыс жасағанда қолдана алады.

Тірек сөздер: шығармашылық қабілеттер, когнитивті-әрекеттік стиль, Z-ұрпақ.

Кіріспе

Адамзат өзін және әлемді дамытқан сайын өзгерістер орын ала береді. Бұл өз кезегінде келесі ұрпақтың ерекшелігіне де әсер етіп отырады. Мысалы, АҚШ зерттеушілері Нейл Хоув және Уильям Штраус ұсынған «X Y Z ұрпақ» теориясы бойынша, қай жылдары дүниеге келгендеріне қарай әр ұрпақтың өзіндік ерекшеліктері бар. Бұл теорияда Z-ұрпақтың қабылдауы өзгеше, олар ғылым мен техникаға, сонымен бірге өнерге де басым қызығушылық танытатыны айтылған. Z-ұрпақтың пайда болуы және өзгеше қалыптасуындағы негізгі себеп – цифрлы әлемнің дамуы [1]. Қазіргі уақыттың өзінде цифрландыру жылдан-жылға өрістеп, өзгерістердің орын алу жиілігі жылдамдауда.

Тұлға өзінің жарқын болашағы үшін өзгермелі әлемде икемді әрі бәсекеге қабілетті бола алуы қажет. Бұл жағдайда ол өзінің қабілеттері аясында когнитивті-әрекеттік стилін анықтау қажеттілігі туындайды. Өйткені, ұрпақтың ерекшелігі оның қабілеттерінде, ақпаратты қабылдап, қолдануы мен әрекет етуінде байқалуы мүмкін. Қабілет адамның іс-әрекетінің белгілі бір түріне жарамдылығын жақсы көрсете алады. Белгілі бір істі үздік орындауға мүмкіндік беретін

адамның түрлі жеке қасиеттерінің қиысып келуін, яғни адам қасиеттерінің синтезін қабілет деп атайды. Қабілеттің дамуы оны қажет ететін қызмет саласында және әрекетке үйрену үстінде көрініп отырады. Қабілеттің ойдағыдай дамуы адамда тиісті білім жүйесінің, икемділік пен дағдының болуына байланысты [2].

Сонымен қатар, қазіргі уақытта шығармашылық қабілеттерге көп көңіл бөлінуде. Өйткені, өзгермелі әлем жаңашылдықты, икемділікті, жаңа идеяны талап етеді. Тұлғаның шығармашылық қабілеттерінің ерекшеліктері олардың бір ақпаратты қабылдауына, іс-әрекетті тиімді жүзеге асыруына әсер етуі мүмкін. Сондықтан, Z-ұрпақ өкілдерінің шығармашылық қабілеттерінің когнитивті-әрекеттік стиліне әсер етуін эмпирикалық зерттеудің қажеттілігі туындап отыр.

Негізгі ережелер

Зерттеуімізде Тұлғалық шығармашылықты диагностикалау әдістемесінің қазақ тіліне бейімдеу және студенттердің шығармашылық қабілеттерінің когнитивті-әрекеттік стильге әсер етуін анықтау мақсатын қойдық. Осыған сәйкес, мынадай зерттеу болжамдарын ұсынамыз: 1) Қазақ тіліне аударылған Тұлғалық шығармашылықты диагностикалау әдістемесінің сенімділік статистикасы жоғары болады; 2) Студенттердің шығармашылық қабілеттері когнитивті-әрекеттік стильге әсер етеді.

Студенттердің шығармашылық қабілеттерінің когнитивті-әрекеттік стильге әсерін эмпирикалық зерттеуде Тұлғалық шығармашылықты диагностикалау (F. Williams; Е.Е. Туник) және Когнитивті-әрекеттік стильді зерттеу (Л. Ребекка) әдістемелерінің қазақ тіліне аударылған нұсқалары қолданылды.

Тұлғалық шығармашылықты диагностикалау әдістемесін 1980 ж. Williams Креативтілікті бағалау топтамасындағы (Creativity Assessment Packet) бірнеше өлшеу құралымен қатар ұсынды [3]. Ал, 1997–1999 жж. Е.Е. Туник топтамадағы әдістемелерді орыс тіліне бейімдеп модификациялады [4]. Аталған өлшеу құралы тұлғаның шығармашылық жағынан қызығушылық, қиял, күрделілік және тәуекел етуге бейімділікке байланысты ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді. Әдістемені жасөспірімдерден бастап барлық жас кезеңі өкілдеріне жүргізуге болады.

Бұл психодиагностикалық құрал 50 тұжырымнан тұрады. Әр тұжырымға «келісемін», «жартылай келісемін», «келіспеймін», «білмеймін» деген нұсқалар арқылы жауап береді. Осы жауаптардың нәтижесінде респонденттердің шығармашылық қабілеттерінің ерекшеліктері 4 шкала бойынша анықталады.

Материалдар мен әдістер

Тұлғалық шығармашылықты диагностикалау әдістемесі қазақ тілінде ғылыми зерттеуде алғашқы рет қолданылып отырғандықтан, әдістеменің өңделу жолы мен шкалаларына сипаттама бере кетейік.

«Қызығушылық» шкаласы:

♦ 2, 3, 11, 12, 19, 27, 33, 37, 38, 47, 49 сұрақтарға «Келісемін» деп жауап берсе, әр тармақ екі балмен бағаланады;

♦ 28 сұраққа «Келіспеймін» жауабы 2 балмен бағаланады;

♦ Егер осы аталған сұрақтарға «Жартылай келісемін» деп жауап берсе, сол сұрақ үшін 1 балл қосылады.

♦ Егер осы аталған сұрақтарға «Білмеймін» деп жауап берсе, әр сұрақ бойынша 1 балл шегеріледі.

«Қиял» шкаласы:

♦ 13, 16, 23, 30, 31, 40, 45, 46 сұрақтарға «Келісемін» деп жауап берсе, әр тармақ екі балмен бағаланады;

♦ 14, 20, 39 сұрақтарға «Келіспеймін» жауабы 2 балмен бағаланады;

♦ Егер осы аталған сұрақтарға «Жартылай келісемін» деп жауап берсе, сол сұрақ үшін 1 балл қосылады.

♦ Егер осы аталған сұрақтарға «Білмеймін» деп жауап берсе, әр сұрақ бойынша 1 балл шегеріледі.

«Күрделілік» шкаласы:

♦ 7, 15, 18, 26, 42, 50 сұрақтарға «Келісемін» деп жауап берсе, әр тармақ екі балмен бағаланады;

♦ 4, 9, 10, 17, 24, 41, 48 сұрақтарға «Келіспеймін» жауабы 2 балмен бағаланады;

♦ Егер осы аталған сұрақтарға «Жартылай келісемін» деп жауап берсе, сол сұрақ үшін 1 балл қосылады.

♦ Егер осы аталған сұрақтарға «Білмеймін» деп жауап берсе, әр сұрақ бойынша 1 балл шегеріледі.

«Тәуекелге бейімділік» шкаласы:

♦ 1, 21, 25, 35, 36, 43, 44 сұрақтарға «Келісемін» деп жауап берсе, әр тармақ екі балмен бағаланады;

♦ 5, 8, 22, 29, 32, 34 сұрақтарға «Келіспеймін» жауабы 2 балмен бағаланады;

♦ Егер осы аталған сұрақтарға «Жартылай келісемін» деп жауап берсе, сол сұрақ үшін 1 балл қосылады.

♦ Егер осы аталған сұрақтарға «Білмеймін» деп жауап берсе, әр сұрақ бойынша 1 балл шегеріледі.

Әдістеменің интерпретациясы:

Қызығушылық факторы айқын байқалатын субъект барлық нәрсе туралы жиі сұрайды; оған механикалық заттардың құрылысын зерттеген ұнайды; ол әрдайым ойлаудың жаңа тәсілдерін іздейді; жаңа заттар мен идеяларды зерттегенді жақсы көреді, тапсырманы шешудің түрлі мүмкіндіктерін іздейді; көбірек білу үшін кітаптардағы ойындарды, карталарды, суреттерді және т.б. заттарды зерттейді.

Қиялының дамуы айқын көрінетін субъект: ешқашан көрмеген орындар туралы әңгімелер ойлап табады; өзі жауабын табатын мәселені басқалар қалай шешетінін ойлайды; түрлі жер мен заттар туралы армандайды; өзі кездеспеген құбылыстар туралы ойлайды; суретте не бейнеленгенін басқалардан қарағанда ерекшелеу көреді; түрлі идея мен оқиғаларға көп таңданады.

Күрделі құбылыстарды тануға бейім келетін субъект күрделі заттар мен идеяларға қызығушылық танытады; өз алдына қиын міндеттер қойған ұнайды; айналасындағылардың көмегінің үйренгенді ұнатады; өз мақсатына жетуде тұрақты; мәселені шешудің тым күрделі жолдарын ұсынады; оған күрделі тапсырмалар ұнайды.

Тәуекелге бейімділік шкаласы айқын байқалатын тұлғалар басқалардың реакциясына мән бермей, өз идеяларын қорғап шығады; алдына үлкен мақсаттар қояды және оны жүзеге асыру үшін талпынады; қателіктер мен сәтсіздіктерге мүмкіндік береді; жаңа идеялар, заттарды зерттегенді жақсы көреді және басқалардың пікірімен келісе бермейді; сыныптастары, мұғалімдер, ата-анасы оның айтқанымен келіспесе де алаңдай бермейді; нәтижесі қалай болатынын білу үшін тәуекелге барғанды ұнатады [4].

Л. Ребекканың Тұлғаның когнитивті-әрекеттік стилін анықтау әдістемесі көпшілікке «Оқыту стилін талдамалы шолу» атауымен танымал және бес түрлі жүріс-тұрысты бағалау арқылы когнитивті-әрекеттік стильді анықтауға мүмкіндік береді. Олар:

- ♦ Ақпаратты қабылдау: визуал-аудиал-кинестетик;
- ♦ Қоршаған ортамен қарым-қатынас: экстраверт-интроверт;
- ♦ Өзінің жеке тұлғалық қабілеттеріне қатынас: интуитивтік-логикалық;
- ♦ Жұмыс істеудегі тәсілі: қатаң реттелген-реттелмеген;
- ♦ Идеяларды пайдалану: аналитик-синтезатор.

Зерттеуімізде аталған әдістеменің қазақ тіліне аударылып, ұлт пен тіл ерекшелігіне бейімделген және сенімділігі жоғары нұсқасы қолданылды ($\alpha = 0,927$) [5].

Зерттеу барысында Тұлғалық шығармашылықты диагностикалау және Тұлғаның когнитивті-әрекеттік стилін анықтау әдістемелерінің қазақ тіліне аударылған нұсқасы 18–22 жас аралығындағы Алматы қаласы ЖОО-ның, оның ішінде «Тұран» университеті, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Қазақ Ұлттық ҚызПУ, Т.Рысқұлов атындағы ҚазЭУ-нің 80 қазақ тілді студенттерге қашықтықтан Google Forms арқылы жүргізілді. Респонденттерге алынған ақпараттардың құпиялығы сақталатыны ескертілді.

Әдебиетке шолу

Психологиялық энциклопедияда шығармашылық ұғымы тар және кең мағынада қарастырылады.

Тар мағынадағы шығармашылық – қоғамдық-тарихи құндылыққа ие, бұрын мүлде болмаған жаңаны туындататын адамның іс-әрекеті. Л.С. Выготский былай деп жазады: «Шығармашылық – ұлы көркем туындыларды жасаған, үлкен ғылыми жаңалықтарды ашқан немесе техника саласында қандай да бір жаңалық ойлап тапқан таңдаулы адамдардың, дарындылардың еншісі» [6].

Шығармашылық кең мағынада – жаңа (іс-әрекет субъекті үшін) нәтижелер (білім, шешім, әрекет тәсілдері, материалдық өнімдер) туындайтын адамның барлық теориялық және тәжірибелік іс-әрекеті [6].

Шығармашыл тұлға – әрдайым еркін, өзін-өзі жан-жақты дамытуға дайын, бәсекелестікке қабілетті, күзиреттілігі мен белсенділігі жоғары адам. Шығармашылықпен айналысуда адамның тек ақыл-ойы ғана емес, сонымен қатар оның табандылығы, бастаған істі аяғына дейін жеткізе алуы, ойдың еркіндігі мен батылдығы, болжам жасай алуы, өз күшіне деген сенімділігі сияқты тұлғалық қасиеттері маңызды.

Шығармашылық қабілеттер – тұлғаның жеке тұлғалық және психофизиологиялық ерекшеліктері мен іс-әрекетті (жаңа мәселелерді, тапсырмаларды шешу процесі) сәтті орындауға немесе жаңа өнімнің (идея, зат, өнер туындысы, т.б.) субъективті-объективті пайда болуына алып баратын индивид үшін жаңа процесте туындайтын жаңа сапалы күйлердің (ойлаудағы, қабылдаудағы, өмір сүру тәжірибесінде, мотивациядағы өзгерістер) жиынтығы.

Жалпы тұлға бойындағы шығармашылық қабілеттерді зерттеу көптеген жылдар бойы ғалымдарды қызықтырған және XX ғасырдың екінші жартысында психология ғылымында шығармашылық қабілеттерді өлшейтін бірнеше психодиагностикалық құралдар пайда болды. Олар өз кезегінде сенімділігі мен кешенділігі жағынан сыналып та, дүние жүзі бойынша қолданылып келе жатыр. Осы әдістемелердің қатарына 1980 ж. Williams Креативтілікті бағалау топтамасын (Creativity Assessment Packet) ұсынады. Бұл топтама білім алушылардың шапшаңдық, икемділік, даму, бірегейлік, қызығушылық, қиял, тәуекел етуге бейімділік және күрделілік сияқты 8 когнитивті-аффективті модельді қамтыған. Оның мақсаты білім алушылардың шығармашылық қабілеттерінің «көбірек зерттелген факторларын» қамти отырып объективті бағалау болды [3]. Бұл әдістемелер топтамасына шығармашылықтың барлық аспектісін қамтымайтыны, конструктивті валидтіліктің күмәнділігі туралы сын айтылғанымен, әлі күнге дейін дүние жүзі бойынша білім алушылардың шығармашылық қабілеттерін өлшеуде қолданылып келеді.

Williams ұсынған Креативтілікті бағалау топтамасы өзін-өзі жасау және өзін-өзі бағалаудың шығармашылықпен байланысын [7], түрлі мәдениет өкілдері арасындағы шығармашылық жағынан айырмашылығын [8], тұлға шығармашылығын дамыту жолдарын [9], мақсатқа жету мен шығармашылық арасындағы байланысты [10], реттеу фокусы мен мотивацияның шығармашылыққа қатынасын [11], аффективті қасиеттер мен позитивті шығармашылық арасындағы мақсаттың байланыстырушы рөлін [12], студенттердің қиял деңгейін [13] және тағы басқа құбылыстарды зерттеулерде кеңінен қолданыс тапқан.

Өзін-өзі жасау және өзін-өзі бағалаудың шығармашылықпен байланысын зерттеу қытайлық оқушыларға жүргізіліп, нәтижесінде тәуелсіз өзін-өзі жасау шығармашылық үшін пайдалы екендігі және өзін-өзі бағалаудың шығармашылықтағы тәуелсіз өзін-өзі жасауға оң әсер ететіні анықталды [7]. Тағы бір зерттеуде алға жылжу фокусының ішкі мотивация арқылы шығармашылықпен байланысатынын дәлелдеді [11].

Шығармашылық пен мақсат арасындағы зерттеулердің бірінде мақсатқа жетудің шығармашылықпен байланысын және шығармашыл өзіндік тиімділіктің осы қатынастағы медиаторлық рөлі анықталған [10]. Ал, тағы бір зерттеуде аффективті қасиеттер мен позитивті шығармашылық арасындағы мақсаттың байланыстырушы рөлі дәлелденген. Сонымен қатар, күш-жігерді үнемдейтін мақсаттың қызығушылықпен және жаңашылдықпен, ал ретті мақсаттың күрделілікпен және жаңашылдықпен оң байланысы, тәуекелге бейім қатысушылардың өз алдына әмбебап мақсаттар қоятыны анықталған [12].

Шығармашылық қабілеттерге байланысты зерттеулерге шолу жасауда байқалған барлығына ортақ нәрсе – шығармашылықтың болашаққа бағдар құрылымдарымен байланысы. Яғни, білім алушы келешекте бәсекеге қабілетті болып қалыптасуы үшін шығармашылық қабілеттердің маңыздылығын көре аламыз.

Жоғарыда аталған Креативтілікті бағалау топтамасындағы Дивергентті сезім тесті (Test of Divergent Feeling) 50 сұрақтан және 5 балдық шкаладан тұрады [7]. Әдістеме жүргізу нәтижесінде білім алушылардың тәуекелге бейімділігі, қызығушылығы, күрделі тапсырмаларға ұмтылуы және қиялы бағаланады. 1997–1999 жж. Е.Е. Туник бұл тестті орыс тіліне бейімдей отырып, жауап беру шкаласын 4 балдыққа өзгертеді. Сонымен қатар, бұл нұсқаны жастармен қатар әр түрлі жастағы ересектердің тұлғалық шығармашылығын өлшеу барысында қолдануға болады [4].

Шығармашылық қабілеттер таным, білім жолында маңызды болғандықтан, оның білім алушылардың когнитивті-әрекеттік стиліне қатынасы туралы айтпай өте алмаймыз. Өйткені, когнитивті-әрекеттік стильдер тұлғаның ақпаратты қалай қабылдап, өңдейтініне, қалай әрекет ететініне байланысты анықталады. Шығармашылық қабілеттердің когнитивті-әрекеттік стиль түрлеріне қалай әсер ететіні анықталса, болашақта алынған нәтижеге сәйкес дамыту жолдарын ұсынуға болады.

Нәтижелер мен талқылау

Студенттердің шығармашылық қабілеттерінің олардың когнитивті-әрекеттік стиліне әсер етуін эмпирикалық зерттеу барысында алынған мәліметтерді талдау 3 кезеңнен тұрды. Бірінші кезеңінде Тұлғалық шығармашылықты диагностикалау әдістемесінің қазақ тіліндегі нұсқасы алғаш рет қолданылғандықтан, өлшеу құралының сенімділігін дәлелдеуде α -Кронбах коэффициентін анықтадық (1-кесте).

Кесте 1 – «Тұлғалық шығармашылықты диагностикалау» әдістемесінің сенімділік статистикасы (SPSS, 23.0)

Альфа Кронбах коэффициенті	N, элементтер саны
0,700	4
Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.	

1-кестеде көрсетілгендей, α -Кронбах коэффициенті 0,7 мәніне тең. Демек, шкалалардың ішкі сәйкестігі мен сенімділігін жоғары деп бағалап, әдістемені ары қарай қазақ тілді респонденттердің шығармашылық қабілеттерін зерттеуде қолдана аламыз.

Зерттеу мәліметтерін талдаудың екінші кезеңінде Тұлғалық шығармашылықты диагностикалау және Тұлғаның когнитивті-әрекеттік стилін анықтау әдістемелері арқылы анықталған шкалалар арасында корреляциялық талдау жүргізілді. Яғни, тәуекел ету, қызығушылық, күрделілік және қиял сияқты тұлғалық шығармашылықты сипаттайтын ерекшеліктер мен ақпаратты қабылдау, қоршаған ортамен қарым-қатынас, өзінің жеке тұлғалық қабілеттеріне қатынас, жұмыс істеудегі тәсілі және идеяларды пайдалану сияқты когнитивті-әрекеттік стилін анықтайтын жүріс-тұрыс түрлері арасындағы өзара байланысқа талдау жүргізілді (2-кесте).

Кесте 2 – Студенттердің когнитивті-әрекеттік стилі мен шығармашылық қабілеттерін анықтау әдістемелерінің шкалалары арасындағы корреляциялық байланыстар матрицасы

Әдістеме шкалалары	Визуал	Аудиал	Кинес-тетик	Экстра-верт	Интро-верт	Интуит	Логик	Реттел-ген	Реттел-меген	Синтез	Анализ
Тәуекелге бейімділік	0,101	,363**	,223*	0,172	-0,13	-0,02	,411**	,238*	-0,09	,319**	,239*
Қызығушылық	0,213	-0,08	,371**	,708**	-0,21	,269*	,309**	,658**	,305**	,531**	,516**
Күрделілік	,380**	,679**	,275*	-0,12	,339**	,261*	0,06	0,032	-0,03	0,139	-0,01
Қиял	-0,15	-0,05	,272*	0,073	,310**	0,186	0,067	0,16	0,138	0,177	,400**
Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.											

Когнитивті-әрекеттік стиль мен шығармашылық қабілет арасында келесі корреляциялық байланыстар анықталды (2-кесте):

1. Тәуекелге бейімділік пен аудиалды қабылдау, логикалық ойлау, синтез жасау арасында тікелей оң байланыс анықталды. Яғни, тәуекелге бейім студенттер ақпаратты есту арқылы қабылдайды, интуитивті ойлауға қарағанда логикалық тұрғыдан ойлауды дұрыс көреді және идеяларды пайдалануда синтезатор рөлін атқарады.

2. Қызығушылық шкаласы мен кинестетикалық қабылдау, экстраверттік, логикалық ойлау, қатаң тәртіппен реттелген және реттелмеген жұмыс ортасы, синтез және анализ арасында тікелей оң байланыс анықталды. Бұл тұлғада шығармашылық ерекшеліктері бойынша қызығушылық басым болғанда ақпарат кинестетикалық арна арқылы қабылданады. Мұндай адамдар көбінесе экстраверт болып келеді және ойланудың логикалық түрін таңдайды. Қатаң тәртіппен реттелген немесе, керісінше, реттелмеген ортада да жұмыс жасай алады. Ал, идеяларды пайдалануда екі тәсілді де – анализді де, синтезді де дұрыс көреді.

3. Күрделілік шкаласы мен визуалды, аудиалды қабылдау, интроверттік арасында тікелей оң байланыс анықталды. Демек, күрделі нәрселер мен идеяларға қызығушылық танытатын тұлғалар ақпаратты визуалды және аудиалды арна арқылы қабылдайды. Сонымен қатар, олар көбінесе интроверт болып келеді.

4. Қиял шкаласы мен интроверттік, анализ жасау арасында тікелей оң байланыс анықталды. Бұл қиялының дамуы айқын көрінетін тұлғалардың көпшілігі интроверт екенін білдіреді. Олар идеяларды пайдалануда анализ тәсіліне басымдық береді.

Зерттеу мәліметтерін талдаудың үшінші кезеңінде шығармашылық қабілеттердің когнитивті-әрекеттік стильге қаншалықты әсер ететінін анықтау үшін Крускал-Уоллес критерийі қолданыла отырып, салыстырмалы талдау жүргізілді. Кестеде 0,05 деңгейінде мәнді орташа ранг көрсеткіштері берілген.

Студенттердің тәуекелге бейімділігінің төмен, орта және жоғары деңгейлері бойынша олардың когнитивті-әрекеттік стильдерінің ерекшеліктерін анықтау нәтижесінде жоғары тәуекелге бейімділігі бар тұлғалар ақпаратты аудиалды және кинестетикалық арна арқылы қабылдайтыны, олардың экстраверт екендігі, логикалық ойлауға, қатаң тәртіппен реттелген ортада жұмыс жасауға, идеяларды пайдалануда анализге басымдық беретіні анықталды (3-кесте). Яғни, тыңдау немесе денесімен сезіну арқылы ақпарат қабылдайтын, белгілі бір мәселені шешуде логиканы және талдауды қолданатын, тәртіппен реттелген жерде жұмыс жасауды ұнататын, экстраверт тұлғалар әрекет ету барысында тәуекел жасауға бейімдірек болады. Ал, тәуекелге бейімділіктің төмен деңгейі интроверт тұлғалармен байланысты. Бұл олардың қоғамнан оқшаулау өмір сүруді ұнататындығынан орын алуы мүмкін.

Кесте 3 – Тәуекелге бейімділік деңгейі бойынша когнитивті-әрекеттік стиль түрлерінің мәнді айырмашылықтары (Крускал-Уоллес критерийі)

Тәуекелге бейімділік деңгейі	Орташа ранг						
	Аудиал	Кинестетик	Экстраверт	Интроверт	Логик	Реттелген	Анализ
Төмен	12,50	41,50	14,50	63,50	12,50	1,50	14,50
Орташа	39,24	37,56	39,53	37,79	38,99	40,59	38,67
Жоғары	58,50	66,00	55,50	58,50	60,75	49,50	63,00
Асимп. мән	0,019	0,004	0,050	0,021	0,009	0,032	0,005
Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.							

Қызығушылық деңгейі бойынша когнитивті-әрекеттік стиль ерекшеліктерін талдау нәтижесінде қызығушылығы жоғары тұлғалар қатаң реттелген тәртіппен жұмыс жасауды артық көретін, идеяны пайдалануда анализатор мен синтезатор рөлін атқаратын экстраверт екендігі анықталды (4-кесте, 59 б.). Яғни, қатаң тәртіппен реттелген ортада жұмыс жасауды ұнататын, ақпараттарды талдаумен қатар оны жинақтауға да басым мән беретін тұлғалар белгілі бір мәселені шешуде түрлі мүмкіндіктерді қарастыра отырып, көп ізденеді. Сонымен қатар, қызығушылықтың орта деңгейіне ие тұлғалардың басым бөлігі интроверт екендігі және

қызығушылығы төмен деңгейлі студенттердің жоқ екендігі анықталды. Бұл студенттердің алға қарай ұмтылыс, даму, ізденіс мақсатында жоғары оқу орнына түскенін айқындайды.

Кесте 4 – Қызығушылық деңгейі бойынша когнитивті-әрекеттік стиль түрлерінің мәнді айырмашылықтары (Крускал-Уоллес критерийі)

Қызығушылық деңгейі	Орташа ранг				
	Экстраверт	Интроверт	Реттелген	Синтез	Анализ
Төмен	0	0	0	0	0
Орташа	26,55	46,71	28,55	31,61	32,66
Жоғары	53,12	34,88	51,31	48,55	47,60
Асимп. мән	0,000	0,023	0,000	0,001	0,004
Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.					

Күрделілік деңгейі бойынша когнитивті-әрекеттік стиль ерекшеліктерін талдау нәтижесінде күрделіліктің жоғары деңгейі басым тұлғалар ақпаратты аудиалды арна арқылы қабылдайтыны және интуитивті ойлауға басымдық беретіні анықталды (5-кесте). Яғни, күрделі нәрселер мен идеяларға қызығушылық танытып, өз алдына қиын мақсаттар қоятын адамдар көп жағдайда ақпаратты есту арқылы қабылдайды және мәселені тұтастай қарап, креативті және жаңашыл ойлай алады. Бұл талдау бойынша да күрделілік шкаласы бойынша төмен деңгейлі студенттер жоқ екенін байқауға болады. Яғни, студенттер күрделі тапсырмаларды, мәселелерді шешкенді ұнатады және мақсатына жету жолында тұрақты екенін айта аламыз.

Кесте 5 – Күрделілік деңгейі бойынша когнитивті-әрекеттік стиль түрлерінің мәнді айырмашылықтары (Крускал-Уоллес критерийі)

Күрделілік деңгейі	Орташа ранг	
	Аудиал	Интуит
Төмен	0	0
Орташа	37,39	38,61
Жоғары	68,50	57,50
Асимп. мән	0,000	0,029
Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.		

Қиял деңгейі бойынша когнитивті-әрекеттік стиль ерекшеліктерін талдау нәтижесінде қиял деңгейі жоғары студенттердің ақпаратты кинестетикалық арна арқылы қабылдайтыны, олардың экстраверт екендігі, мәселені шешуде ойлаудың интуитивті түрін қолданатыны, қатаң тәртіппен реттелеген және реттелмеген ортада жұмыс жасай алатыны, идеяларды пайдалануда анализбен қатар синтезді қолданатыны анықталды (6-кесте. 60 б.). Яғни, өзі кездеспеген құбылыстар туралы ойлап, орын алып жатқан жағдайларға ерекше көзқараспен қарайтын тұлғалар ақпаратты денесі арқылы сезінеді, белгілі бір мәселеге кеңінен қарап, креативті шешім табады, қатаң тәртіппен реттелген ортамен қатар реттелмеген ортада да жұмыс жасай береді, ақпараттармен жұмыс жасауда талдаумен қатар жинақтауға да басымдық береді. Сонымен қатар, қиял деңгейі орташа тұлғалардың интроверт екендігі анықталды. Корреляциялық талдаудың нәтижесінде де интроверттік пен қиял арасында тікелей оң байланыс анықталған болатын. Демек, интроверттердің басым көпшілігіне қиялдың орта деңгейі тән.

Аталған талдау бойынша тағы бір көрсеткіш – қиялдың жоғары және төмен деңгейінде логикалық ойлаудың шамамен бірдей болуы. Қиялы төмен және қиялы жоғары деңгейдегі тұлғалардың белгілі бір мәселені шешуде жүйелілікке, реттілікке, кезектестікке баса назар аударатындығы анықталды.

Кесте 6 – Қиял деңгейі бойынша когнитивті-әрекеттік стиль түрлерінің мәнді айырмашылықтары (Крускал-Уоллес критерийі)

Қиял дамуының деңгейі	Орташа ранг								
	Кинес-тетик	Экстра-верт	Интро-верт	Интуит	Логик	Рет-телген	Рет-телмеген	Синтез	Анализ
Төмен	32,42	46,88	22,73	44,19	50,35	42,81	48,88	46,35	28,42
Орташа	34,36	31,39	48,96	28,55	29,31	31,26	26,53	25,09	29,07
Жоғары	51,57	48,97	37,77	53,63	50,03	50,90	54,10	56,97	59,83
Асимп. мән	0,004	0,005	0,002	0,000	0,000	0,002	0,000	0,000	0,000

Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.

Қорытынды

Сонымен, студенттердің шығармашылық қабілеттерінің когнитивті-әрекеттік стиліне әсер етуін эмпирикалық зерттеу барысында мынадай нәтижелерге қол жеткіздік:

- ♦ F. Williams ұсынған және Е.Е. Туник модификациялаған тұлғалық шығармашылықты диагностикалау әдістемесі қазақ тіліне аударылып, сенімділігі мен шкалалардың ішкі сәйкестігі статистикалық тұрғыда дәлелденді (α -Кронбах коэффициенті 0,7).

- ♦ Корреляциялық талдаудың нәтижесінде тәуекелге бейімділік пен ақпаратты аудиалды қабылдау, логикалық ойлау, синтез жасау арасында; қызығушылық пен ақпаратты кинестетикалық қабылдау, анализ, синтез жасау, экстраверттік, логикалық ойлау, қатаң тәртіппен реттелген және реттелмеген ортада жұмыс жасау арасында; күрделілік пен визуалды, аудиалды қабылдау, интроверттік арасында; қиял мен ақпаратты анализ жасау, интроверттік арасында тікелей оң байланыс екендігі анықталды.

- ♦ Шығармашылық қабілеттердің деңгейі бойынша когнитивті-әрекеттік стиль түрлерін салыстыруда Крускал-Уоллес критерийі қолданылып, нәтижесінде жоғары тәуекелге бейімділігі бар тұлғалар ақпаратты аудиалды және кинестетикалық арна арқылы қабылдайтыны, олардың экстраверт екендігі, логикалық ойлауға, қатаң тәртіппен реттелген ортада жұмыс жасауға, идеяларды пайдалануда анализға басымдық беретіні; қызығушылығы жоғары тұлғалар қатаң реттелген тәртіппен жұмыс жасауды артық көретін, идеяны пайдалануда анализатор мен синтезатор рөлін атқаратын экстраверт екендігі; күрделіліктің жоғары деңгейі басым тұлғалар ақпаратты аудиалды арна арқылы қабылдайтыны және интуитивті ойлауға басымдық беретіні; қиял деңгейі жоғары студенттердің ақпаратты кинестетикалық арна арқылы қабылдайтыны, олардың экстраверт екендігі, мәселені шешуде ойлаудың интуитивті түрін қолданатыны, қатаң тәртіппен реттелген және реттелмеген ортада жұмыс жасай алатыны, идеяларды пайдалануда анализбен қатар синтезді қолданатыны анықталды.

Эмпирикалық зерттеу нәтижесін педагог-психологтар, ЖОО оқытушылары мен зерттеушілер қолдана алады. Алдағы уақытта осы тақырыпты үлкен таңдау тобында және әр шығармашылық қабілет ерекшелігі мен когнитивті-әрекеттік стиль арасындағы байланысты кеңінен зерттеу ұсынылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Dangmei Janguanglung, Singh Amarendra. Understanding the generation Z: the future workforce. 2016, no. 3, pp. 1–5.
- 2 Жарықбаев Қ.Б. Жантану оқулығы. – Алматы: «Эверо»: 2010. – 696 б.
- 3 Cooper E. A critique of six measures for assessing creativity. The Journal of Creative Behavior. 1991, no. 25(3), pp. 194–204. URL: <https://doi.org/10.1002/j.2162-6057.1991.tb01370.x>
- 4 Туник Е.Е. Диагностика личностной креативности // Все профессиональные психологические тесты. URL: <https://vsetesti.ru/31/>

- 5 Касымжанова А.А., Ахан Қ.О. Л. Ребекканың “Когнитивті-әрекеттік стильді зерттеу” әдістемесінің қазақ тіліне бейімделуі // Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы. Психология сериясы. – 2020. – № 2(63). – 36–45 б.
- 6 Мещеряков Б.Г., Зинченко В.П. Большой психологический словарь. – 4-е изд., расширенное / СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2009. – 811 с.
- 7 Wang Yan, Wang Ling. Self-construal and creativity: The moderator effect of self-esteem // *Personality and Individual Differences*. 2016, no. 99, pp. 184–189. DOI: 10.1016/j.paid.2016.04.086.
- 8 Rosella Tomassoni, Eugenia Treglia, Manuela Tomao. Creativity across Cultures: A Comparison between Ugandan and Italian Students // *Creativity Research Journal*. 2018, no. 30:1, pp. 95–103. DOI: 10.1080/10400419.2018.1411565
- 9 Um Albaneen Yusuf Jamali. Fostering creativity using robotics among gifted primary school students // *Gifted and Talented International*. 2020. DOI:10.1080/15332276.2020.1711545
- 10 Kaiye Du, Yan Wang, Xuran Ma, Zheng Luo, Ling Wang, Baoguo Shi. Achievement goals and creativity: the mediating role of creative self-efficacy // *Educational Psychology*. 2020. DOI: 10.1080/01443410.2020.1806210
- 11 Wang L, Cui Y, Wang X, Wang J, Du K., Luo Z. Regulatory Focus, Motivation, and Their Relationship With Creativity Among Adolescents // *Front. Psychol*. 2021, no. 12:666071. doi: 10.3389/fpsyg.2021.666071
- 12 Wang H.-H., Deng X. The Bridging Role of Goals between Affective Traits and Positive Creativity // *Educ. Sci*. 2022, no. 12, p. 144. URL: <https://doi.org/10.3390/educsci12020144>
- 13 Li Cui-Ping, Lian-Ping He. Trait creativity among midwifery students: a cross-sectional study // *Revista da Associação Médica Brasileira*. 2023, no. 69. DOI: 10.1590/1806-9282.20221355

REFERENCES

- 1 Dangmei Jianguanglung, Singh Amarendra. (2016) Understanding the generation Z: the future workforce, no. 3, pp. 1–5. (In English).
- 2 Jaryqbaev Q.B. (2010) Jantanu oqulygy. Almaty: «Evero». 696 p. (In Kazakh).
- 3 Cooper E. (1991) A critique of six measures for assessing creativity. *The Journal of Creative Behavior*, no. 25(3), pp. 194–204. URL: <https://doi.org/10.1002/j.2162-6057.1991.tb01370.x>. (In English).
- 4 Tunik E.E. Diagnostika lichnostnoj kreativnosti // *Vse professional'nye psihologicheskie testy*. URL: <https://vsetesti.ru/31>. (In Russian)./
- 5 Kasymjanova A.A., Ahan Q.O. (2020) L. Rebekkanyñ “Kognitivti-äreketтік stildı zertteu” әдістемесінің qazaq tiline beıımdelıı // *Abai atyndağy QazÜPU Habarşysy. Psihologia seriasy*. No. 2(63). 36–45 p. (In Kazakh).
- 6 Meshherjakov B.G., Zinchenko V.P. (2009) *Bol'shoj psihologicheskij slovar'*. 4-e izd., rasshirennoe / SPb.: Prajm-EVROZNAK, 811 p. (In Russian).
- 7 Wang Yan, Wang Ling. (2016) Self-construal and creativity: The moderator effect of self-esteem // *Personality and Individual Differences*, no. 99, pp. 184–189. DOI: 10.1016/j.paid.2016.04.086. (In English).
- 8 Rosella Tomassoni, Eugenia Treglia, Manuela Tomao. (2018) Creativity across Cultures: A Comparison between Ugandan and Italian Students // *Creativity Research Journal*, no. 30:1, pp. 95–103. DOI: 10.1080/10400419.2018.1411565. (In English).
- 9 Um Albaneen Yusuf Jamali. Fostering creativity using robotics among gifted primary school students // *Gifted and Talented International*. 2020. DOI:10.1080/15332276.2020.1711545. (In English).
- 10 Kaiye Du, Yan Wang, Xuran Ma, Zheng Luo, Ling Wang, Baoguo Shi. (2020) Achievement goals and creativity: the mediating role of creative self-efficacy // *Educational Psychology*. DOI: 10.1080/01443410.2020.1806210. (In English).
- 11 Wang L, Cui Y, Wang X, Wang J, Du K., Luo Z. (2021) Regulatory Focus, Motivation, and Their Relationship With Creativity Among Adolescents // *Front. Psychol*, no. 12:666071. doi: 10.3389/fpsyg.2021.666071. (In English).
- 12 Wang H.-H., Deng X. (2022) The Bridging Role of Goals between Affective Traits and Positive Creativity // *Educ. Sci*, no. 12, p. 144. URL: <https://doi.org/10.3390/educsci12020144>. (In English).
- 13 Li Cui-Ping, Lian-Ping He. (2023) Trait creativity among midwifery students: a cross-sectional study // *Revista da Associação Médica Brasileira*, no. 69. DOI: 10.1590/1806-9282.20221355. (In English).

К.О. АХАН,*¹

докторант.

*e-mail: karkara.akhan@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3144-5494

А.А. КАСЫМЖАНОВА,¹

к.психол.н., профессор.

e-mail: a.kassymzhanova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-5802-5129

¹Университет «Туран»,

г. Алматы, Казахстан

ВЛИЯНИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ НА КОГНИТИВНО-ДЕЯТЕЛЬНОСТНЫЙ СТИЛЬ У СТУДЕНТОВ

Аннотация

В статье представлены результаты эмпирического исследования влияния творческих способностей на когнитивно-деятельностный стиль у студентов. В ходе исследования сделан обзор научной литературы и показана актуальность темы. Данное исследование проведено на 80 казахоязычных студентах вуза в городе Алматы. В ходе исследования использовались методики Диагностики личностной креативности (F. Williams, модификация: Э.Э. Туник) и Исследования когнитивно-деятельностного стиля (Л. Ребекка; $\alpha = 0,927$). Коэффициент α -Кронбаха метода диагностики креативности личности, применяемого впервые на казахском языке, определен равным 0,7 и статистически доказана его достоверность. В результате корреляционного анализа были обнаружены прямые положительные связи между такими параметрами творческих способностей, как склонность к риску, любознательность, сложность и воображение, и типами когнитивно-поведенческого стиля. А также с использованием критерия Крускала-Уоллеса для каждой шкалы определялась модель когнитивно-поведенческого стиля. Результаты исследования могут быть использованы педагогами-психологами и исследователями при работе с казахоязычными респондентами.

Ключевые слова: творческие способности, когнитивно-деятельностный стиль, поколение Z.

К.О. AKHAN,*¹

PhD student.

*e-mail: karkara.akhan@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3144-5494

A.A. KASSYMZHANOVA,¹

Candidate of psychological sciences, professor.

e-mail: a.kassymzhanova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-5802-5129

¹Turan University,

Almaty, Kazakhstan

THE INFLUENCE OF CREATIVE ABILITIES ON THE COGNITIVE-ACTIVITY STYLE OF STUDENTS

Abstract

The article presents the results of an empirical study of the influence of creative abilities on the cognitive-activity style of students. In the course of the study, a review of the scientific literature was made and the relevance of the topic was shown. This study was conducted on 80 Kazakh-speaking university students in the city of Almaty. In the course of the study, the methods of Diagnostics of Personal Creativity (F. Williams, modification: E.E. Tunick) and the Study of Cognitive-Activity Style (L. Rebecca; $\alpha = 0.927$) were used. The α -Cronbach coefficient of the method Diagnostics of Personal Creativity, used for the first time in the Kazakh language, is determined to be 0.7 and its reliability has been statistically proven. As a result of the correlation analysis, direct positive relationships were found between such parameters of creative abilities as risk taking, curiosity, complexity and imagination, and types of cognitive-activity style. Also, a cognitive-activity style model was determined for each scale by using the Kruskal-Wallace criterion. The results of the study can be used by educational psychologists and researchers when working with Kazakh-speaking respondents.

Key words: creative abilities, cognitive activity style, Z-generation.

6 THEORY AND METHODOLOGY OF TEACHING, UPBRINGING, EDUCATION ОҚЫТУ, ТӘРБИЕЛЕУ, БІЛІМ БЕРУ ТЕОРИЯСЫ МЕН ӘДІСТЕМЕСІ ТЕОРИЯ И МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ, ВОСПИТАНИЯ, ОБРАЗОВАНИЯ

МРНТИ 15.81.29; 14.07.03

УДК 159.99; 37.03

JEL J24

<https://doi.org/10.46914/2959-3999-2023-1-2-63-71>

Г.О. АБДУЛЛАЕВА,*¹

к.пед.н., ассоциированный профессор.

*e-mail: g.abdullayeva@turana-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-8359-3117

¹Университет «Туран»,

г. Алматы, Казахстан

ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМООПРЕДЕЛЕНИЯ НА РАЗНЫХ ЭТАПАХ ПОДРОСТКОВОГО ВОЗРАСТА

Аннотация

В статье отражены результаты исследования особенностей профессионального самоопределения на разных этапах подросткового возраста. Целью работы является теоретическое обоснование и экспериментальное изучение особенностей профессионального самоопределения на разных этапах подросткового возраста. В ходе работы решается ряд задач: изучить проблему профессионального самоопределения подростков в психологической литературе и определить его ключевые характеристики; подобрать диагностический инструментарий в соответствии с содержательными и структурными характеристиками профессионального самоопределения современных подростков; определить особенности профессионального самоопределения подростков в ходе эмпирического исследования. В основу исследования положена гипотеза, согласно которой профессиональное самоопределение на разных этапах подросткового возраста имеет особенности и отличия: для первого этапа подросткового возраста характерна неопределенная или навязанная профессиональная идентичность, в отличие от сформированной профессиональной идентичности на втором этапе подросткового возраста; для девочек и мальчиков первого этапа подросткового возраста доминирующими профессиональными типами являются социальный и конвенциональный, для девочек и мальчиков второго этапа – интеллектуальный и предпринимательский. Исследование имеет новизну и практическую значимость, которые заключаются в том, что расширено представление о фактах, раскрывающих понимание психологических особенностей профессионального самоопределения на разных этапах подросткового возраста. Диагностический инструментарий и результаты эмпирического исследования будут полезны для психологов-консультантов, профориентаторов.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, подростковый возраст, этапы подросткового возраста, профессиональная идентичность, профессиональный тип.

Введение

Изменения, происходящие в современном мире, отражаются на жизни каждого человека, активизируя его стремление к свободе и готовности к выбору. Сегодня успешность и эффективность человека во многом определяется его умениями и способностями справляться с огромным потоком информации, самостоятельно добывать необходимые знания, быстро реагировать на возникающие запросы и факторы, эффективно коммуницировать с различными людьми и обладать навыками командной работы, понимать себя и свои потребности, сознательно строить свою карьеру и жизнь.

Очевидно, что меняющиеся реалии в особой степени отражаются на подрастающем поколении. Готовность к выбору и самостоятельности особо остро проявляется в подростковом возрасте, который характеризуется перестройкой и самоопределением личности в ценностно-

смысловом, профессиональном направлении. Именно подростковый возраст определяет успешность или неуспешность социальной интеграции личности, которая зависит от формирования важных личностных качеств подростка, повышающих его адаптационный потенциал и способствующих его самоопределению.

Качество жизни взрослого человека во многом определяется качеством и продуктивностью его профессиональной деятельности. Если человек занимается любимым делом, то он имеет истинные мотивы к саморазвитию, он удовлетворен и эмоционально наполнен, в целом самореализован. Речь идет о профессиональном самоопределении личности. Актуализируется этот процесс в подростковом возрасте, выражаясь в разных аспектах жизни подростка:

- ♦ в доверительных, эмоционально благополучных взаимоотношениях с родителями, которые способствуют формированию самостоятельности подростка;
- ♦ в продуктивности формирования идентичности, принятии подростком себя;
- ♦ сформированности интересов к определенной области, профессиональному направлению и соответствующим способностям.

Чем в большей степени всем этим обладает подросток, тем выше качество его жизни и больше вероятности в успешной самореализации.

Таким образом, проблема профессионального самоопределения современных подростков довольно остро проявляется в обществе и требует детального изучения.

Цель исследования – теоретически обосновать и экспериментально изучить особенности профессионального самоопределения на разных этапах подросткового возраста.

Объект исследования: профессиональное самоопределение подростков.

Предмет исследования: особенности профессионального самоопределения на разных этапах подросткового возраста.

Мы исходим из предположения о том, что профессиональное самоопределение современных подростков 14–15 лет (учащихся 9-х классов) имеет определенные особенности и отличия в проявлении этой способности у юношей, девушек 16–17 лет (учащихся 11-х классов).

В частности, характеристика статуса профессиональной идентичности показывает, что для подростков-девятиклассников характерна неопределенная или навязанная профессиональная идентичность в отличие от сформированной профессиональной идентичности у большинства одиннадцатиклассников.

Для девочек первого и второго этапов подросткового возраста доминирующими профессиональными типами являются социальный и конвенциональный, для мальчиков первого и второго этапов – интеллектуальный и предпринимательский.

Материалы и методы

Исследование осуществлялось последовательно и включало несколько этапов.

На первом этапе происходил подбор методик в соответствии с предметом, задачами исследования и выделенными критериями искомого феномена. Комплект диагностических материалов включает следующие методики: методика изучения статусов профессиональной идентичности (А.А. Азбель, А.Г. Грецов); методика определения типа личности и профессиональных предпочтений (Дж. Холланд).

На втором этапе осуществлялось психодиагностическое тестирование, в ходе которого проводились методики с целью выявления особенностей профессионального самоопределения современных подростков.

На заключительном этапе был произведен математико-статистический анализ и дана интерпретация полученных результатов. С целью математической обработки полученных результатов использовался t-критерий Стьюдента. Данные методы математической статистики позволили получить высокие показатели значимости результатов исследования. Математическая обработка проводилась с помощью программного обеспечения Statistics SPSS-23.0.

В ходе исследования были использованы теоретические и эмпирические методы: анализ и обобщение психологической литературы по проблеме исследования, систематизация и концептуализация научных идей, констатирующий эксперимент, психодиагностические методы.

Основные положения

Исследование организовано на базе школы-гимназии № 38 г. Алматы. В исследовании приняли участие 92 учащихся, из них 52 в возрасте 14–15 лет (28 девочек, 24 мальчика) и 40 в возрасте 16–17 лет.

Особенности выбора профессии в подростковом возрасте тесно связаны не только с осознанием собственных сильных сторон и пониманием их применения в различных профессиональных областях, но и с вызовом, который ставит перед ними этот возраст, с пониманием и принятием потребностей, с интеграцией в рынок труда в перспективе будущего.

В психологии проблема профессионального самоопределения представлена в контексте психологических типов личности, соответствующих рабочей среде; через анализ ситуационных, социологических факторов, влияющих на выбор профессии; и анализ профессионального самоопределения через Я-концепцию развития в течение всей жизни.

Большинство авторов рассматривают самоопределение как осознание человеком своих возможностей, способностей, потребностей, желаний, интересов, своих относительно устойчивых характерологических качеств, их соотнесенность с требованиями социальной ситуации, на основе которой ставятся цели.

То есть самоопределение можно понимать как способность привести свой образ жизни в соответствие с образом мира как целостной и системно-смысловой реальности, представляющей мир данного человека, в котором он живет и действует.

Основные траектории развития подросткового возраста, в том числе связанные с половым созреванием, рискованным поведением, академическими достижениями, здоровьем и развитием личности, отражают сложную взаимосвязь биологии, личного влияния и окружающей среды. Подростки, как правило, проводят меньше времени с родителями и другими родственниками и стремятся к большей автономии, в то же время все больше погружаясь в расширение партнерских сетей, в том числе романтических, но обычно они делают это, сохраняя крепкие эмоциональные связи со своими семьями.

Для многих подростков выбор профессии является как важным, так и трудным, болезненным одновременно. Профессиональная ориентация имеет специфику согласно гендерному критерию. У девочек и мальчиков развиваются представления о себе и своем будущем, которые соответствуют социальной организации отношений между мужчинами и женщинами.

Подростки подходят к проблеме выбора профессии в слишком идеалистической манере, находясь под влиянием множества внешних факторов. Мнение значимых других имеет большое значение для подростков из коллективистских культурных установок. В то время как в индивидуалистических культурах подростки, как правило, сосредотачиваются на профессиях, которые предлагают более высокий доход и удовлетворяют их личные интересы.

В связи с тем, что процесс принятия решений начинается довольно рано, решения ребенка моделируются семейными влияниями. В отличие от отца мать активнее вовлекается в работу, когда речь заходит о карьерных планах, инициируя конкретные действия, а также оказывая психосоциальную поддержку. Любящие, терпимые, стимулирующие и ориентированные на результат родители принимают более активное участие в профессиональном развитии детей. Трудности, связанные с внутренним или внешним давлением, которое испытывает подросток, усиливают чувство беспомощности, что, в свою очередь, может вызвать стресс, проявляющийся через усталость, возбуждение, депрессивное настроение, соматические изменения.

В ходе эмпирического исследования были изучены основные критерии профессионального самоопределения подростков: профессиональная идентичность, гендерные особенности профессиональных типов в подростковом возрасте.

Литературный обзор

В науке проблема профессионального самоопределения личности не нова и рассматривается относительно разных возрастных групп в различных ракурсах. Серьезный вклад в развитие этого направления внесли А.Е. Голомшток, Л.А. Йовайши, Е.А. Климов, Н.С. Пряжников,

С.Н. Чистякова, которые раскрыли ее с позиций профессиональной ориентации и профессионального консультирования. При раскрытии данной проблемы они опирались на основные положения деятельностного подхода, разработанного ведущими учеными Л.С. Выготским, С.Л. Рубинштейном и А.Н. Леонтьевым. Позже проблема профессионального самоопределения изучалась с уклоном в русло личностного аспекта. Ученые пытались обосновать влияние различных индивидуально-личностных характеристик на профессиональное самоопределение человека. Изучению проблемы в данном русле посвящены труды зарубежных авторов Э. Берна, Э. Гинзберга [1], Дж. Голланда [2], А. Маслоу [3], Д. Сьюпер [4]. В современной науке значительно расширились представления о взаимосвязи личностных характеристик и проблемы профессионального выбора. Сегодня все чаще говорят о том, что человек должен осваивать разные профессии, подстраиваясь под быстро меняющиеся требования общества [5, 6].

Исследования, посвященные разным аспектам подросткового возраста, актуализировались в психологической науке к середине XX столетия. Большое число зарубежных авторов отмечают уникальность данного возраста в жизни человека и выделяют его яркие характеристики (Ш. Бюлер, З. Фрейд, С. Холл, Э. Штерн, Э. Эриксон и др.) [7]. Ученые Л.И. Божович, Л.С. Выготский, И.С. Кон, А.Н. Леонтьев, Д.Б. Эльконин [8] в русле периодизации психического развития человека особое внимание уделяли ведущему виду деятельности, психическим новообразованиям и характеристикам кризиса подросткового возраста.

Необходимо отметить, что в современной психологической науке нет однозначного подхода к периодизации психического развития. Ученые отмечают проявление тенденции к инфантилизации современного общества, которая меняет установленные в науке возрастные границы [9, 10]. Так, следуя представлениям советских психологов, подростковый период (отрочество) начинается в возрасте 11 лет и продолжается до 14 лет. Однако в современных исследованиях все чаще можно заметить, что эти границы значительно сдвинулись. Сегодня можно говорить о том, что подростковый возраст у многих продолжается до 19–20 лет. Подростковый возраст значим для самоопределения человека, поскольку именно в этот возрастной период происходит самоидентификация личности, формируются установки, цели.

Таким образом, проблема профессионального самоопределения современных подростков раскрыта не полностью и требует дальнейшего изучения.

Результаты и обсуждение

Подводя итоги проведенной работы, необходимо указать на то, что исследование позволило установить некоторые особенности профессионального самоопределения на разных этапах подросткового периода.

Результаты исследования статусов профессиональной идентичности показали, что у современных подростков 14–15 лет еще не сформирована профессиональная идентичность.

Об этом свидетельствуют полученные данные ($m=18,2$ из максимального $m=20$). Профессиональные цели и планирование своего профессионального будущего у опрошенных учащихся 9-го класса довольно размыты. У большинства подростков (46%) статус неопределенной профессиональной идентичности ярко выражен либо выражен выше среднего уровня. Как правило, подобные результаты получают подростки, которые привыкли удовлетворять гедонистические потребности и решать текущие (в основном ежедневные) задачи. У них еще недостаточно сформирована осознанность и ценность выбора будущей профессии.

Навязанная профессиональная идентичность также оказалась по результатам методики приоритетной среди опрошенных подростков (у 32% респондентов имеет ярко выраженный статус и статус выше среднего). Данный статус профессиональной идентичности характерен для тех подростков, которые осуществили профессиональный выбор, основанный на мнении авторитетных окружающих, чаще всего родителей. В силу этого навязанный профессиональный выбор подростков не всегда соответствует их индивидуальным интересам и способностям. Поэтому в данном случае довольно высок риск переживания кризиса профессионального самоопределения и профессиональной идентичности.

Статус моратория проявляется у более 20% опрошенных учащихся 9-го класса. Полученные результаты позволяют предположить, что данная группа подростков находится в активном профессиональном поиске, пытается принять осмысленное решение о своем будущем. Часто процесс активного самостоятельного профессионального самоопределения приводит к конфликтам и непониманию с родителями, учителями, друзьями. Наступает своеобразный кризис выбора, благоприятное разрешение которого способствует формированию профессиональной идентичности и успешному профессиональному самоопределению.

Для юношей и девушек (учащихся 11-х классов) в большей степени характерна сформированная профессиональная идентичность на уровне выше среднего (37,5%) и на высоком уровне (22,5%). Результаты показали, что у учащихся 11-го класса довольно ярко выражены навязанная профессиональная идентичность (27%) и статус моратория (32%) (рисунок 1). Все это свидетельствует об осознанности и осмысленности профессионального выбора в юношеском возрасте, о том, что учащиеся пытаются осуществить профессиональный выбор с учетом собственных интересов и предпочтений, способностей и талантов. Очевидно, что эти предпочтения зачастую не совпадают с мнением родителей и других окружающих, часто приводят молодых людей к кризису выбора, благоприятный выход из которого зависит от совместных усилий как самих учащихся, так и родителей, педагогов, психологов.

Сравнительный анализ, проведенный при помощи критерия Стьюдента, показал, что имеются статистически достоверные различия ($p \leq 0,01$) в исследуемых группах по статусу неопределенной профессиональной идентичности: данный тип идентичности в большей степени характерен для подростков первого этапа (учащихся 9-х классов). Также статистически достоверные различия ($p \leq 0,05$) выявлены по статусу сформированной профессиональной идентичности: этот тип наиболее характерен для подростков позднего этапа (учащиеся 11-х классов). По остальным статусам профессиональной идентичности статистически значимых различий между разными возрастными группами не выявлено. Навязанная профессиональная идентичность не является более характерной для подростков раннего этапа. Наоборот, исследование показало, что данный тип идентичности более выражен в группе второго этапа подросткового возраста. Но при этом статистически достоверных различий между группами нет. Также нет различий между учащимися 11-х классов и подростками 9-х классов по типу мораторий профессиональной идентичности. Этот тип идентичности характерен как для подростков 9-х классов, так и для учащихся 11-х классов (рисунок 1).

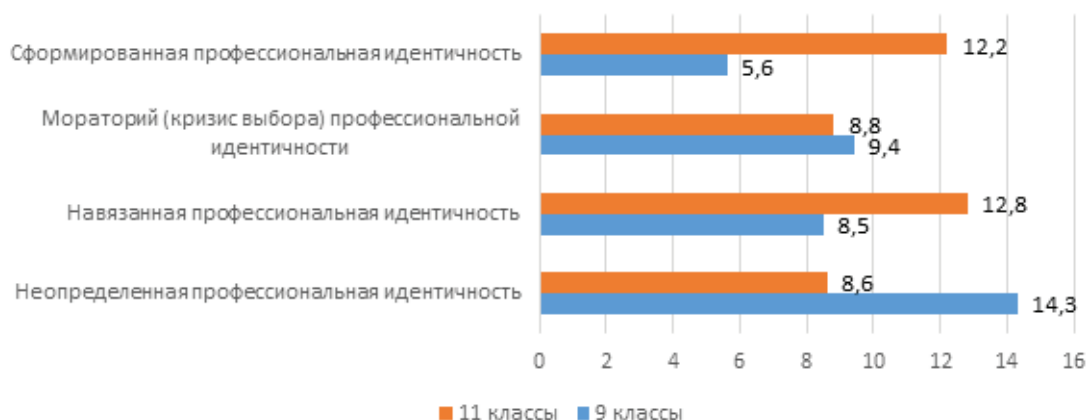

Рисунок 1 – Результаты диагностики профессиональной идентичности учащихся 9-х и 11-х классов

Примечание: Составлено авторами.

Для того чтобы сравнить типы личности и профессиональных предпочтений среди мальчиков и девочек подросткового возраста, обратимся к анализу результатов диагностики по методике Дж. Холланда.

Результаты показали, что артистический тип выражен в большей степени в группе девочек ($m=10,5$), хотя в обеих группах значения выше среднего. Эмоциональность, чувствительность, независимость от общественного мнения характеризуют представителей подростковой возрастной группы как в жизнедеятельности, так и применительно к профессиональному выбору. На этом основании статистически достоверных различий по данному типу не выявлено.

По предпринимательскому типу значения являются достаточно высокими в обеих группах: у мальчиков среднее значение $m=11,3$, в группе девочек – $m=10,1$. Статистически достоверных различий между группами нет. Как мальчики, так и девочки в подростковом возрасте стремятся выбирать цели, задачи, которые позволяют им проявить энергию, энтузиазм, импульсивность, доминантность; предпочитают руководящие роли. Ключевым фактором данного типа является стремление к самостоятельному принятию решения и проявлению коммуникативных качеств.

Средние значения по реалистическому стилю в группе мальчиков – $m=6,3$, в группе девочек – $m=5,6$. Средние значения не имеют статистически достоверных различий. Показатели по данному стилю говорят о том, что подростки не отличаются высокой эмоциональной стабильностью и ориентацией на настоящее.

Конвенциональный тип в обеих группах ниже среднего (в группе мальчиков – $m=4,5$, в группе девочек – $m=5,1$). Как для мальчиков, так и для девочек в подростковом возрасте не интересна четко структурированная деятельность; не характерны такие качества, как настойчивость, консерватизм и исполнительность. Расчет критерия Стьюдента статистически достоверных различий не выявил.

Статистически достоверные различия ($p \leq 0,05$) между мальчиками и девочками выявлены по интеллектуальному и социальному типам.

По интеллектуальному типу средние значения между мальчиками и девочками имеют различия: в группе девочек – $m=6,9$, в группе мальчиков – $m=11,5$. Мальчики более ориентированы на умственный труд, проявляют в большей степени такие качества, как аналитичность, рациональность, независимость. Им больше нравится заниматься решением задач, которые требуют абстрактного мышления. Средние значения между группами имеют статистически достоверные различия на уровне значимости $p \leq 0,05$.

По социальному типу среднее значение в группе мальчиков $m=8,2$, в группе девочек – $m=10,5$. Для девочек более характерной является постановка таких целей, которые требуют установления тесного контакта с окружающей социальной средой. Они обладают по сравнению с мальчиками более выраженными социальными умениями и нуждаются в социальных контактах; способны приспособиться практически к любым условиям; стараются держаться в стороне от интеллектуальных проблем; активны и решают проблемы, опираясь главным образом на эмоции, чувства и умение общаться (рисунок 2).

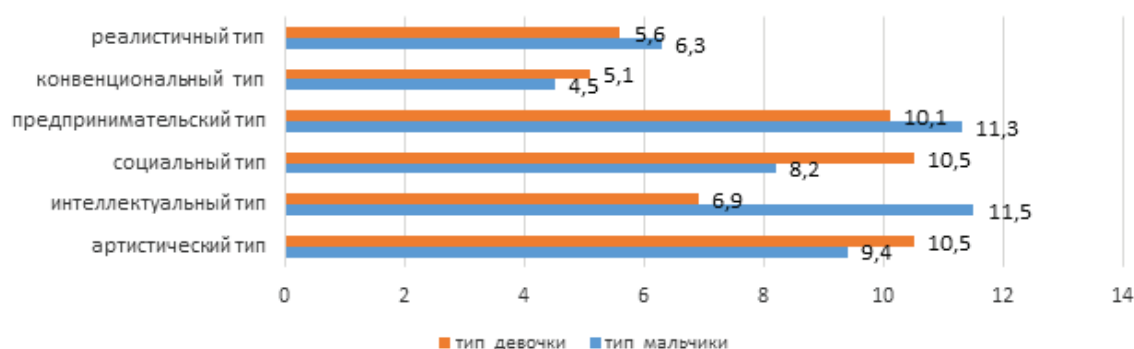

Рисунок 2 – Распределение профессиональных типов личности среди мальчиков и девочек подросткового возраста (по методике Дж. Холланда)

Примечание: Составлено авторами.

Результаты диагностики профессиональной идентичности позволили частично подтвердить наше предположение о том, что для подростков-девятиклассников характерна неопределенная или навязанная профессиональная идентичность в отличие от сформированной профессиональной идентичности у большинства одиннадцатиклассников. Результаты сравнительного анализа показали, что навязанная профессиональная идентичность в одинаковой степени присуща как подросткам 9-х классов, так и учащимся 11-х классов. Исследование статусов профессиональной идентичности выявило значимость родительского отношения в их формировании. Мы считаем, что чем выше уровень принятия родителями подростка, тем продуктивнее формируется его профессиональная идентичность. Стремление родителей к сотрудничеству с подростком, проявление искренней заинтересованности и участия в его делах способствуют продуктивному развитию профессиональной идентичности. Когда родители игнорируют интересы, увлечения, чувства подростка, проявляют отношение к нему как к маленькому несмышленому существу, усложняется процесс выбора подростком своего жизненного пути, представлений о будущей профессиональной карьере. Авторитарное поведение родителей по отношению к подростку лишает его возможности и желания самостоятельно осуществлять профессиональный выбор. Ужесточение контроля со стороны родителей по отношению к подростку усиливает формирование навязанной профессиональной идентичности, которая в дальнейшем может спровоцировать кризис профессионального самоопределения.

Заключение

Подводя итоги диагностики типов личности и профессиональных предпочтений среди мальчиков и девочек подросткового возраста, можно отметить, что гипотеза подтвердилась частично.

Выявлено, что среди девочек наиболее выражен социальный тип, а среди мальчиков – интеллектуальный. Однако предпринимательский и конвенциональный типы проявляются у подростков равномерно. Это позволяет опровергнуть предположение о том, что предпринимательский тип предпочтителен для мальчиков, а конвенциональный для девочек.

Математико-статистические расчеты показали отсутствие значимых различий в профессиональных склонностях и интересах среди мальчиков и девочек как первого, так и второго этапа подросткового возраста.

Результаты диагностики профессиональной идентичности позволили частично подтвердить наше предположение о том, что для подростков-девятиклассников характерна неопределенная или навязанная профессиональная идентичность в отличие от сформированной профессиональной идентичности у большинства одиннадцатиклассников. Выявлены статистически достоверные различия ($p \leq 0,01$) в исследуемых группах по статусу неопределенной профессиональной идентичности: данный тип идентичности в большей степени характерен для подростков. Результаты сравнительного анализа показали, что навязанная профессиональная идентичность в одинаковой степени присуща как подросткам 9-х классов, так и учащимся 11-х классов;

Среди девочек наиболее выражен социальный тип, а среди мальчиков – интеллектуальный. Однако предпринимательский и конвенциональный типы проявляются у подростков равномерно. Это позволяет опровергнуть предположение о том, что предпринимательский тип предпочтителен для мальчиков, а конвенциональный – для девочек. Диагностики типов личности и профессиональных предпочтений среди мальчиков и девочек подросткового возраста позволила частично подтвердить гипотезу о том, что для девочек-подростков доминирующими профессиональными типами являются социальный и конвенциональный, для мальчиков – интеллектуальный и предпринимательский.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Ginzberg E. Toward a theory of occupational choice: a restatement // Vocational Guidance Quarterly. 1972. No. 20. P. 169–176.
- 2 Holland J.L. Exploring careers with a typology: what we have learned and some new directions // American Psychologist. 1996. No. 51. P. 397–406.
- 3 Super D.E. Career patterns as a basis for vocational counseling // Journal of Counseling Psychology. 1954. No. 1. P. 12–20.
- 4 Parsons F. Choosing a Vocation (Classic Reprint). 2015. URL: <https://bookmix.ru/bookauthor.phtml?sortby=abc&cid=->
- 5 Meyer J., Jansen T., Hübner N. et al. Disentangling the Association Between the Big Five Personality Traits and Student Achievement: Meta-Analytic Evidence on the Role of Domain Specificity and Achievement Measures // Educational Psychology Review. 2023. Vol. 35. No. 12. URL: <https://doi.org/10.1007/s10648-023-09736-2>
- 6 Grant M., Meissel K., Exeter D. Promoting Temporal Investigations of Development in Context: a Systematic Review of Longitudinal Research Linking Childhood Circumstances and Learning-related Outcomes // Educational Psychology Review. 2023. Vol. 35. No.19. URL: <https://doi.org/10.1007/s10648-023-09734-4>
- 7 Bühler Ch. Genetic aspects of the self // Fundamentals of psychology of the self. Annals of the New York Academy of Sciences. New York. 1962. Vol. 96. Art. 3.
- 8 Божович Л.И. Проблемы формирования личности: избранные психологические труды / Под ред. Д.И. Фельдштейна. – Москва: Владос, 2018. – 289 с.
- 9 Osher D., Cantor P., Berg J., Steyer L., Rose T. Drivers of human development: How relationships and context shape learning and development // Applied Developmental Science. 2020. No. 24(1). P. 6–36.
- 10 Wolters N., Knoors H., Cillessen A. H., Verhoeven L. Behavioral, personality, and communicative predictors of acceptance and popularity in early adolescence // The Journal of Early Adolescence. 2014. No. 34(5). P. 585–605.

REFERENCES

- 1 Ginzberg E. (1972) Toward a theory of occupational choice: a restatement // Vocational Guidance Quarterly. No. 20. P. 169–176. (In English).
- 2 Holland J.L. (1996) Exploring careers with a typology: what we have learned and some new directions // American Psychologist. No. 51. P. 397–406. (In English).
- 3 Super D.E. (1954) Career patterns as a basis for vocational counseling // Journal of Counseling Psychology. No. 1. P. 12–20. (In English).
- 4 Parsons F. (2015) Choosing a Vocation (Classic Reprint). URL: <https://bookmix.ru/bookauthor.phtml?sortby=abc&cid=-> (In English).
- 5 Meyer J., Jansen T., Hübner N. et al. (2023) Disentangling the Association Between the Big Five Personality Traits and Student Achievement: Meta-Analytic Evidence on the Role of Domain Specificity and Achievement Measures // Educational Psychology Review. Vol. 35. No. 12. URL: <https://doi.org/10.1007/s10648-023-09736-2> (In English).
- 6 Grant M., Meissel K., Exeter D. (2023) Promoting Temporal Investigations of Development in Context: a Systematic Review of Longitudinal Research Linking Childhood Circumstances and Learning-related Outcomes // Educational Psychology Review. Vol. 35. No. 19. URL: <https://doi.org/10.1007/s10648-023-09734-4> (In English).
- 7 Bühler Ch. (1962) Genetic aspects of the self // Fundamentals of psychology of the self. Annals of the New York Academy of Sciences. New York. Vol. 96. Art. 3. (In English).
- 8 Bozhovich L.I. (2018) Problemy formirovaniya lichnosti: izbrannye psihologicheskie trudy / Pod red. D.I. Fel'dshtejna. – Moskva: Vlados, 289 p. (In Russian).
- 9 Osher D., Cantor P., Berg J., Steyer L., Rose T. (2020) Drivers of human development: How relationships and context shape learning and development // Applied Developmental Science. No. 24(1). P. 6–36. (In English).
- 10 Wolters N., Knoors H., Cillessen A.H., Verhoeven L. (2014) Behavioral, personality, and communicative predictors of acceptance and popularity in early adolescence // The Journal of Early Adolescence. No. 34(5). P. 585–605. (In English).

Г.О. АБДУЛЛАЕВА,*¹

пед.ф.к., қауымдастырылған профессор.

*e-mail: g.abdullayeva@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-8359-3117

¹«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

ЖАСӨСПІРІМНІҢ ӘРТҮРЛІ КЕЗЕҢДЕРІНДЕГІ КӘСІБИ ӨЗІН-ӨЗІ АНЫҚТАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Андатпа

Мақалада жасөспірімнің әртүрлі кезеңдеріндегі кәсіби өзін-өзі анықтау ерекшеліктерін зерттеу нәтижелері көрсетілген. Жұмыстың мақсаты-жасөспірімнің әртүрлі кезеңдеріндегі кәсіби өзін-өзі анықтау ерекшеліктерін теориялық негіздеу және эксперименттік зерттеу. Жұмыс барысында бірқатар міндеттер шешіледі: психологиялық әдебиеттегі жасөспірімдердің кәсіби өзін-өзі анықтау мәселесін зерттеу және оның негізгі сипаттамаларын анықтау; қазіргі жасөспірімдердің кәсіби өзін-өзі анықтауының мазмұндық және құрылымдық сипаттамаларына сәйкес диагностикалық құралдарды таңдау; эмпирикалық зерттеу барысында жасөспірімдердің кәсіби өзін-өзі анықтау ерекшеліктерін анықтау. Зерттеудің негізі гипотеза болып табылады, оған сәйкес жасөспірімнің әртүрлі кезеңдеріндегі кәсіби өзін-өзі анықтау ерекшеліктері мен айырмашылықтары бар: жасөспірімнің бірінші кезеңі жасөспірімнің екінші кезеңіндегі қалыптасқан кәсіби сәйкестікке қарағанда белгісіз немесе таңылған кәсіби сәйкестілікпен сипатталады; жасөспірімнің бірінші кезеңіндегі қыздар мен ұлдар үшін басым кәсіби типтер Әлеуметтік және конвенциялық болып табылады, екінші кезеңдегі қыздар мен ұлдар үшін – интеллектуалды және кәсіпкерлік. Зерттеудің жаңалығы мен практикалық маңыздылығы бар, бұл жасөспірімдік кезеңнің әртүрлі кезеңдеріндегі кәсіби өзін-өзі анықтаудың психологиялық ерекшеліктерін түсінуді ашатын фактілер туралы кеңейтілген түсінік. Диагностикалық құралдар мен эмпирикалық зерттеу нәтижелері кеңесші психологтар, кәсіби бағдар берушілер үшін пайдалы болады.

Тірек сөздер: кәсіби өзін-өзі анықтау, жасөспірім, жасөспірім кезеңдері, кәсіби сәйкестілік, кәсіби түрі.

G.O. ABDULLAEVA,*¹

candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor.

*e-mail: g.abdullayeva@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-8359-3117

¹Turan University,

Almaty, Kazakhstan

FEATURES OF PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION AT DIFFERENT STAGES OF TEEN AGE

Abstract

The article reflects the results of the study of peculiarities of professional self-determination at different stages of teen age. The aim of the work is to theoretically substantiate and experimentally study the features of professional self-determination at different stages of teen age. In the course of the work a number of tasks are solved: to study the problem of professional self-determination of adolescents in the psychological literature and to determine its key characteristics; to select diagnostic tools in accordance with the content and structural characteristics of professional self-determination of modern adolescents; to determine the features of professional self-determination of teenagers during the empirical study. The study is based on the hypothesis that professional self-determination at different stages of teen age has peculiarities and differences: the first stage of adolescence is characterized by undefined or imposed professional identity, in contrast to the formed professional identity at the second stage of adolescence; for girls and boys of the first stage of adolescence the dominant professional types are social and conventional, for girls and boys of the second stage of adolescence the dominant professional types are social and conventional. The study has novelty and practical significance, which consist in the fact that the understanding of the facts revealing the understanding of psychological features of professional self-determination at different stages of adolescence has been expanded. Diagnostic tools and the results of the empirical study will be useful for counseling psychologists and career counselors.

Key words: professional self-determination, teen age, stages of adolescence, professional identity, professional type.

IN THE ISSUE

1 PSYCHOLOGY OF PERSONALITY, HISTORY OF PSYCHOLOGY

Alova Zh.M., Vasko T.P.

Theoretical foundations of the problem of life satisfaction
and psychological well-being of the individual 5

2 SOCIAL PSYCHOLOGY

Bapayeva S.T., Akhmetzhanova M.B.

The relationship between emotional intelligence
and psychological gender of adolescents 12

3 CLINICAL AND SPECIAL PSYCHOLOGY

Temnikov D.Y., Duplyakin YE.B.

Strengthening the nuclear nonproliferation regime as a way to reduce
the level of radiophobia in society 23

Uteulova A.A., Asimov A.M.

Factors influencing the formation of communication skills in nurses 33

4 APPLIED PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY

Iskak G.T., Sangilbayev O.S., Ahmetzhanova M.B.

Study of professional burnout of law enforcement officers:
theoretical analysis 43

5 PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL RESEARCH

Akhan K.O., Kassymzhanova A.A.

The influence of creative abilities on the cognitive-activity style of students 53

6 THEORY AND METHODOLOGY OF TEACHING, UPBRINGING, EDUCATION

Abdullaeva G.O.

Features of professional self-determination at different stages of teen age 63

НӨМІРДЕ. В НОМЕРЕ

**1 ТҰЛҒА ПСИХОЛОГИЯСЫ, ПСИХОЛОГИЯ ТАРИХЫ
ПСИХОЛОГИЯ ЛИЧНОСТИ, ИСТОРИЯ ПСИХОЛОГИИ**

Алова Ж.М., Васько Т.П.

Теоретические основы проблемы удовлетворенностью жизнью
и психологического благополучия личности 5

**2 ӘЛЕУМЕТТІК ПСИХОЛОГИЯ
СОЦИАЛЬНАЯ ПСИХОЛОГИЯ**

Бапаева С.Т., Ахметжанова М.Б.

Жасөспірімдердің эмоционалды интеллекті мен психологиялық
жынысының өзара байланысы..... 12

**3 КЛИНИКАЛЫҚ ЖӘНЕ АРНАЙЫ ПСИХОЛОГИЯ
КЛИНИЧЕСКАЯ И СПЕЦИАЛЬНАЯ ПСИХОЛОГИЯ**

Темников Д.Ю., Дуплякин Е.Б.

Укрепление режима нераспространения ядерного оружия
как способ снижения уровня радиophobia в обществе..... 23

Утеулова А.А., Асимов А.М.

Факторы, влияющие на формирование коммуникативных
навыков у медицинских сестер..... 33

**4 ҚОЛДАНБАЛЫ ПСИХОЛОГИЯ ЖӘНЕ ПЕДАГОГИКА
ПРИКЛАДНАЯ ПСИХОЛОГИЯ И ПЕДАГОГИКА**

Ысқақ Г.Т., Сангилбаев О.С., Ахметжанов М.Б.

Құқық қорғау органдары қызметкерлеріндегі кәсіби
кажуды зерттеу: теориялық талдау..... 43

**5 ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ**

Ахан Қ.О., Касымжанова А.А.

Студенттердің шығармашылық қабілеттерінің
когнитивті-әрекеттік стиліне әсер етуі..... 53

**6 ОҚЫТУ, ТӘРБИЕЛЕУ, БІЛІМ БЕРУ ТЕОРИЯСЫ МЕН ӘДІСТЕМЕСІ
ТЕОРИЯ И МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ, ВОСПИТАНИЯ, ОБРАЗОВАНИЯ**

Абдуллаева Г.О.

Особенности профессионального самоопределения
на разных этапах подросткового возраста..... 63

**REQUIREMENTS FOR THE DESIGN OF ARTICLES PUBLISHED
IN THE EURASIAN JOURNAL OF CURRENT RESEARCH
IN PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY**

Manuscripts are accepted in Kazakh, Russian and English through the official website of the journal (<https://ejcrpp.turan-edu.kz/jour/index>), which provides with the detailed instructions for authors about the process of submitting articles, as well as publication fees.

The text of the article must be typed in **WINWORD XP** or *. RTF (Reach text format). **Times New Roman** font, size **14**, the text must be typed in one interval and not exceed **12** pages.

IRSTI, UDC and **JEL** are printed in the upper left part of the sheet.

Then, in the upper right part of the sheet, the author's surname and initials, place of work, academic degree and title, name of the country and city, and e-mail are printed in three languages (Kazakh, Russian, and English). If there are several authors, indicate the main author of the article (with the*sign). In the middle of the sheet, **the name of the manuscript** is printed in capital letters, followed by **key words** (5-7 words, including no more than two phrases) in three languages. Then there is the text that should be printed without hyphenation, observing the following field sizes: left-30 mm, right-10 mm, top-15 mm, bottom-20 mm. The paragraph indent begins with the third character. Formulas must be given in the **formula editor** application (Microsoft Equation). **Tables, figures, and diagrams** are printed without fills.

In the text, references to the literature used are given in **square brackets**, the list of references is printed at the end of the article comprising 5-15 titles. The reference presented in the Cyrillic alphabet is given in two versions – in the original and in the Romanized alphabet (**transliteration** – <http://www.translit.ru>).

A short abstract (150-200 words, 14 size) should be given in three languages after the list of references, which indicates the purpose of the article and the research methods used. Then **the title of the article** is also printed in three languages.

Authors of the journal should adhere to the following requirements concerning the structure of the article in accordance with the headings (**title, abstract, key words, introduction, main provisions, materials and methods, literature review, results, discussion, conclusion, information about funding (if available), references, transliterated list of references**).

The headings of the structural elements of the article should be given in bold.

The text of the article must be original, not previously published anywhere.

The article is subjected to “blind” review, the reviewers are appointed by the Editorial board of the journal.

At the end of the article, please indicate your full name, return address, phone numbers, fax, and e - mail address.

The author (s) is/are responsible for the content of the article. The opinion of the Scientific and Editorial Board does not always coincide with the opinion of the author (s). The Editorial Board reserves the right to publish or reject articles.

In order to identify and prevent scientific plagiarism, in accordance with the “Regulations on the organization of activities for the identification and prevention of scientific plagiarism at Turan University”, the Editorial board of the journal checks articles submitted for publication for anti-plagiarism.

A link to our publication is required when reprinting it.

Our address: **050013, Almaty, Satpaev ave. 16a, Turan University**

Phone: **8(727) 260-40-18, 260-70-00.**

Website: **<https://ejcrpp.turan-edu.kz/jour/index>**

Editorial board

**EURASIAN JOURNAL OF CURRENT RESEARCH
IN PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY ЖУРНАЛЫНДА ЖАРИЯЛАНАТЫН
МАҚАЛАЛАРДЫ РӘСІМДЕУГЕ ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР**

Материалдар қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде журналдың ресми сайты (<https://ejcrpp.turan-edu.kz/jour/index>) арқылы қабылданады, онда авторларға мақалаларды жіберу үдерісі, сондай-ақ ақы төлеу туралы толық нұсқаулық бар.

Мәтін **WINWORD XP** немесе*. **RTF (Reach text format)** форматында терілуі тиіс. **Times New Roman** шрифт, **14** кегль. Жазба мәтіні бір жол аралығы арқылы теріліп, **12 беттен** аспауы тиіс.

Парақтың үстінгі сол жақ бұрышында **FTAMI, ӘОК** және **JEL** жазылады.

Одан әрі, парақтың оң жақ жоғары бөлігінде автордың тегі мен инициалдары, жұмыс орны, ғылыми дәрежесі мен атағы, ел мен қала атауы, e-mail үш тілде сөздер (қазақша, орысша және ағылшынша) жазылады, егер бірнеше автор болса – мақаланың негізгі авторын (* белгісімен) көрсетіңіз. Парақтың ортасына материалдың **атауы** бас әріптермен, одан әрі – **тірек сөздер** (5–7 сөз, екі сөз тіркесінен аспауы керек) үш тілде жазылады. Содан кейін мәтіннің келесі жиек мөлшерін сақтай отырып, **тасымалдаусыз** басу қажет: сол жақ – 30 мм, оң жақ – 10 мм, үстінгі – 15 мм, астыңғы – 20 мм сақтай отырып тасымалсыз жазылады. Азат жол үшінші белгіден басталады. Формулалар тек **формалар редакторы (Microsoft Equation)** қосымшасында терілу керек. **Кестелер, суреттер және схемалар** қосымша бояуларсыз жазылады.

Мәтінде **квадрат жақшалар** ішінде қолданылған әдебиеттерге сілтемелер, ал **қолданылған әдебиеттер** тізімі мақала соңына 5-15 атау көлемінде жазылады. Кириллицада ұсынылған әдебиеттер екі нұсқада - түпнұсқада және романизацияланған алфавитте (**транслитерация** - [http:// www.translit.ru](http://www.translit.ru)) беріледі.

Қолданылған әдебиеттер тізімінен кейін мақаланың мақсаты мен қолданылған зерттеу әдістері көрсетілген **андатпа** (150–200 сөз, 14 кегль) үш тілде жазылады. Одан әрі, мақаланың **атауы** үш тілде жазылады.

Журналдың потенциалды авторлары тақырыптарына сәйкес мақаланың құрылымы бойынша келесі ережелерді ұстануы тиіс (**атауы, андатпа, тірек сөздер, кіріспе, негізгі ережелер, материалдар мен әдістер, әдебиетке шолу, нәтижелер, талқылаулар, қорытынды, қаржыландыру туралы ақпарат (бар болса), әдебиеттер, транслитерацияланған әдебиеттер тізімі**).

Мақаланың құрылымдық элементтерінің тақырыптары қалың қаріппен көрсетілуі керек.

Мақала мәтіні еш жерде жарияланбаған түпнұсқалық нұсқада болуы тиіс.

Мақала жасырын рецензиялаудан өтеді, рецензенттерді журналдың редколлегиясы тағайын- дайды.

Мақаланың соңында толық аты-жөнін, кері мекенжайын, телефондарын, факсін, электрондық пошта мекенжайын (e-mail) көрсетуіңізді сұраймыз.

Мақаланың мазмұнына автор (авторлар) жауапты. Ғылыми-редакциялық кеңестің пікірі әрдайым автордың (авторлардың) пікірімен сәйкес келе бермейді. Редакциялық кеңес мақалаларды жариялау немесе қабылдамау құқығын өзіне қалдырады.

Ғылыми плагиатты анықтау және оның алдын алу мақсатында «Тұран» университетінде ғылыми плагиатты анықтау және оның алдын алу жөніндегі қызметті ұйымдастыру туралы ережеге» сәйкес журнал редакциясы жариялауға ұсынылған мақалаларды антиплагиат бойынша тексерістен өткізеді.

Біздің басылымға қайта басылған кезде сілтеме міндетті.

Біздің мекен-жайымыз: **050013, Алматы қ., Сәтпаев көш., 16а, «Тұран» университеті.**

Анықтама телефоны: **8(727) 260-40-18, 260-70-00.**

Сайт: <https://ejcrpp.turan-edu.kz/jour/index>

Редакциялық алқа

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ, ПУБЛИКУЕМЫХ В ЖУРНАЛЕ EURASIAN JOURNAL OF CURRENT RESEARCH IN PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY

Материалы принимаются на казахском, русском и английском языках через официальный сайт журнала (<https://ejcrpp.turan-edu.kz/jour/index>), в котором имеется подробная инструкция для авторов о процессе подачи статей, а также об оплате публикации.

Текст статьи должен быть набран в **WINWORD XP** или *. RTF (Reach text format). Шрифт **Times New Roman**, кегль **14**, текст должен быть набран через один интервал и не превышать **12** страниц.

В левой верхней части листа печатается **МРНТИ, УДК и JEL**.

Далее в правой верхней части листа печатаются на трех языках (казахском, русском и английском) фамилия и инициалы автора, место работы, ученая степень и звание, название страны и города, e-mail; если авторов несколько – указать основного автора статьи (знаком*). В середине листа прописными буквами печатаются **название** материала, далее – **ключевые слова** (5–7 слов, в том числе не более двух словосочетаний) на трех языках. Затем идет текст, который следует печатать **без переносов**, соблюдая следующие размеры полей: левое – 30 мм, правое – 10 мм, верхнее – 15 мм, нижнее – 20 мм. Абзацный отступ начинается с третьего знака. Формулы набирать только в приложении – **редактор формул (Microsoft Equation)**. **Таблицы, рисунки и схемы** печатаются без заливок.

В тексте в **квадратных скобках** даются ссылки на использованную литературу, **список литературы** печатается в конце статьи в количестве 5–15 наименований. Литература, представленная на кириллице, дается в двух вариантах – в оригинале и романизированным алфавитом (**транслитерация** – <http://www.translit.ru>).

После списка литературы должна быть **аннотация** (150–200 слов, 14 кегль) на трех языках, в которой указываются цель статьи и использованные методы исследования. Далее печатается **название статьи** также на трех языках.

Потенциальные авторы журнала должны в соответствии с заголовками придерживаться следующих правил по структуре статьи (**название, аннотация, ключевые слова, введение, основные положения, материалы и методы, литературный обзор, результаты, обсуждение, заключение, информация о финансировании (при наличии), литература, транслитерированный список литературы**).

Заголовки структурных элементов статьи должны быть выделены жирным шрифтом.

Текст статьи должен быть **оригинальным, ранее нигде не опубликованным**.

Статья проходит «слепое» рецензирование, рецензенты назначаются редколлегией журнала.

В конце статьи просим указать Ф.И.О. полностью, обратный адрес, телефоны, факс, адрес электронной почты (e-mail).

Ответственность за содержание статьи несет автор (авторы). Мнение Научно-редакционного совета не всегда совпадает с мнением автора (авторов). Редакционный совет оставляет за собой право публикации или отклонения статей.

В целях выявления и предотвращения научного плагиата в соответствии с «Положением об организации деятельности по выявлению и предотвращению научного плагиата в университете «Туран» редакцией журнала проводится проверка на антиплагиат статей, представленных для публикации.

Ссылка на наше издание при перепечатке обязательна.

Наш адрес: **050013, г. Алматы, ул. Сатпаева, 16А, университет «Туран».**

Телефон для справок: **8(727) 260-40-18, 260-70-00.**

Сайт: **<https://ejcrpp.turan-edu.kz/jour/index>**

Редакционная коллегия

**EURASIAN JOURNAL OF CURRENT
RESEARCH IN PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY
(EJCRP&P)**

**Scientific and practical journal
№ 2(3) 2023**

Computer layout: Zhuikova M.A.
Proofreader: Skuratova I.M.

Signed to the press on 26.06.2023
Offset paper No. 1,62 x 84/16. Density 80g/m².
Conditional printed sheets 9,5 Conditional publishing sheets 9,9
Circulation 500 copies
Order No. 3

The original layout was prepared by the editorial and
publishing Department of Turan University

Адрес редакции:
г. Алматы, ул. Сатпаева, 16А, университет «Туран».
Тел.: 260-40-18, 260-70-00.

ДЛЯ ЗАМЕТОК

ДЛЯ ЗАМЕТОК

ДЛЯ ЗАМЕТОК
